

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική

**Η Αλληλεγγύη στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Μία Κρίσιμη Αξία -
Μία Αξία σε Κρίση**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
Παπακώστα Δέσποινα

Τριμελής εξεταστική επιτροπή:
Βενιέρης Δημήτριος, Καθηγητής, επιβλέπων
Παπαδοπούλου Δέσποινα, Καθηγήτρια, μέλος
Φερόνας Ανδρέας, Επίκουρος Καθηγητής, μέλος

Κόρινθος, Ιούνιος 2018

Περίληψη

Το παρόν κείμενο προσεγγίζει βιβλιογραφικά το ζήτημα της αλληλεγγύης στην Ευρωπαϊκή Ένωση, μία έννοια που πολιτικοί και άλλοι κύκλοι επικαλούνται ολοένα και συχνότερα. Η αλληλεγγύη αποτελεί θεμελιώδη αξία στο οικοδόμημα της Ένωσης, λόγω της αλληλεξάρτησης που υπάρχει μεταξύ των κρατών-μελών, στην κατεύθυνση της διατήρησης ενός κοινού σχεδίου. Τα κράτη-μέλη, δηλαδή, δεσμεύονται σε αμοιβαία στήριξη επειδή γνωρίζουν ότι η μοίρα του ενός εξαρτάται από τη μοίρα του άλλου. Από την άποψη αυτή, διακρίνονται δύο διαφορετικά κίνητρα αλληλεγγύης στην Ένωση: το κίνητρο της άμεσης αμοιβαιότητας και το κίνητρο του πεφωτισμένου ίδιου συμφέροντος. Στην πράξη, πάντως, η ρητορική περί αλληλεγγύης στην Ένωση δεν επαληθεύεται πλήρως. Τα παραδείγματα της διαχείρισης δύο πρόσφατων κρίσεων, της οικονομικής και της προσφυγικής, αποτελούν σχετικές ενδείξεις. Παράγοντες όπως η απουσία μίας ισχυρής ευρωπαϊκής ταυτότητας, η κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού και η συνακόλουθη υπέρμετρη έμφαση στην ατομική ευθύνη, έχουν προκαλέσει πλήγματα στην εκδήλωση αλληλέγγυας στάσης μεταξύ των κρατών-μελών. Τα πλήγματα αυτά επηρεάζουν δυσμενώς και το πεδίο της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Πολιτικής, παρά τις διακηρύξεις για τους κοινωνικούς στόχους της Ένωσης και την παραδοσιακή υπεράσπιση της κοινωνικής προστασίας από τους Ευρωπαίους πολίτες. Για την υλοποίηση των συγκεκριμένων στόχων θα πρέπει να εφαρμοστούν αρχές όπως η αναδιανεμητική και η αρχή της καθολικότητας, πράγμα δύσκολο όταν μία από τις αξίες στις οποίες εδράζουν, η αξία της αλληλεγγύης, είναι εξασθενημένη.

Λέξεις κλειδιά: αλληλεγγύη, Ευρωπαϊκή Ένωση, αμοιβαιότητα, ταυτότητα, ευθύνη

Abstract

This text constitutes a bibliographic approach to the issue of solidarity in the European Union, a concept that politicians and others are increasingly calling upon nowadays. Solidarity is a fundamental value in the Union's structure, due to the interdependence between the Member States towards maintaining a common plan. The Member States, that is, are committed to mutually supporting one another, knowing that their fate is intertwined. In this respect, there are two distinct motivations for solidarity within the Union: the motivation of direct reciprocity and the motivation of the enlightened self-interest. Nevertheless, in practice, the solidarity rhetoric in the Union is not fully verified; the examples of management of two recent crises, the financial one and the refugee one, are indicative of this. Factors, such as the absence of a strong European identity, the sovereignty of neoliberalism and the resulting excessive emphasis on individual responsibility, have damaged the expression of solidarity between Member States. These blows also adversely affect the field of European Social Policy, despite the Union's pronouncements about its social goals and the historical supporting of social protection by European citizens. To achieve said goals, principles such as the ones of redistribution and universalism will have to be applied, which is difficult given that one of the values they are based on, that of solidarity, is weakened.

Keywords: solidarity, European Union, reciprocity, identity, responsibility

Πίνακας Περιεχομένων

Εισαγωγή.....	1
Κεφάλαιο 1: Αλληλεγγύη - Κοινωνία - Κοινωνική Πολιτική.....	3
1.1. Ορίζοντας την Αλληλεγγύη: Από τον Durkheim στο Σήμερα.....	3
1.1.1. <i>Εννοιολογικοί προσδιορισμοί της αλληλεγγύης.....</i>	3
1.1.2. <i>Άλλες αναγνώσεις της αλληλεγγύης.....</i>	5
1.1.3. <i>Αλληλεγγύη ή κάτι άλλο;.....</i>	7
1.2. Αλληλεγγύη και Κοινωνική Πολιτική.....	8
1.2.1. <i>Σχέση αλληλεγγύης και Κοινωνικής Πολιτικής.....</i>	8
1.2.2. <i>Σχέση αλληλεγγύης και κράτους ευημερίας.....</i>	9
1.2.3. <i>Είδη θεσμοθετημένης αλληλεγγύης.....</i>	10
1.2.4. <i>Εθνική ή επαγγελματική αλληλεγγύη; Το παράδειγμα της Γαλλίας.....</i>	13
Κεφάλαιο 2: Προσδιοριστικοί Παράγοντες της Θεσμοθετημένης Αλληλεγγύης.....	16
2.1. Θεσμοθετημένη Αλληλεγγύη: Μεταξύ Ρομαντισμού και Ρεαλισμού.....	16
2.1.1. <i>Τι μας κάνει αλληλέγγυους;.....</i>	16
2.1.2. <i>Κριτήρια εκδήλωσης αλληλέγγυας στάσης.....</i>	18
2.2. Μοντέλα Ευημερίας και Αλληλεγγύη.....	22
2.2.1. <i>Μοντέλα ευημερίας.....</i>	22
2.2.2. <i>Μοντέλα ευημερίας και στήριξη θεσμοθετημένης αλληλεγγύης από τους πολίτες.....</i>	23
Κεφάλαιο 3: Αλληλεγγύη στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Πόσο Κοντά - Πόσο Μακριά;.....	27
3.1. Η Αλληλεγγύη στα Κείμενα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	27
3.2. Η Αλληλεγγύη στην Πράξη.....	30
3.2.1. <i>Η περίπτωση της οικονομικής κρίσης.....</i>	30
3.2.2. <i>Η περίπτωση της προσφυγικής κρίσης.....</i>	33
3.3. Πού Στηρίζεται η Αλληλεγγύη Μεταξύ των Πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης;.....	36
3.3.1. <i>Το ζήτημα της ευρωπαϊκής ταυτότητας.....</i>	36
3.3.2. <i>Ευρωπαϊκή ταυτότητα: Ανταγωνιστική ή συμπληρωματική της εθνικής;.....</i>	38
3.3.3. <i>Τελικά, σε τι αντιστοιχεί η αλληλεγγύη στην Ευρωπαϊκή Ένωση;.....</i>	39

Κεφάλαιο 4: Ευρωπαϊκή Ένωση - Κοινωνική Πολιτική - Αλληλεγγύη: Πώς Συμβαδίζουν;	41
4.1. Περί Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Πολιτικής.....	41
4.2. Κυρίαρχη Ιδεολογία και Κοινωνική Πολιτική στην Ευρωπαϊκή Ένωση.....	43
4.2.1. <i>Η επίδραση του νεοφιλελευθερισμού στην κοινωνική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....</i>	43
4.2.2. <i>Πέρα από τον νεοφιλελευθερισμό.....</i>	46
4.3. Η Επίδραση της Σύγχρονης Ιδεολογίας στην Αλληλεγγύη στο Όραμα για μία Κοινωνική Ευρώπη.....	47
Συμπεράσματα.....	50
Βιβλιογραφία.....	53

Εισαγωγή

Μία αναζήτηση της λέξης *αλληλεγγύη* ή του αντίστοιχου αγγλικού όρου (*solidarity*) στη διαδικτυακή μηχανή αναζήτησης της Google εμφανίζει εκατομμύρια αποτελέσματα σε κάθε μία από τις δύο γλώσσες, που προσεγγίζουν αριθμητικά -και ενίοτε ξεπερνούν- τα αποτελέσματα που προκύπτουν αναζητώντας ορισμένους από τους πιο δημοφιλείς καλλιτέχνες. Συμπεραίνεται, επομένως, ότι η χρήση του όρου είναι ιδιαίτερα συχνή. Ωστόσο, μία προσεκτικότερη αναζήτηση δημιουργεί προβληματισμό για τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται ο όρος: Διαφορετικά χρησιμοποιείται όταν, για παράδειγμα, γίνεται λόγος για το Εισόδημα Κοινωνικής Αλληλεγγύης και διαφορετικά όταν απευθύνεται πρόσκληση για συμμετοχή σε εκδήλωση, τα έσοδα της οποίας θα διατεθούν για κοινωφελή σκοπό. Τι υποδηλώνει, λοιπόν, όταν χρησιμοποιείται στο πεδίο της Κοινωνικής Πολιτικής¹; Ακόμη, τι αντιπροσωπεύει σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης και πώς επηρεάζει το κοινωνικό πρόσωπό της;

Ειδικότερος σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει τη σύγχρονη μορφή αλληλεγγύης στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τον τρόπο με τον οποίο επιδρά στην ευημερία των πολιτών της. Η εξέταση του ζητήματος πραγματοποιείται με την επεξεργασία των ακόλουθων υποερωτημάτων: Ποιοι είναι οι παράγοντες που ωθούν στην/απωθούν από την έκφραση αλληλεγγύης; Οι διαφορές στα μοντέλα ευημερίας επηρεάζουν τον βαθμό αλληλεγγύης που επιδεικνύουν οι πολίτες σε διαφορετικά κράτη-μέλη; Ποιες είναι οι βασικές προκλήσεις που κλυδωνίζουν την αλληλεγγύη στην Ευρωπαϊκή Ένωση; Μήπως οι σύγχρονες επικλήσεις αλληλεγγύης αντιστοιχούν απλώς σε ένα ρητορικό όχημα;

Στο πρώτο κεφάλαιο του παρόντος κειμένου επιχειρείται η προσέγγιση της έννοιας *αλληλεγγύη* ως χαρακτηριστικό της κοινωνίας και της Κοινωνικής Πολιτικής. Το εν λόγω εγχείρημα ξεκινά με συνοπτική παρουσίαση του τρόπου με τον οποίο γίνεται λόγος για την αλληλεγγύη, αναδεικνύοντας την ευρεία χρήση του όρου. Ακολούθως, εστιάζοντας στη θεσμοθετημένη αλληλεγγύη, παρουσιάζεται η σύνδεσή

¹ Υιοθετώντας το σύστημα διάκρισης που χρησιμοποιεί ο Βενιέρης (2009 & 2015), σε όλο το κείμενο ο όρος *Κοινωνική Πολιτική*, γραμμένος με κεφαλαία τα αρχικά γράμματα, παραπέμπει στο γνωστικό αντικείμενο, ενώ ο όρος *κοινωνική πολιτική*, γραμμένος με πεζά γράμματα, στις εφαρμογές του γνωστικού αντικειμένου.

της με τον σκοπό της Κοινωνικής Πολιτικής για κοινωνική ευημερία και την εφαρμογή της αναδιανεμητικής αρχής ως μέσο για την επίτευξη του εν λόγω σκοπού.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα κίνητρα που οδηγούν στη στήριξη της θεσμοθετημένης αλληλεγγύης και αναδεικνύεται η έννοια του ατομικού συμφέροντος. Σε συνέχεια αυτής της ενότητας, παρουσιάζονται τα βασικά κριτήρια που καθορίζουν τη στήριξη σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες ενώ, βάσει αυτών των κριτηρίων, εξηγείται γιατί κάποιες ομάδες τυγχάνουν ευκολότερα στήριξης από κάποιες άλλες. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ των μοντέλων ευημερίας, βάσει της τυπολογίας του Esping-Andersen, και της στήριξης της θεσμοθετημένης αλληλεγγύης από τους πολίτες.

Το τρίτο κεφάλαιο ανοίγει το ζήτημα της αλληλεγγύης στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Αρχικά, γίνεται μία σύντομη παρουσίαση του τρόπου που έχει χρησιμοποιηθεί ο όρος *αλληλεγγύη* στον πολιτικό λόγο της Ένωσης, με άλλα λόγια στη θεωρία. Ακολούθως, μέσα από τα παραδείγματα δύο διεθνών κρίσεων που από το 2010 και έπειτα έχουν επηρεάσει σημαντικά την Ένωση, εκείνο της οικονομικής και εκείνο της προσφυγικής κρίσης, εξετάζεται το κατά πόσο τα κράτη-μέλη έχουν δείξει έμπρακτα αλληλοϋποστήριξη μεταξύ τους, αν έχει υπάρξει δηλαδή αλληλεγγύη στην πράξη. Στο τέλος του κεφαλαίου διερευνώνται τα στοιχεία που ενισχύουν/αποδυναμώνουν την έκφραση αλληλεγγύης μεταξύ των κρατών-μελών, με έμφαση στην έννοια της ευρωπαϊκής ταυτότητας.

Στο τελευταίο κεφάλαιο του κειμένου παρουσιάζεται η σημασία της αλληλεγγύης ως αξία της κοινωνικής πολιτικής στην Ένωση. Αφού γίνει αναφορά στο κοινωνικό προφίλ της Ένωσης, γίνεται προσπάθεια να σκιαγραφηθεί η επικρατούσα σήμερα ιδεολογία στην Ένωση και η επίδρασή της στην κοινωνική διάσταση της Ένωσης. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τον προβληματισμό σχετικά με τη μορφή της κοινωνικής αλληλεγγύης μεταξύ των κρατών-μελών υπό τη σκιά της σύγχρονης ιδεολογίας.

Το κείμενο κλείνει με την παράθεση των συμπερασμάτων από τη σύνθεση των κεφαλαίων. Στην ενότητα αυτή, παρατίθενται και οι δυσκολίες του εγχειρήματος της συγγραφής των σελίδων που θα διαβάσει ο αναγνώστης, με στόχο να επισημανθεί ότι, τελικά, οι σελίδες αυτές αποτελούν κυρίως τροφή για σκέψη, παρά απόπειρα να δοθούν οριστικές απαντήσεις. Εξάλλου, τέτοιου είδους διατυπώσεις σε αντίστοιχα ζητήματα είναι αμφίβολο ότι μπορούν να υπάρξουν.

Κεφάλαιο 1: Αλληλεγγύη - Κοινωνία - Κοινωνική Πολιτική

1.1. Ορίζοντας την Αλληλεγγύη: Από τον Durkheim στο Σήμερα

1.1.1. Εννοιολογικοί προσδιορισμοί της αλληλεγγύης

Μεταξύ των πιο διαδεδομένων προσεγγίσεων της έννοιας *αλληλεγγύη* είναι εκείνη του Émile Durkheim², όπως αποτυπώθηκε το 1893 στο έργο του «Ο Καταμερισμός της Εργασίας στην Κοινωνία». Σε αυτό, ο Durkheim, αναφερόμενος στο στοιχείο που δένει και διατηρεί μία κοινωνική ομάδα, κάνει λόγο για την αλληλεγγύη ως αντικειμενικό χαρακτηριστικό των κοινωνικών συστημάτων και διακρίνει δύο είδη αλληλεγγύης (Ζέγκερ, 1977· Van Oorschot & Komter, 1998· Crow, 2002):

α) τη *μηχανική αλληλεγγύη*, που στηρίζεται στις ομοιότητες μεταξύ των μελών μίας ομάδας, οι οποίες οδηγούν στην αναγνώριση και αποδοχή των ατόμων ως μέλη της ίδιας ομάδας. Το άτομο ταυτίζεται με την ομάδα και η ατομικότητα περιορίζεται, ενώ ενισχύεται η αίσθηση του “εμείς”. Ως εκ τούτου, ενδέχεται το ομαδικό συμφέρον να υπερέχει του ατομικού.

β) την *οργανική αλληλεγγύη*, που στηρίζεται στη συμπληρωματική διαφορετικότητα - αλληλεξάρτηση μεταξύ των μελών μίας ομάδας.³ Η ιδέα περί οργανικής αλληλεγγύης έχει τις ρίζες της στην επαγγελματική εξειδίκευση και στον συνακόλουθο καταμερισμό της εργασίας, με τον Durkheim να υποστηρίζει ότι το όφελος από τον καταμερισμό της εργασίας για την κοινωνική αλληλεγγύη υπερβαίνει τα οικονομικά οφέλη από αυτόν. Τα ομαδικά συμφέροντα υπερισχύουν των ατομικών, όχι ως ενδεχόμενο, αλλά ως προϋπόθεση πλέον, ενώ μπορεί ακόμη και να συγκρούονται με αυτά. Η οργανική αλληλεγγύη ρυθμίζεται συνήθως με συμβόλαια και δεσμευτικές συμφωνίες. Ωστόσο, οι

² Ως είθισται, βέβαια, για τις θεωρίες που τυγχάνουν μεγάλης προσοχής και εμβέλειας, δεν λείπει και η κριτική της θεωρίας του Durkheim (Crow, 2002).

³ Ο Baldwin (1990), στην αναφορά του στην πολύ στενή σχέση αλληλεγγύης και αλληλεξάρτησης (κατά την οποία μάλιστα χαρακτηρίζει την πρώτη «παιδί» της δεύτερης), επισημαίνει ότι για ορισμένους η αλληλεξάρτηση μπορεί να καλλιεργεί την αμοιβαία στήριξη, ενώ για άλλους μπορεί να είναι πηγή ανταγωνισμού και προστριβών (π.χ. εργοδότης - εργαζόμενος). Για να γεννηθεί η αλληλεγγύη, λοιπόν, θα πρέπει να υπάρχει και μία αίσθηση συλλογικής ταυτότητας, κοινότητας ή ομοιότητας. Με τη θέση του αυτή, θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι ο Baldwin συγκεράζει τα χαρακτηριστικά των δύο ειδών αλληλεγγύης του Durkheim.

συμφωνίες αυτές δεν βιώνονται ως εξωτερικά επιβεβλημένες συμπεριφορές, αλλά ως εσωτερικευμένο θεσμικό καθήκον, με τη διαδικασία της εσωτερίκευσης να συμβαίνει στο πλαίσιο της κοινωνικοποίησης του ατόμου.⁴

Η μηχανική αλληλεγγύη είναι κυρίαρχη σε πρωταρχικά -επομένως, απλούστερα- κοινωνικά συστήματα, ενώ καθώς αυτά γίνονται πιο σύνθετα, επικρατεί η οργανική αλληλεγγύη. Η μηχανική αλληλεγγύη, ωστόσο, δεν εκλείπει άμα τη εμφανίσει των πιο σύνθετων κοινωνικών συστημάτων, αντίθετα, διατηρείται στα απλούστερα κοινωνικά συστήματα που εμπερικλείουν τα σύνθετα (Ζέγκερ, 1977).

Στη σύγχρονη εποχή, ο όρος *αλληλεγγύη* παραπέμπει κυρίως στη στήριξη που παρέχεται σε κάποιον/ους που χρήζει/ουν βοήθειας. Επιχειρώντας να προσδιορίσουν τον όρο, οι Prainsack και Buyx (2012: 346) υποστηρίζουν ότι η αλληλεγγύη αναφέρεται σε «κοινές πρακτικές που αντικατοπτρίζουν μία συλλογική δέσμευση ανάληψης “κόστους” (οικονομικού, κοινωνικού, συναισθηματικού ή άλλου) με σκοπό την προσφορά βοήθειας στους άλλους», δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην έμπρακτη διάστασή της και όχι στη συναισθηματική ή την αξιακή. Επισημαίνεται, επίσης, ότι η έκφραση αλληλεγγύης δεν αποκλείεται να εμπεριέχει και το προσωπικό όφελος (π.χ. την ηθική ικανοποίηση που αισθάνεται κάποιος για την πράξη του), αλλά αυτό δεν αποτελεί προϋπόθεση αλληλεγγύης ούτε υποβιβάζει τη σημασία της (Prainsack & Buyx, 2012).

Αναλύοντας τον παραπάνω ορισμό, οι Prainsack και Buyx (2012) διακρίνουν τρεις βαθμίδες άσκησης αλληλεγγύης, με μία εξέλιξη από την πρώτη στην τρίτη και με τις δύο πρώτες να αποτελούν συνήθως απαραίτητη συνθήκη για να προκύψει η τρίτη. Η πρώτη βαθμίδα (*διαπροσωπική*) συνεπάγεται την ατομική ανάληψη του κόστους για τη στήριξη ατόμων με τα οποία ο δρων αναγνωρίζει κάποια ομοιότητα. Η δεύτερη βαθμίδα (*ομαδικές πρακτικές*) αφορά στις εκδηλώσεις μίας συλλογικής δέσμευσης για την ανάληψη του κόστους για τη στήριξη των άλλων. Βασικό σημείο εδώ αποτελεί το γεγονός ότι όλοι οι εμπλεκόμενοι συνδέονται μέσω μίας κοινής κατάστασης που αντιμετωπίζουν. Η τρίτη βαθμίδα (*πρακτικές βασισμένες σε συμβάσεις και νόμους*) αντιστοιχεί στο πιο επίσημο επίπεδο αλληλεγγύης και εμφανίζεται ως συνέχεια των προηγούμενων δύο, όταν οι αξίες που αναδύονται από αυτές μετατρέπονται από

⁴ Η συγκεκριμένη θέση γεινιάζει με (ίσως και να εμπνέεται από) την καντιανή αντίληψη για την «ηθική πράξη», στο πνεύμα της οποίας, όπως περιγράφεται από τους Arnsperger και Varoufakis (2003), η αλληλεγγύη εκκινά από μία αίσθηση γενικευμένου καθήκοντος, που ενυπάρχει στο άτομο λόγω της ιδιότητάς του ως έλλογου όντος.

κανόνες σε νόμους ή άλλες επίσημες δεσμεύσεις. Πρόκειται, ουσιαστικά, για τις θεσμοθετημένες νομοθετικές πράξεις σχετικά με την ανάληψη του κόστους για τη στήριξη τρίτων, με τους οποίους αναγνωρίζεται ομοιότητα (π.χ. ειδική εισφορά αλληλεγγύης, στο ελληνικό φορολογικό σύστημα).

Η έννοια της ομοιότητας φαίνεται να συνδέεται στενά με την εκδήλωση αλληλεγγύης. Αναγνωρίζοντάς την ως βασικό στοιχείο για την έκφραση αλληλεγγύης και επιδιώκοντας να τονίσει ότι δεν πρόκειται για στάση που εκδηλώνεται ως μία φυσική τάση προς το σύνολο της ανθρωπότητας, ο Ρόρτυ (2002: 277) υποστηρίζει ότι «το αίσθημα της αλληλεγγύης είναι δυνατότερο όταν αυτοί προς τους οποίους εκφράζουμε την αλληλεγγύη μας νοούνται ως “ένας από εμάς”, όπου το “εμείς” σημαίνει κάτι πιο μικρό και τοπικό από το ανθρώπινο γένος». Παράλληλα, όμως, απομακρυνόμενος από την παραδοσιακή σύλληψη του όμοιου, αναγνωρίζει ως σημαντικότερη ομοιότητα τον πόνο και τον εξευτελισμό που μπορεί να υφίστανται οι άνθρωποι συγκριτικά με στοιχεία όπως η φυλή, η θρησκεία κλπ., καταλήγοντας στο ότι άνθρωποι πολύ διαφορετικοί μεταξύ τους μπορεί να συνθέτουν το “εμείς”.

1.1.2. Άλλες αναγνώσεις της αλληλεγγύης

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην ανάλυση των Prainsack και Buyx (2012) έχει το γεγονός ότι καθίσταται σαφές πως η αλληλεγγύη δεν αποτελεί μονοδιάστατη έννοια. Αντίθετα, μπορεί να λάβει διάφορες ερμηνείες, ανάλογα και με τη σκοπιά (επιστημονικό πεδίο, ιδεολογική τοποθέτηση κ.ά.) από την οποία την εξετάζει κανείς. Για παράδειγμα, στις μέρες μας ο όρος χρησιμοποιείται συχνά ως ιδεολογικό έρεισμα κινημάτων ή δράσεων για τη διεκδίκηση δικαιωμάτων, την κοινωνική δικαιοσύνη και την ενδυνάμωση των πιο αδύναμων μελών της κοινωνίας. Αντικατοπτρίζεται εδώ η *αλληλεγγύη ως επανάσταση*, που έχει πολιτικό χαρακτήρα και στοχεύει στην κοινωνική αλλαγή και τη δίκαιη αναδιανομή των πόρων (Χουλιαράκη, 2017).

Σχετικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του κινήματος «Occupy», που συστάθηκε τον Σεπτέμβριο του 2011 στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (ΗΠΑ) και διαχέεται πλέον σε διάφορες πόλεις διεθνώς. Πρόκειται για ένα κίνημα που, κατά τον Τσόμσκι (2015), υποστηρίζεται από ανθρώπους οι οποίοι στοχεύουν στην καταπολέμηση της οικονομικής ανισότητας και την αποσύνδεση της πολιτικής εξουσίας από την οικονομική δύναμη. Αντίστοιχα, στον ελλαδικό χώρο, την αλληλεγγύη, μεταξύ άλλων αξιών, επικαλούνταν το 2011 οι «Αγανακτισμένοι» της πλατείας Συντάγματος και άλλων πλατειών ανά την Ελλάδα, ένα κίνημα που δεν είχε

σαφή προσανατολισμό και διαλύθηκε γρήγορα (Μανδραβέλης, 2012), αν και αποτέλεσε το έναυσμα για τη δημιουργία άλλων κινημάτων και δράσεων, όπως τα κοινωνικά ιατρεία, οι συλλογικές κουζίνες κ.ά. (Δεμερτζιάν, 2014).

Επίσης, οι παρεμβάσεις διάφορων οργανισμών (συνήθως Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων - ΜΚΟ) για την αντιμετώπιση κρίσεων (παροχή βοήθειας σε θύματα σεισμών, εμπόλεμων συρράξεων κλπ.) θεωρούνται δράσεις αλληλεγγύης. Εδώ η αλληλεγγύη εκφράζεται ως ένα είδος μηχανισμού έκτακτης ανάγκης (η *αλληλεγγύη ως σωτηρία*), που, σε αντιδιαστολή με τον σαφή πολιτικό προσανατολισμό που χαρακτηρίζει την αλληλεγγύη ως επανάσταση, διέπεται από τις αρχές της ουδετερότητας, της αμεροληψίας και της ανεξαρτησίας (Χουλιάρáκη, 2017).⁵

Στη σύγχρονη εποχή, τον μανδύα της αλληλεγγύης ενδύονται επίσης ο διαδικτυακός ακτιβισμός, ο ακτιβισμός των διασημοτήτων, οι συναυλίες δημοφιλών καλλιτεχνών κ.ά. (Χουλιάρáκη, 2017). Παρά τα οφέλη που μπορεί να αποφέρουν αυτές οι νέες τάσεις (π.χ. συγκέντρωση μεγάλων χρηματικών ποσών για κοινωφελείς σκοπούς, λόγω της συμμετοχής διασημοτήτων σε σχετικές εκστρατείες), υπάρχουν ορισμένα μελανά σημεία. Ειδικότερα, αναφορικά με την αλληλεγγύη των διασημοτήτων, η Χουλιάρáκη (2017: 302) επισημαίνει την εξής ειρωνεία: «η δύναμη του ακτιβισμού των διασημοτήτων βασίζεται στην ίδια τη διαίρεση ανάμεσα στην απόλυτη ένδεια και τον ακραίο πλούτο, την οποία φέρνει στο επίκεντρο αυτός ο ακτιβισμός». Με άλλα λόγια, ενώ οι διασημότητες διακηρύσσουν πως η συμβολή τους αντιμάχεται την ανισότητα, είναι η ανισότητα στην υπερβολή της που αποτελεί προϋπόθεσή της (της συμβολής). Γενικότερα, αυτές οι τάσεις καλλιεργούν μία *αλληλεγγύη του λαϊφστάιλ*, κατά την οποία «οι διαδικτυακές συλλογές υπογραφών ή οι δωρεές είναι μέρος μιας πολλαπλών καθηκόντων καθημερινότητας του γραφείου, η δε μέριμνα για ευάλωτους άλλους μπορεί να εκδηλωθεί ως “τουίτ” των αισθημάτων [...]. Η αλληλεγγύη στηρίζεται, εδώ, σε μια δημόσια κουλτούρα κατανάλωσης και σε ένα ήθος αμοιβαίου οφέλους με τον ελάχιστο κόπο» (Χουλιάρáκη, 2017: 305).

Τέλος, η ανάδυση τάσεων όπως το *holidarity* (από τις λέξεις *holiday* και *solidarity*, παραπέμποντας σε ταξίδια που πραγματοποιούν ακτιβιστές για να συνδράμουν άτομα σε ανάγκη) εγείρει νέα ζητήματα σχετικά με το πώς γίνεται

⁵ Φυσικά, δεν αποκλείεται η δράση οργανώσεων ή συλλογικοτήτων που στοχεύουν τόσο στην ανακούφιση ευάλωτων ατόμων όσο και στην κοινωνική αλλαγή.

αντιληπτή και πώς εφαρμόζεται η αλληλεγγύη. Προτού γίνει σχετική αναφορά, κρίνεται σκόπιμη η διάκριση ορισμένων όρων στο υποκεφάλαιο που ακολουθεί.

1.1.3. Αλληλεγγύη ή κάτι άλλο;

Συγγενικές, αλλά όχι ταυτόσημες με τον όρο *αλληλεγγύη*, είναι οι έννοιες *φιλανθρωπία* και *αλτρουισμός*. Για τις Prainsack και Buyx (2012), η βασική διαφορά της αλληλεγγύης από τη φιλανθρωπία συνίσταται στο γεγονός ότι, αν και οι δύο εμπεριέχουν την προσφορά βοήθειας, η αλληλεγγύη εκδηλώνεται σε μία συμμετρική σχέση, ενώ η φιλανθρωπία σε μία ασύμμετρη σχέση. Ενώ, λοιπόν, και στις δύο περιπτώσεις υπάρχει αυτός που έχει ανάγκη βοήθειας και εκείνος που την προσφέρει, στην περίπτωση της αλληλεγγύης αυτό συμβαίνει μεταξύ κάποιου που είναι παροδικά αδύναμος και, λαμβάνοντας τη σχετική βοήθεια από εκείνον που την προσφέρει, δυνητικά τοποθετείται σε ισότιμη θέση με εκείνον. Κάτι αντίστοιχο δεν ισχύει στην περίπτωση της φιλανθρωπίας, όπου ο αδύναμος παραμένει αδύναμος (έστω και λιγότερο) και μετά την πράξη φιλανθρωπίας. Σε ανάλογο πνεύμα, ο Baldwin (1990) σημειώνει ότι η αλληλεγγύη συνδέεται με την αλληλεξάρτηση, ενώ η φιλανθρωπία με την εξάρτηση.

Συγκρίνοντας τις έννοιες της αλληλεγγύης και του αλτρουισμού, αν και το αποτέλεσμα είναι για ακόμη μία φορά κοινό (προσφορά και λήψη βοήθειας), διαφοροποιούνται τα κίνητρα (Prainsack & Buyx, 2012): Ο αλτρουισμός δεν προϋποθέτει την αναγνώριση ομοιότητας μεταξύ εκείνου που παρέχει και εκείνου που λαμβάνει τη βοήθεια, εκδηλώνεται αδιάκριτα. Αντίθετα, η αναγνώριση της ομοιότητας, όπως προαναφέρθηκε, είναι κυρίαρχη στην περίπτωση της αλληλεγγύης. Για τους Nicolaïdis και Viehoff, (2012), ενώ η περίπτωση του αλτρουισμού δεν προϋποθέτει την ύπαρξη αμοιβαιότητας μεταξύ των εμπλεκόμενων πλευρών, η αλληλεγγύη δύσκολα μπορεί να υπάρξει αν δεν προϋπάρχει κάποια αμοιβαία σχέση μεταξύ τους, καθώς οι εμπλεκόμενες πλευρές δυνητικά επηρεάζουν η μία τη μοίρα της άλλης.

Στο πλαίσιο αυτών των διαφορών και αναφορικά με τη δράση των ΜΚΟ καθώς και με τις δράσεις του *holidarity*, παρά την αναμφισβήτητη συμβολή τους στη στήριξη των εκάστοτε πληθυσμών, η απουσία συνύπαρξης σε ένα κοινό κοινωνικό σύστημα αναιρεί μία εκ των συνισταμένων της αλληλεγγύης και οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι δράσεις κλίνουν περισσότερο προς τον αλτρουισμό. Επίσης, ανάλογες δράσεις στηρίζονται συχνά σε ασύμμετρες σχέσεις, παραπέμποντας σε δράσεις φιλανθρωπίας. Για τον λόγο αυτό, μάλιστα, εκφράζονται ανησυχίες για το ενδεχόμενο οι δράσεις αυτές

να παγιώνουν την εντύπωση ότι ο προσφέρων κατέχει τα προνόμια έναντι του λήπτη βοήθειας και άρα, την παγίωση της θέσης κυριαρχίας του πρώτου (ReflActionist collective, 2016).

Η παράθεση των παραπάνω θέσεων δεν είχε σκοπό να κατηγοριοποιήσει τις χρήσεις του όρου *αλληλεγγύη* σε ορθές και λανθασμένες. Είχε σκοπό να επισημάνει τη σχετική ασάφεια του όρου, που έχει ως αποτέλεσμα την οικειοποίησή του -και, ενίοτε, την κατάχρησή του- από διάφορους κύκλους. Με δεδομένη τη θετική νοηματοδότηση που κατά κανόνα λαμβάνει, κάτι τέτοιο είναι αναμενόμενο, όπως αναμενόμενη είναι και η ευρεία χρήση του από σχεδόν όλους τους πολιτικούς κύκλους, ανεξαρτήτως ιδεολογίας, που διακηρύσσουν τη διατήρηση ή την ενίσχυση της αλληλεγγύης (Béland & Hansen, 2000· Arnsperger & Varoufakis, 2003· Beer & Koster, 2009). Στο παρόν κείμενο, πάντως, το ενδιαφέρον εστιάζεται στη θεσμοθετημένη αλληλεγγύη (η τρίτη βαθμίδα άσκησης αλληλεγγύης, κατά την ταξινόμηση που παρουσιάστηκε), που ορίζεται ως η «ετοιμότητα για μοίρασμα πόρων με τους άλλους με προσωπική συνεισφορά σε αυτούς που αγωνίζονται [για επιβίωση] ή βρίσκονται σε ανάγκη μέσω φορολογίας και αναδιανομής που οργανώνεται από το κράτος» (Stjernø, όπως αναφέρεται στο Wilde, 2007: 172). Στο πνεύμα αυτό, στη συνέχεια, θα διερευνηθεί η σύνδεση αλληλεγγύης και Κοινωνικής Πολιτικής.

1.2. Αλληλεγγύη και Κοινωνική Πολιτική

1.2.1. Σχέση αλληλεγγύης και Κοινωνικής Πολιτικής

Από τον Durkheim μέχρι σήμερα και παρά τις διαφοροποιήσεις στον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτός και χρησιμοποιείται ο όρος *αλληλεγγύη*, παραμένει, κατά κανόνα, συνδεδεμένος με την έννοια της αλληλεξάρτησης μεταξύ των μελών μίας κοινωνίας. Από τη σχέση της αλληλεγγύης με την αλληλεξάρτηση συνάγεται και η σχέση της με το πεδίο της Κοινωνικής Πολιτικής, δεδομένου ότι «Οι κοινωνικές πολιτικές που γεννούν οι κοινωνίες μπορούν να γίνουν κατανοητές ως ο τρόπος με τον οποίο κάθε κοινωνία αναγνωρίζει και εκφράζει την αλληλεξάρτηση μεταξύ των μελών της» (Dean, 2006: 6).

Η σχέση αυτή έχει βαθιές ρίζες και προεκτάσεις. Ειδικότερα, η αλληλεγγύη αποτελεί μία εκ των βασικών αξιών της Κοινωνικής Πολιτικής, οι οποίες καθορίζουν τους σκοπούς της Κοινωνικής Πολιτικής (Βενιέρης, 2009). Στο πλαίσιο αυτό, μεταξύ

άλλων αξιών, η αλληλεγγύη έχει εμπνεύσει τη στόχευση της Κοινωνικής Πολιτικής «να αναδιανείμει πόρους και να επηρεάσει την ευημερία με γνώμονα την κοινωνική δικαιοσύνη» (Βενιέρης, 2015: 20-21).

Η ευημερία με γνώμονα την κοινωνική δικαιοσύνη είναι ο απώτερος σκοπός της Κοινωνικής Πολιτικής, ενώ η αναδιανομή θα μπορούσε να θεωρηθεί κανόνας για την επίτευξή του. Άλλωστε, θεωρείται αρχή (*αναδιανεμητική αρχή*) -και μάλιστα θεμελιώδης-, που, όπως κάθε αρχή, έπεται της αξίας και λειτουργεί ως σύνδεσμός της με τις κοινωνικές πολιτικές (Βενιέρης, 2015). Καθώς, όμως, τόσο οι αξίες όσο και οι αρχές δεν προσεγγίζονται με τον ίδιο τρόπο από κάθε κοινωνικό σύστημα, συνάγεται ότι ο ειδικότερος τρόπος με τον οποίο νοηματοδοτεί μία κοινωνία την αλληλεγγύη θα καθορίσει τις ειδικότερες ρυθμίσεις στις οποίες θα προβεί για να προσδιορίσει και να επιτελέσει τους σκοπούς της.

1.2.2. Σχέση αλληλεγγύης και κράτους ευημερίας

Η Κοινωνική Πολιτική παίρνει σάρκα και οστά εντός του επονομαζόμενου «κράτους ευημερίας», βάση του οποίου, σύμφωνα με τους Beer και Koster (2009), είναι η κοινωνική αλληλεγγύη. Οι ίδιοι, επιχειρώντας να επεξηγήσουν την έννοια του κράτους ευημερίας, εντοπίζουν έναν κοινό παρονομαστή στους διάφορους ορισμούς που κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί: Πρόκειται για ένα σύστημα εισοδηματικών μεταβιβάσεων μεταξύ πολιτών ή νοικοκυριών που ρυθμίζεται από το κράτος ή έναν δημόσιο φορέα.

Ένα βασικό χαρακτηριστικό των εν λόγω μεταβιβάσεων, λοιπόν, είναι ο κεντρικός ρόλος του κράτους (π.χ. επιβάλλοντας φόρους) (Beer & Koster, 2009). Με δεδομένο ότι οι μεταβιβάσεις ρυθμίζονται από το κράτος και η συνεισφορά είναι υποχρεωτική, η αλληλεγγύη, όπως εκφράζεται εντός του κράτους ευημερίας, δεν σχετίζεται απαραίτητα με την εν γένει αλληλέγγυα στάση ζωής των πολιτών. Ακόμη και πολίτες που δεν διακατέχονται από συναισθήματα αλληλεγγύης, υποχρεούνται να συμμορφώνονται με τις κρατικές επιταγές και να συμπεριφέρονται αλληλέγγυα, πληρώνοντας φόρους και κοινωνικές εισφορές (ωστόσο, η πηγαία επιθυμία για προσφορά δεν αποκλείεται στην περίπτωση της υποχρεωτικής αλληλεγγύης).

Η υποχρεωτική συμβολή στο κράτος ευημερίας έχει αποτελέσει σημείο κριτικής για τη θεώρησή του ως αλληλέγγυο, καθώς, όπως γράφουν οι Van Oorschot και Komter (1998), ορισμένοι ισχυρίζονται πως το γεγονός ότι η αλληλέγγυα συμπεριφορά εντός του σύγχρονου κράτους ευημερίας είναι ουσιαστικά επιβεβλημένη, υποδηλώνει μία

αδύναμη ή ελλειμματική βάση αλληλεγγύης. Στον αντίποδα, υποστηρίζεται ότι ένας ορισμένος βαθμός «εξαναγκασμού» είναι ούτως ή άλλως εγγενής στην κοινωνική αλληλεγγύη (Van Oorschot & Komter, 1998). Σύμφωνα με τη δεύτερη άποψη, δηλαδή, αν και αναγνωρίζεται το στοιχείο του εξαναγκασμού, πρόκειται για έναν “φυσικό” εξαναγκασμό, μία συνθήκη που συνοδεύει την κοινωνία από τη γέννησή της.

Ένα άλλο βασικό χαρακτηριστικό των μεταβιβάσεων είναι ότι δεν υπάρχει απόλυτη αντιστοιχία μεταξύ αυτού που ο πολίτης προσφέρει (συνεισφορά) και αυτού που λαμβάνει ως ανταπόδοση (όφελος). Ειδικότερα, στο πλαίσιο αυτό, διακρίνονται δύο βασικά είδη εισοδηματικών μεταβιβάσεων, που αντιστοιχούν σε δύο τύπους αλληλεγγύης (Beer & Koster, 2009):

α) η *κοινωνική ασφάλιση*, που αντιστοιχεί στην *αμφίδρομη αλληλεγγύη*, όταν για τη συνεισφορά αναμένεται ανταπόδοση (αναμένεται, δεν συνεπάγεται ότι θα συμβεί - οι πολίτες συνεισφέρουν ώστε να έχουν μία σανίδα σωτηρίας σε περίπτωση απώλειας εργασίας, ασθένειας κλπ., ακόμη και αν αυτά δεν συμβούν ποτέ). Η αμφίδρομη αλληλεγγύη συνεπάγεται ότι κάποιος δεν γνωρίζει εκ των προτέρων αν θα καταλήξει να είναι κυρίως συνεισφέρων ή κυρίως λήπτης (π.χ., αναφορικά με τις ασφαλιστικές εισφορές για την υγεία, αν ο συνεισφέρων δεν νοσήσει, δεν θα έχει χειροπιαστό όφελος, ενώ, αν χρειαστεί ιατροφαρμακευτική φροντίδα, θα ωφεληθεί και μάλιστα ενδέχεται να ωφεληθεί περισσότερο από ό,τι έχει συνεισφέρει).

β) οι *προνοιακές παροχές*, που αντιστοιχούν στη *μονόπλευρη αλληλεγγύη*, όταν δεν αναμένεται ανταπόδοση για την προσφορά και μάλιστα συχνά είναι γνωστό εκ των προτέρων ότι κάποιος θα προσφέρει λιγότερα και θα λάβουν περισσότερα και το αντίστροφο (κατά κανόνα, η προσφορά κατευθύνεται προς τους μη έχοντες).

1.2.3. *Είδη θεσμοθετημένης αλληλεγγύης*

Επιχειρώντας μία βασική ταξινόμηση, διακρίνει κανείς τουλάχιστον δύο είδη θεσμοθετημένης αλληλεγγύης: την *εθνική* και την *επαγγελματική* (Béland & Hansen, 2000; Στεργίου, 2006). Η *εθνική αλληλεγγύη* τείνει προς το μοντέλο Beveridge: Πρόκειται για αλληλεγγύη μεταξύ όλων των κοινωνικών και επαγγελματικών ομάδων και προτείνει ένα σύστημα κοινωνικής προστασίας χρηματοδοτούμενο από τη φορολογία, ανεξάρτητο από τον έλεγχο των πόρων, που εξασφαλίζει ένα ελάχιστο παροχών σε όλους τους πολίτες. Ως εκ τούτου, αυτό το είδος αλληλεγγύης προωθεί την κάθετη αναδιανομή (μεταξύ των τάξεων) και στοχεύει στην καταπολέμηση της φτώχειας (Béland & Hansen, 2000).

Αντίθετα, η *επαγγελματική αλληλεγγύη*, η οποία εμπνέεται από το μοντέλο Bismarck, αντιστοιχεί στην αλληλεγγύη μεταξύ των μελών μίας συγκεκριμένης επαγγελματικής ομάδας και προτείνει ένα σύστημα κοινωνικής προστασίας που χρηματοδοτείται από τις συνεισφορές των επαγγελματιών και οι παροχές είναι ανταποδοτικές. Επομένως, αυτό το είδος αλληλεγγύης προωθεί την οριζόντια αναδιανομή (εντός μίας ορισμένης επαγγελματικής ομάδας) και στοχεύει στη διατήρηση του εισοδήματος (Béland & Hansen, 2000). Σε αντίθεση με την εθνική αλληλεγγύη, εκεί που η έμφαση δίνεται στην ευθύνη του κράτους απέναντι στους πολίτες, εδώ η έμφαση δίνεται στην αμοιβαία ευθύνη μεταξύ των μελών της ίδιας επαγγελματικής ομάδας (Στεργίου, 2006).

Ως ένα ακόμη είδος θεσμοθετημένης αλληλεγγύης, μπορεί να αναφερθεί η *διαγενεακή αλληλεγγύη*. Ο όρος υποδηλώνει την κοινωνική συνοχή μεταξύ γενεών⁶ (Bengtson & Oyama, 2007). Η σχέση αλληλεγγύης μεταξύ των γενεών μπορεί να θεωρηθεί αμφίδρομη: Από τη μία, σε πολλά κράτη, οι νεότερες γενιές χρηματοδοτούν με την εργασία τους τόσο τα ασφαλιστικά ταμεία για τη συνταξιοδότηση των παλαιότερων, όσο και το σύστημα υγείας, χρήση του οποίου κάνουν σε μεγάλο βαθμό οι παλαιότερες γενιές. Με τη σειρά τους, οι νεότερες γενιές προσδοκούν ότι θα επωφεληθούν από την εργασία των επόμενων γενεών, όταν ολοκληρώσουν τον εργασιακό τους βίο. Από την άλλη, κάθε προηγούμενη γενιά -οφείλει να- μεριμνά για την ευημερία των μελλοντικών γενεών, επενδύοντας στη βιώσιμη ανάπτυξη και στην καινοτομία (OECD, 2011). Στο πλαίσιο αυτό, η επέκταση της Κοινωνικής Πολιτικής στο πεδίο του περιβάλλοντος συνιστά δράση αλληλεγγύης από τις προηγούμενες προς τις επόμενες γενιές. Επισημαίνεται, πάντως, ότι οι δημογραφικές αλλαγές των τελευταίων δεκαετιών, που περιλαμβάνουν την αύξηση του προσδόκιμου ζωής και την ταυτόχρονη υπογεννητικότητα, έχουν προκαλέσει ανισορροπίες μεταξύ των γενεών (Ροζανβαλόν, 2003), καθιστώντας προβληματική και τη διατήρηση της διαγενεακής αλληλεγγύης.

Στην αρχή του παρόντος υποκεφαλαίου, αναφέρθηκε ότι η εθνική αλληλεγγύη στοχεύει στην αναδιανομή μεταξύ των τάξεων. Διακρίνοντας μεταξύ *ανώτερης*, *μεσαίας* και *κατώτερης* τάξης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι, στην εφαρμογή της εθνικής αλληλεγγύης στα περισσότερα κράτη ευημερίας, εξέχουσα θέση λαμβάνουν όσοι

⁶ Η συνοχή μεταξύ των γενεών αφορά και τις ενδοοικογενειακές σχέσεις. Ωστόσο, αυτή η μορφή αλληλεγγύης είναι άτυπη - μη θεσμοθετημένη.

ανήκουν στη μεσαία τάξη. Η μεσαία τάξη διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο τόσο λόγω του αυξημένου αριθμού των ατόμων που την απαρτίζουν όσο και γιατί, σε αρκετές περιπτώσεις, φαίνεται να επωμίζεται το μεγαλύτερο βάρος της αναδιανομής προς τους μη έχοντες, συνήθως μέσω της φορολογίας. Με άλλα λόγια, φαίνεται να τους έχει ανατεθεί η μεγαλύτερη ευθύνη για τη διατήρηση της θεσμοθετημένης αλληλεγγύης, η στόχευση της οποίας για ιεραρχική αναδιανομή μεταβάλλεται. Την ίδια στιγμή, η κοινωνική πολιτική τείνει να επικεντρώνεται στις αποκλεισμένες ομάδες, παραβλέποντας τις ανάγκες της μεσαίας τάξης και το ευρύ φάσμα των κοινωνικών ανισοτήτων (Ροζανβαλόν, 2003). Αν και δεν αναιρείται η ανάγκη αυξημένης στήριξης των αποκλεισμένων ομάδων, ελλοχεύει «ο κίνδυνος περιορισμού της σφαίρας του κοινωνικού στο φαινόμενο του αποκλεισμού» (Ροζανβαλόν, 2003: 118), που επηρεάζει τη στάση της μεσαίας τάξης.

Πιο συγκεκριμένα, η δυσανάλογη κρατική μέριμνα συγκριτικά με τους μη έχοντες συνδυαστικά με το δυσανάλογα μοιρασμένο φορτίο με τους έχοντες, δημιουργεί δυσφορία στη μεσαία τάξη. Σύμφωνα με τον Ροζανβαλόν (2014), υπάρχει η υποψία ότι οι μη έχοντες απολαμβάνουν αδικαιολόγητα οφέλη, είτε γιατί το κράτος τους ευνοεί υπέρμετρα είτε γιατί οι ίδιοι βρίσκουν τον τρόπο να το καταχρώνται. Ταυτόχρονα, τα μέλη της μεσαίας τάξης διάκεινται αρνητικά απέναντι στους έχοντες, αναλογιζόμενοι ότι η συνεισφορά τους στο κοινωνικό σύνολο είναι χαμηλότερη από τη δέουσα, είτε γιατί ευνοούνται από κρατικές ρυθμίσεις, είτε γιατί έχουν τη δύναμη να οδηγούν τις πολιτικές αποφάσεις στην κατεύθυνση που εξυπηρετεί τα συμφέροντά τους. Ως εκ τούτου, τα μέλη της μεσαίας τάξης «Θεωρούν ότι τιμωρούνται διπλά, επειδή δεν βρίσκονται σε αρκετά δυσμενή θέση για να επωφεληθούν από ορισμένες παροχές του κράτους πρόνοιας, και δεν είναι αρκετά πλούσιοι για να ωφελούνται από τις διευκολύνσεις -φορολογικές ή άλλες- που παρέχονται στους πιο εύπορους» (Ροζανβαλόν, 2014: 305). Αυτή η δυσφορία, που προκύπτει ως απόρροια της αίσθησης ότι δεν υπάρχει αμοιβαιότητα μεταξύ των πολιτών, θρέφει τον κίνδυνο της αντίστασης στην αλληλεγγύη.

Αν η εθνική αλληλεγγύη καθίσταται προβληματική στην εφαρμογή της, η επαγγελματική αλληλεγγύη εν τη γενέσει της δεν φαίνεται να υπηρετεί τον σκοπό της Κοινωνικής Πολιτικής για κοινωνική δικαιοσύνη. Προς επίρρωση της θέσης αυτής, ακολουθεί η παράθεση του παραδείγματος της αναδιαμόρφωσης του κράτους ευημερίας στη Γαλλία και η μεταστροφή του από ένα μοντέλο που στηριζόταν στην επαγγελματική αλληλεγγύη, σε ένα μοντέλο με ψήγματα εθνικής αλληλεγγύης. Στο

σημείο αυτό, αξίζει να σημειωθεί ότι η έννοια της αλληλεγγύης, παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις στο περιεχόμενό της με το πέρασμα των χρόνων, έχει βαθιές ρίζες στη γαλλική σκέψη, ξεκινώντας από τον 19^ο αιώνα με τον Durkheim, αλλά και στη γαλλική πολιτική ζωή, με τον σύγχρονό του, Bourgeois (Béland, 2009).

1.2.4. Εθνική ή επαγγελματική αλληλεγγύη; Το παράδειγμα της Γαλλίας

Αναφερόμενοι στην αναδιαμόρφωση του κράτους ευημερίας στη Γαλλία, η νομιμοποίηση του οποίου στηρίχτηκε αρχικά στην έννοια της επαγγελματικής αλληλεγγύης, οι Béland και Hansen (2000) αναδεικνύουν ορισμένα ζητήματα που ανέκυψαν ύστερα από την πετρελαϊκή κρίση του 1973, που είχε ως αποτέλεσμα την επιβράδυνση της οικονομικής ανάπτυξης και την αύξηση του αριθμού των ανέργων για περισσότερο από δύο δεκαετίες. Πιο συγκεκριμένα, εντοπίζουν τις ακόλουθες τρεις κρίσεις:

α) κρίση *κάλυψης*: Οι μακροχρόνια άνεργοι (π.χ. η νέα γενιά εργαζομένων, που δεν είχαν προλάβει να ενταχθούν στην αγορά εργασίας προ πετρελαϊκής κρίσης) δεν είχαν επαρκή κάλυψη έναντι του κινδύνου της ανεργίας, καθώς, ελλείψει συνεισφορών στα ασφαλιστικά προγράμματα, δεν διασφάλιζαν δικαίωμα ασφαλιστικής κάλυψης.

β) κρίση *νομιμότητας*: Το νομιμοποιητικό επιχείρημα του κράτους ευημερίας πως αυτό αφορά το σύνολο του πληθυσμού, γιατί οι κίνδυνοι κατανέμονται τυχαία -όλοι είναι εκτεθειμένοι απέναντι στους κινδύνους της ανεργίας, της ασθένειας, των γηρατειών- φαινόταν πλέον σαθρό, καθώς όσοι ήταν εξ αρχής εκτός εργασίας ήταν περισσότερο εκτεθειμένοι.⁷

γ) κρίση *συμμετοχής*: Για αρκετούς πολίτες υπήρξε απομάκρυνση (ή απώλεια) από την ιδιότητα του πολίτη, που είναι συνυφασμένη με την πλήρη συμμετοχή στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή μίας κοινωνίας. Ο αποκλεισμός από την αγορά εργασίας, σε ένα κράτος που στηρίζεται στην επαγγελματική αλληλεγγύη, οδηγεί στον αποκλεισμό από την οικονομική ζωή -που με τη σειρά της ενδέχεται να περιορίζει τη

⁷ Η θέση αυτή δεν αναιρεί το γεγονός ότι όλοι αντιμετωπίζουν κινδύνους, ωστόσο αναδεικνύει μία σαφή διάκριση στον βαθμό ευαλωτότητας που χαρακτηρίζει την ομάδα των (μακροχρόνια) ανέργων σε σχέση με εκείνη των εργαζομένων, όταν επικρατεί η επαγγελματική αλληλεγγύη. Οι Béland και Hansen (2000) σημειώνουν δε ότι την ομάδα των ανέργων συνθέτουν, ως επί την πλειστον, άτομα με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (π.χ. οι λιγότερο μορφωμένοι ή οι μετανάστες).

συμμετοχή στην κοινωνική ή/και πολιτική ζωή-, επομένως το άτομο που αποκλείεται, δεν απολαμβάνει πλήρως την ιδιότητα του πολίτη.⁸

Επιδιώκοντας, λοιπόν, να διορθώσουν τις κρίσεις που επέφερε το βασισμένο στην επαγγελματική αλληλεγγύη κράτος ευημερίας, καθώς οι κρίσεις αυτές δεν ήταν το αποτέλεσμα της οικονομικής επιβράδυνσης, αλλά του υπάρχοντος συστήματος για τη διαχείριση των συνεπειών της, οι κυβερνώντες υιοθέτησαν ορισμένα καθολικά μέτρα προστασίας των πολιτών (π.χ. Revenue Minimum d'Insertion) (Béland & Hansen, 2000). Με άλλα λόγια, έγινε μία μικρή στροφή προς την εθνική αλληλεγγύη, προκειμένου να διορθωθούν οι αδικίες του πρότερου συστήματος. Μία στροφή προς την αλληλεγγύη, που, μέσω της καθολικής αναδιανομής, επιχειρεί να μειώσει τις κοινωνικές ανισότητες.

Στην αρχή του κεφαλαίου, υποστηρίχτηκε ότι η αλληλεγγύη αποτελεί αξία και βάση της Κοινωνικής Πολιτικής. Εξετάζοντας τη μεταξύ τους σχέση από μία άλλη οπτική, στο ερώτημα «η αλληλεγγύη διαμορφώνει το κράτος ευημερίας ή το κράτος ευημερίας διαμορφώνει την αλληλεγγύη;», οι Beer και Koster (2009) κλίνουν προς την άποψη ότι αλληλεπιδρούν. Από τη μία, ο βαθμός αλληλεγγύης που επιδεικνύουν οι πολίτες (εκούσια, όχι όταν επιβάλλεται από το κράτος) επηρεάζει τις πολιτικές αλληλεγγύης που προωθεί το κράτος και την προσπάθεια που πρέπει να καταβληθεί για την εφαρμογή τους. Από την άλλη, η δημιουργία και η επέκταση του κράτους ευημερίας έχει ενισχύσει την αλληλεξάρτηση μεταξύ των πολιτών: Γνωρίζοντας ότι, σε περίπτωση ασθένειας, ανεργίας και γήρατος, ο ένας εξαρτάται από τη στήριξη του άλλου, ενισχύεται το αίσθημα αλληλεγγύης, ακόμη και άγνωστων μεταξύ τους συμπολιτών.

Τι συμβαίνει, όμως, σε ένα αποδυναμωμένο κράτος ευημερίας; Τα ελλείμματα που προκύπτουν από αυτό οδηγούν τους πολίτες στη ζήτηση περισσότερων μέτρων κοινωνικής πολιτικής (περισσότερη θεσμοθετημένη αλληλεγγύη) ή όχι, ενδεχομένως γιατί το ελλειμματικό κράτος ευημερίας είναι αποτέλεσμα των πολιτικών που οι ίδιοι έχουν επιλέξει; Η διερεύνηση του βαθμού στήριξης της θεσμοθετημένης αλληλεγγύης

⁸ Κατά έναν παράδοξο τρόπο, βέβαια, η αλληλεγγύη εμπεριέχει πάντα τη διάσταση του αποκλεισμού: Με δεδομένο ότι μία συλλογικότητα (τοπική, εθνική, ομοσπονδιακή κλπ.) δρα με γνώμονα την ικανοποίηση των δικών της συμφερόντων, εξ ορισμού αποκλείεται η εξυπηρέτηση των συμφερόντων όσων βρίσκονται εκτός της συλλογικότητας αυτής (Van Oorschot & Komter, 1998· Beer & Koster, 2010).

που επιδεικνύουν οι πολίτες, ανάλογα με το μοντέλο ευημερίας που εφαρμόζεται στον τόπο διαμονής τους, ίσως ρίξει φως στο συγκεκριμένο ερώτημα. Πριν από αυτό το εγχείρημα, όμως, κρίνεται σκόπιμη μία επισκόπηση των κινήτρων που οδηγούν στην υιοθέτηση αλληλέγγυας στάσης, των κριτηρίων που καθορίζουν τη στήριξη σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες και των λόγων για τους οποίους κάποιες ομάδες τυγχάνουν ευκολότερα στήριξης. Τα ζητήματα αυτά αναπτύσσονται στο επόμενο κεφάλαιο.

Κεφάλαιο 2: Προσδιοριστικοί Παράγοντες της Θεσμοθετημένης Αλληλεγγύης

2.1. Θεσμοθετημένη Αλληλεγγύη: Μεταξύ Ρομαντισμού και Ρεαλισμού

2.1.1. Τι μας κάνει αλληλέγγυους;

Σύμφωνα με τον Baldwin (1990), ο οποίος δανείζεται τη θεωρία του Rawls σχετικά με το «πέπλο άγνοιας», η δημιουργία του κράτους ευημερίας στηρίζεται στο γεγονός ότι όλοι είναι εκτεθειμένοι απέναντι στον κίνδυνο. Λογικά σκεπτόμενοι δρώντες, ευρισκόμενοι πίσω από ένα «πέπλο άγνοιας», χωρίς γνώση των μελλούμενων της ζωής⁹ και ωθούμενοι από φόβο κακοτυχίας, δημιουργούν μία κοινωνία που θεσμοθετεί τη βοήθεια για τους έχοντες ανάγκη. Η αναγνώριση του γεγονότος ότι κάθε άτομο μπορεί να βρεθεί μεταξύ των μειονεκτούντων, οδηγεί στην υποστήριξη της θεσμοθετημένης αλληλεγγύης από όλους, καθώς κάθε άτομο είναι εν δυνάμει ωφελούμενο από αυτήν. Σε αυτό το πλαίσιο, το κίνητρο που ωθεί στη συνεισφορά στο κράτος ευημερίας θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ωφελμιστικό.

Συμπεριλαμβάνοντας το ωφελμιστικό κίνητρο, ο Van Oorschot (2002) διακρίνει συνολικά τέσσερα βασικά κίνητρα αλληλεγγύης:

α) *αίσθηση κοινής ταυτότητας και κοινού συμφέροντος με τους άλλους*: Πρόκειται για την ιδέα του Durkheim που παρουσιάστηκε νωρίτερα περί μηχανικής και οργανικής αλληλεγγύης, ως προϋποθέσεις για τη συνοχή της κοινωνίας και την εξυπηρέτηση του συλλογικού συμφέροντος.

β) *ηθική υποχρέωση απέναντι στο συλλογικό συμφέρον*: Άρρηκτα συνδεδεμένο με το προηγούμενο κίνητρο, υποδηλώνει μία εσωτερικευμένη ανάγκη του ατόμου να συνεισφέρει.

⁹ Ενδιαφέρουσα είναι η θέση του Ροζανβάλόν (2003, 2014) για τη δύναμη του «πέπλου άγνοιας» σήμερα. Κάνει λόγο για «διάρρηξη του πέπλου άγνοιας», που προκύπτει από τη γνώση των διαφορών μεταξύ των ατόμων, γνώση που επεκτείνει, μεταξύ άλλων, η επιστημονική εξέλιξη, με την πρόοδο της γενετικής. Παρέχοντας πληροφορίες για το ποια θα είναι η βιολογική εξέλιξη του κάθε ατόμου, η γενετική προδιαγράφει ότι κάποια άτομα, συγκεκριμένα και όχι βάσει στατιστικών πιθανοτήτων πια, θα νοσήσουν, κλονίζοντας την έννοια του αστάθμητου. Η συνθήκη της ισότητας απέναντι στον κίνδυνο της ασθένειας αίρεται και πλέον ο κίνδυνος προσωποποιείται.

γ) *ατομικό συμφέρον*: Η αλληλεγγύη δεν εκκινά από στοργικά συναισθήματα απέναντι στους άλλους ή το αίσθημα του καθήκοντος, αλλά από την εξυπηρέτηση του ατομικού συμφέροντος, που φέρεται να ικανοποιείται μέσω της εξυπηρέτησης του συλλογικού συμφέροντος.

δ) *υπακοή στις Αρχές (υποχρέωση του πολίτη)*: Αν η ταύτιση με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας είναι χαμηλή, αν οι ηθικές υποχρεώσεις γίνονται αντιληπτές ως μη ρεαλιστικές ή άδικες και αν οι άνθρωποι δεν εντοπίζουν ατομικό συμφέρον από την ευημερία της ομάδας, η αλληλεγγύη δεν αναμένεται να υποστηριχτεί αυθόρμητα. Επομένως, η επιβολή της από μία ανώτερη Αρχή καθίσταται απαραίτητη. Στις σύγχρονες κοινωνίες αυτή η Αρχή είναι το κράτος.

Το άτομο, σύμφωνα με τον Van Oorschot (2002), μπορεί να κινητοποιείται από κάποιο από αυτά τα κίνητρα, έναν συνδυασμό μερικών ή και όλων αυτών, ενώ οι αλληλέγγυες σχέσεις που ικανοποιούν και τα τέσσερα κίνητρα θεωρούνται οι ισχυρότερες. Στη θέση του αυτή εντοπίζεται ίσως μία αδυναμία: Η ισχύς που έχει η συνύπαρξη και των τεσσάρων κινήτρων είναι κάπως αμφίβολη, εφόσον το κίνητρο *υπακοή στις Αρχές*, εμφανίζεται όταν τα άλλα τρία υπολείπονται. Η παρουσία τεσσάρων κινήτρων, δηλαδή, δεν είναι απαραίτητο ότι δημιουργεί μία ισχυρότερη σχέση αλληλεγγύης -στον βαθμό που ένα εξ αυτών προκύπτει ως αποτέλεσμα της περιορισμένης επίδρασης των άλλων- από ό,τι η παρουσία λιγότερων κινήτρων, αν αυτά είναι πολύ αυξημένα.

Η βασική επισήμανση σχετικά με τα κίνητρα που ωθούν στη θεσμοθετημένη αλληλεγγύη, ωστόσο, αφορά το γεγονός ότι όλα εν τέλει εξυπηρετούν το ατομικό συμφέρον, έστω και έμμεσα. Κατ' αρχάς, η εξυπηρέτηση του συλλογικού συμφέροντος συνεπάγεται τη δημιουργία ή τη διατήρηση ενός ευημερούντος και λειτουργικού πλαισίου διαβίωσης, που είναι ωφέλιμο για τον καθένα που εντάσσεται σε αυτό. Ακόμη, η ανταπόκριση σε μία ηθική υποχρέωση δημιουργεί στο άτομο ένα αίσθημα ικανοποίησης, άρα και εδώ εντοπίζεται προσωπικό όφελος. Τέλος, η υπακοή στις Αρχές σημαίνει ότι αποφεύγονται οι δυσάρεστες συνέπειες της ανυπακοής, επομένως, και σε αυτήν την περίπτωση, εν μέρει καθοδηγείται κανείς από το ατομικό του συμφέρον.

Εντούτοις, εκτιμάται ότι η διάκριση των κινήτρων από τον Van Oorschot (2002) στηρίζεται στην αρχική επιδίωξη που αυτά συνεπάγονται και όχι στην απώτερη επιδίωξη πίσω από αυτήν. Παράλληλα, όμως, τίθεται υπό αμφισβήτηση η θέση ορισμένων κοινωνιολογικών θεωριών για την κοινωνική αλληλεγγύη πως, υπό συνθήκες, τα άτομα θα θυσιάζαν τα ατομικά τους συμφέροντα, αν αυτά έρχονταν σε

σύγκρουση με τα συλλογικά (Van Oorschot, 2002).¹⁰ Η άποψη αυτή δεν αφαιρεί κάτι από την αξία της αλληλεγγύης, μόνο κάτι από τον ρομαντισμό της...

Μελετώντας τυχόν διαφοροποιήσεις στα κίνητρα που υιοθετούν τα άτομα βάσει στοιχείων όπως το φύλο, η ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο, το εισόδημα, η συμμετοχή σε προνοιακά προγράμματα, η πολιτική προτίμηση κ.ά., ο Van Oorschot (2002) διαπίστωσε ότι ορισμένα από αυτά επηρεάζουν την ένταση των κινήτρων, αλλά όχι το είδος τους. Για παράδειγμα, τα ηλικιωμένα άτομα και τα άτομα με υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο στην έρευνά του έτειναν να υποστηρίζουν πιο σθεναρά τη συνεισφορά στο κράτος ευημερίας από ό,τι τα νεότερα άτομα και τα άτομα με χαμηλότερα μορφωτικό επίπεδο, όμως τα κίνητρα όλων ήταν κοινά. Το συμπέρασμά του ήταν ότι τα κίνητρα που υιοθετούν τα άτομα συνδέονται πρωτίστως με το εκάστοτε μοντέλο ευημερίας. Για παράδειγμα, όταν το κράτος τείνει στην καθολικότητα, η συνεισφορά κινητοποιείται κυρίως από την εξυπηρέτηση του ατομικού συμφέροντος, καθώς όλοι αναμένεται να ωφεληθούν. Αντίθετα, όταν τείνει στην επιλεκτικότητα, το ίδιο κίνητρο υποχωρεί, εφόσον τα οφέλη προορίζονται για συγκεκριμένες ομάδες.

2.1.2. Κριτήρια εκδήλωσης αλληλέγγυας στάσης

Εστιάζοντας στην αλληλεγγύη με σημείο αναφοράς το κράτος ευημερίας, εντοπίζονται συγκεκριμένοι παράγοντες - κριτήρια που καθορίζουν την έκφρασή της. Το γεγονός, βέβαια, ότι γίνεται λόγος για κριτήρια που ουσιαστικά ευνοούν ή παρεμποδίζουν την παροχή στήριξης, αντανακλά τη ροπή προς τη μικρότερη ή τη μεγαλύτερη επιλεκτικότητα του κράτους ευημερίας, αντίστοιχα.

Σύμφωνα με τον Van Oorschot (2000), οι εμπειρικές μελέτες αναδεικνύουν πέντε βασικά κριτήρια που επηρεάζουν την εκδήλωση αλληλέγγυας στάσης:

α) *έλεγχος/ευθύνη*: Ο βαθμός στον οποίο το άτομο που βρίσκεται σε ανάγκη φέρει ευθύνη για την κατάστασή του. Όσο μικρότερος ο έλεγχος/η ευθύνη, τόσο ισχυρότερο το κίνητρο για στήριξη. Σημειώνεται ότι πρόκειται για το κυρίαρχο κριτήριο.

β) *ανάγκη*: Όσο μεγαλύτερη η ανάγκη στήριξης, τόσο ισχυρότερο το κίνητρο για την παροχή της.

¹⁰ Παρατίθεται εδώ και η θέση του Hechter στη θεωρία του περί κοινωνικού δεσμού, σύμφωνα με την οποία, αν τα άτομα έχουν ελευθερία επιλογής, επιλέγουν την εξυπηρέτηση του ατομικού έναντι του ομαδικού συμφέροντος (Van Oorschot & Komter, 1998).

γ) *ταυτότητα*: Όσο περισσότερες ομοιότητες αναγνωρίζονται με το άτομο που αιτείται στήριξης, τόσο ισχυρότερο το κίνητρο για την παροχή της. Στο ίδιο πνεύμα, όσο πιο συμπαθές είναι το άτομο, τόσο ισχυρότερο το κίνητρο. Θεωρείται το δεύτερο πιο σημαντικό κριτήριο, που αποκτά ακόμη μεγαλύτερη βαρύτητα όταν αφορά την εθνικότητα (Van Oorschot, 2006).

δ) *στάση του αιτούντος στήριξης*: Η ευγένεια ή η ευγνωμοσύνη, σε αντιδιαστολή με τη θρασεία απαίτηση για στήριξη. Όσο πιο ήπια η στάση του αιτούντος, τόσο ισχυρότερο το κίνητρο.

ε) *ανταποδοτικότητα*: Ο βαθμός στον οποίο ο αιτών στήριξης έχει προσφέρει για το συλλογικό συμφέρον στο παρελθόν ή προτίθεται να προσφέρει στο μέλλον. Όσο μεγαλύτερη η συνεισφορά του, τόσο πιθανότερη η παροχή στήριξης, σε ένα πλαίσιο ανταποδοτικότητας.

Η εφαρμογή των κριτηρίων αυτών εξηγεί γιατί κάποιες ομάδες τυγχάνουν ευκολότερα ή/και μεγαλύτερης στήριξης από ό,τι κάποιες άλλες. Για παράδειγμα, η ομάδα των ηλικιωμένων “υπερέχει” σε σχέση με εκείνη των ανέργων (Van Oorschot, 2000· Blekesaune & Quadagno, 2003· Van Oorschot, 2006· Larsen, 2008), αφού οι ηλικιωμένοι θεωρείται ότι α) δεν έχουν τον έλεγχο της κατάστασης στην οποία έχουν περιέλθει, β) υπάρχει η αίσθηση της κοινής ταυτότητας, αφού δυνητικά όλοι θα βρεθούν στη θέση τους¹¹, γ) είναι συνήθως υπάκουοι και συμμορφούμενοι και δ) έχουν συνεισφέρει στο “εμείς”, όταν βρίσκονταν σε παραγωγική ηλικία. Επιπλέον, λόγω ηλικίας, έχουν σοβαρότερες πιθανότητες να αντιμετωπίζουν προβλήματα υγείας και, επομένως, να έχουν αυξημένες ανάγκες σε σχέση με τους ανέργους. Αντίθετα, στην περίπτωση των ανέργων, υπάρχει συχνά η αντίληψη ότι α) θα μπορούσαν να βρουν δουλειά αν ήθελαν, επομένως έχουν τον έλεγχο της κατάστασης στην οποία έχουν περιέλθει, β) η ταύτιση μαζί τους είναι πιο δύσκολη, είτε επειδή αυτός που καλείται να συνεισφέρει αναμένεται να εργάζεται είτε επειδή αποφεύγει την ταύτιση, από φόβο για μία κατάσταση που απεύχεται (ανεργία), γ) είναι ενίοτε απαιτητικοί και διεκδικητικοί και δ) δεν έχουν συνεισφέρει στο “εμείς” στο παρελθόν.

Επιχειρώντας μία επισκόπηση των ανωτέρω, κατ’ αρχάς αξίζει να αναφερθεί το πόσο ευαίσθητο είναι το κριτήριο του ελέγχου/της ευθύνης. Η απόδοση της ευθύνης δεν

¹¹ Για τους Blekesaune και Quadagno (2003), η ευρεία στήριξη των προγραμμάτων για τους ηλικιωμένους ενδεχομένως συνδέεται και με το γεγονός ότι οι περισσότεροι άνθρωποι ευελπιστούν ότι θα φτάσουν στις ηλικίες εκείνες που θα ωφεληθούν από τα σχετικά προγράμματα. Διαφαίνεται, δηλαδή, σε αυτά κάποιο προσωπικό όφελος, έστω και μελλοντικό.

προσεγγίζεται σε όλα τα ζητήματα με την ίδια ευκολία. Στην περίπτωση των «φυσικών εξαρτήσεων» κατά τον Titmuss, όπως τα γηρατεία, (Βενιέρης, 2015), οι όποιες δυσχέρειες δεν αποδίδονται στο άτομο, αλλά σε φυσικές διαδικασίες. Αντίθετα, στην περίπτωση των «από τον άνθρωπο κατασκευασμένων εξαρτήσεων», όπως η ανεργία (ό.π.), η ευθύνη μπορεί να αποδίδεται είτε σε εξωγενείς παράγοντες είτε στις επιλογές του ατόμου.

Στις περιπτώσεις που η δυσχέρεια λογίζεται ως αποτέλεσμα ατομικών επιλογών - ατομικής ευθύνης, η αλληλεγγύη τείνει να συνυπάρχει με την απαίτηση ελέγχου της συμπεριφοράς. Στο πνεύμα αυτό, ο Ροζανβαλόν προβλέπει πως πλησιάζει η ώρα που «ο καπνιστής θα κληθεί να επιλέξει ανάμεσα στο πάθος του και στην ισότιμη πρόσβαση στην περίθαλψη, ενώ ο πότης θα χρειαστεί να καταβάλει επιπλέον κοινωνικές εισφορές» (Ροζανβαλόν, 2003: 50).

Περνώντας στο δεύτερο κριτήριο, είναι σχετικός ο τρόπος με τον οποίο ορίζεται και, κυρίως, ο τρόπος με τον οποίο διαβαθμίζεται η ανάγκη. Πόσο εύκολο είναι, για παράδειγμα, να οριστεί αν μεγαλύτερη ανάγκη προστασίας έχουν οι ηλικιωμένοι ή οι μονογονείς; Ως εκ τούτου, το κριτήριο αυτό θεωρείται εξίσου ευαίσθητο με το προηγούμενο.

Αναφορικά με το κριτήριο της ταυτότητας, η εφαρμογή του μπορεί να λάβει διαφορετικές διαστάσεις: Από τη μία υπάρχει η διάσταση που στηρίζεται μόνο στην ομοιότητα (επαγγελματική, εθνική κ.ά.). Από την άλλη, υπάρχει και εκείνη που σχετίζεται με την αποστροφή -ως το μίσος- για τη διαφορετικότητα. Ενδεικτικά παραδείγματα πρακτικών στήριξης στη βάση της άρνησης της διαφορετικότητας αποτελούν η διοργάνωση αιμοδοσίας ή η λειτουργία κοινωνικού παντοπωλείου μόνο για Έλληνες, με πρωτοβουλία της «Χρυσής Αυγής», της εκπροσώπου της Ακροδεξιάς πολιτικής ιδεολογίας στην Ελλάδα.

Τέλος, σε σχέση με τη στάση που τηρεί ο υποψήφιος δέκτης της στήριξης, μπορεί η πιο ήπια και η ευγνωμονούσα στάση να ευνοούν την εκδήλωση της αλληλέγγυας συμπεριφοράς, ωστόσο δεν αποκλείεται και η δυναμική διεκδίκηση να αποφέρει παρόμοιο αποτέλεσμα. Εντούτοις, στη δεύτερη περίπτωση, η πρόθεση συνήθως δεν είναι η στήριξη των αιτούντων βοήθειας για το δικό τους καλό, αλλά η προστασία του ίδιου του προσφέροντος, καθώς η μη προσφορά θα επιφέρει αρνητικές συνέπειες στον ίδιο.

Η ύπαρξη των εν λόγω κριτηρίων δεν συνεπάγεται ότι αυτά λειτουργούν ως απόλυτος οδηγός για τον καθένα. Κάποιος μπορεί να υιοθετεί όλα τα κριτήρια ή μέρος

αυτών, επιδεικνύοντας μεγαλύτερη ή μικρότερη επιλεκτικότητα, αντίστοιχα, ενώ δεν αποκλείεται να μην υιοθετεί κανένα από αυτά, ενστερνιζόμενος την ιδέα της καθολικότητας. Η στάση που θα ακολουθήσει το κάθε άτομο καθορίζεται από ορισμένα χαρακτηριστικά, όπως η ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο, το κοινωνικοοικονομικό προφίλ, οι πολιτικές πεποιθήσεις, οι αντιλήψεις για το κράτος ευημερίας -κατά πόσο βοηθά ή διαφθείρει τα άτομα- και οι αξίες του (Van Oorschot, 2000).

Τα ευρήματα σχετικής έρευνας (Van Oorschot, 2000) δείχνουν ότι τείνουν στην καθολικότητα τα άτομα που δεν ανήκουν σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες και που θεωρητικά είναι λιγότερο εκτεθειμένα απέναντι στο φάσμα των εξαρτήσεων του Titmuss (π.χ. νέα άτομα και άτομα υψηλού μορφωτικού επιπέδου), καθώς ένα επιλεκτικό μοντέλο ευημερίας, κατά κανόνα, αποκλείει τις ομάδες στις οποίες ανήκουν. Αντίθετα, τείνουν προς την επιλεκτικότητα τα άτομα που ανήκουν σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες και κινδυνεύουν να αντιμετωπίσουν ή αντιμετωπίζουν ήδη τους σχετικούς κινδύνους (π.χ. ηλικιωμένοι και άτομα με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο), καθώς θεωρούν ότι η επέκταση του κράτους ευημερίας σε ολόκληρο τον πληθυσμό θα σήμαινε απώλεια προνομίων για τους ίδιους, προκειμένου να διατεθούν σε άλλους, που, ανεξαρτήτως των αναγκών τους, αποτελούν “ανταγωνιστές”.

Αναφορικά με τις αντιλήψεις για το κράτος ευημερίας και τις προσωπικές αξίες, οι απόψεις πως η κοινωνική ασφάλιση έχει αρνητική - διαβρωτική ηθική επίδραση στους ωφελούμενους, οι παροχές είναι υπερβολικές και συχνά γίνεται κατάχρησή τους καθώς και η εν γένει μη γενναιόδωρη συμπεριφορά, οδηγούν σε μία πιο επιλεκτική στάση (Van Oorschot, 2000, 2006). Αντίθετα, η άποψη για τη θετική συμβολή της κοινωνικής ασφάλισης, η αίσθηση ότι οι παροχές αξιοποιούνται όπως πρέπει και η γενναιόδωρη στάση ζωής, συνδέονται με την καθολικότητα (ό.π.).

Τόσο τα κίνητρα όσο και τα κριτήρια που ρυθμίζουν τη στάση απέναντι στη θεσμοθετημένη αλληλεγγύη σχετίζονται αρκετά, αλλά όχι αποκλειστικά, με ενδοατομικούς παράγοντες. Στις γραμμές που ακολουθούν το κείμενο επικεντρώνεται σε εξωατομικούς παράγοντες που επηρεάζουν την εν λόγω στάση. Ειδικότερα, σε αυτές διερευνάται η πιθανή επίδραση των διαφορετικών μοντέλων ευημερίας στον τρόπο με τον οποίο τοποθετούνται οι πολίτες απέναντι στη θεσμοθετημένη αλληλεγγύη.

2.2. Μοντέλα Ευημερίας και Αλληλεγγύη

2.2.1. Μοντέλα ευημερίας

Στο πρώτο κεφάλαιο υποστηρίχτηκε ότι συνυφασμένη με την έννοια της αλληλεγγύης στη θεσμοθετημένη της μορφή, είναι η έννοια του κράτους ευημερίας. Διάφοροι μελετητές Κοινωνικής Πολιτικής, όπως ο Titmuss, ο Esping-Andersen, ο Ferrera, ο Bonoli κ.ά., κάνουν λόγο όχι για έναν ενιαίο τρόπο λειτουργίας του κράτους ευημερίας, αλλά για διαφορετικά μοντέλα ευημερίας. Καθένα από αυτά θεμελιώνεται σε μία διαφορετική θεώρηση της σχέσης ατόμου, κράτους, αγοράς, οικογένειας. Υιοθετώντας τη θέση αυτή, το ερώτημα που τίθεται στο παρόν υποκεφάλαιο είναι αν και πώς ο βαθμός στήριξης της θεσμοθετημένης αλληλεγγύης, όπως αποτυπώνεται στη στήριξη του κράτους ευημερίας από την επονομαζόμενη «κοινή γνώμη», διαφοροποιείται, βάσει του εκάστοτε μοντέλου ευημερίας.

Χρησιμοποιώντας την πιο διαδεδομένη τυπολογία μοντέλων ευημερίας, αυτήν του Esping-Andersen, διακρίνονται τρία μοντέλα: το *φιλελεύθερο*, το *κορπορατιστικό/συντηρητικό* και το *σοσιαλδημοκρατικό*. Επισημαίνοντας ορισμένα από τα χαρακτηριστικά τους, μπορούν να σημειωθούν τα εξής (Svallfors, 1997· Arts & Gelissen, 2001· Βενιέρης, 2015):

α) στο *φιλελεύθερο* γίνεται μικρή αναδιανομή εισοδήματος, υπάρχει ισχυρή εξάρτηση από την αγορά και η κρατική παρέμβαση επικεντρώνεται στη ρύθμιση των αγορών και περιορίζεται στη διασφάλιση των «ελάχιστων» σε όσους αποδεδειγμένα έχουν ανάγκη, καθώς η ευημερία των πολιτών θεωρείται πρωτίστως ζήτημα ατομικής ευθύνης.

β) στο *κορπορατιστικό/συντηρητικό* η αναδιανομή είναι κυρίως οριζόντια, υπάρχει μέτρια εξάρτηση από την αγορά -οι παροχές καθορίζονται βάσει της θέσης στην αγορά εργασίας- και η κρατική παρέμβαση επικεντρώνεται στη ρύθμιση των αγορών και τη διασφάλιση της αντιστοιχίας παροχών - επιδόσεων στην αγορά εργασίας. Η διασφάλιση της ευημερίας θεωρείται σε μεγάλο βαθμό ευθύνη της οικογένειας.

γ) στο *σοσιαλδημοκρατικό* κυριαρχεί η καθολικότητα, η εξάρτηση από την αγορά είναι ελάχιστη και η κρατική παρέμβαση συνίσταται κυρίως στην ισότιμη αντιμετώπιση όλων των πολιτών αναφορικά με τις κοινωνικές υπηρεσίες και τις παροχές που λαμβάνουν. Εν ολίγοις, αυτό το μοντέλο στοχεύει στη διαφύλαξη των κοινωνικών δικαιωμάτων.

2.2.2. Μοντέλα ευημερίας και στήριξη θεσμοθετημένης αλληλεγγύης από τους πολίτες

Επανερχόμενοι στο ερώτημα για τη σχέση μοντέλων ευημερίας και αλληλεγγύης «θα ήταν αφελές να υποθέσουμε ότι οι ανθρώπινες [...] αντιλήψεις σχετικά με την αλληλεγγύη καθορίζονται εξ ολοκλήρου από τις συνθήκες των καθεστώτων ευημερίας και των πλαισίων αναφοράς που δημιουργούνται από αυτά» (Arts & Gelissen, 2001: 287). Με άλλα λόγια, ακόμη και αν υπάρχει σχέση μεταξύ τους, οι αντιλήψεις των ανθρώπων για τη θεσμοθετημένη αλληλεγγύη επηρεάζονται και από άλλους παράγοντες. Ειδικότερα, δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά, όπως το φύλο, η ηλικία, η εκπαίδευση, η εργασία, το εισόδημα και η κοινωνική τάξη, καθώς και ιδεολογικοί παράγοντες, όπως η πολιτική τοποθέτηση στο φάσμα της Δεξιάς ή της Αριστεράς και η ασθενής ή ένθερμη υποστήριξη της ισότητας των πολιτών, αντίστοιχα, αποτελούν ατομικούς παράγοντες που καθορίζουν την αλληλέγγυα στάση (Svallfors, 1997· Gelissen, 2000· Arts & Gelissen, 2001· Blekesaune & Quadagno, 2003· Deeming, 2017). Επιπλέον, δεν πρέπει να αγνοείται και η αλληλεπίδραση μεταξύ των παραγόντων, όπως για παράδειγμα η αλληλεπίδραση εκπαίδευσης και πολιτικής τοποθέτησης (Gelissen, 2000). Σημαντική είναι και η κατάσταση στην οποία βρίσκεται μία χώρα: Για παράδειγμα, η υψηλή ανεργία τείνει να αυξάνει την υποστήριξη προς το κράτος ευημερίας (Blekesaune & Quadagno, 2003). Άλλωστε, όπως αναφέρθηκενωρίτερα, οι παράγοντες αυτοί επηρεάζουν την ένταση των κινήτρων και τα κριτήρια πίσω από την εκδήλωση αλληλέγγυας στάσης.

Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι για την επίδραση ορισμένων παραγόντων υπάρχει ομοφωνία. Για παράδειγμα, φαίνεται να υπάρχει σύγκλιση ως προς το *φύλο*, με τις γυναίκες να θεωρούνται πιο ένθερμες υποστηρίκτριες του κράτους ευημερίας από τους άνδρες (Svallfors, 1997· Gelissen, 2000· Arts & Gelissen, 2001· Blekesaune & Quadagno, 2003· Deeming, 2017). Αντίθετα, για την επίδραση άλλων παραγόντων υπάρχουν αμφιλεγόμενες απόψεις. Εξετάζοντας τον παράγοντα *εκπαίδευση*, λόγου χάρη, κάποιοι μελετητές καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι τα άτομα με υψηλότερη μόρφωση στηρίζουν λιγότερο το κράτος ευημερίας, καθώς, διαθέτοντας τα προσόντα για μία καλά αμειβόμενη θέση εργασίας, οι κοινωνικές υπηρεσίες και οι παροχές του κράτους ευημερίας δεν απευθύνονται σε αυτούς (Arts & Gelissen, 2001). Αλλού, το υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο έχει βρεθεί να αυξάνει την υποστήριξη στο κράτος ευημερίας, γεγονός που αποδίδεται στο ότι τα άτομα με ανώτερη εκπαίδευση, έχοντας διευρύνει τους πνευματικούς τους ορίζοντες, είθισται να ενστερνίζονται πιο εξισωτικές

αξίες και να επιθυμούν τη διασφάλιση των κοινωνικών δικαιωμάτων για όλους (Gelissen, 2000).

Μελέτες που εξετάζουν τη σχέση μεταξύ των μοντέλων ευημερίας και του βαθμού στήριξης του κράτους ευημερίας από τους πολίτες, ξεκινούν με την υπόθεση (αρχική υπόθεση) ότι, έστω ότι αυτή η σχέση υπάρχει, αναμένεται περιορισμένη στήριξη της θεσμοθετημένης αλληλεγγύης στο φιλελεύθερο μοντέλο ευημερίας, μέτρια στο κορπορατιστικό/συντηρητικό και υψηλή στο σοσιαλδημοκρατικό. Ωστόσο, σε έρευνα του Gelissen στις αρχές της δεκαετίας του 1990, δεν προέκυψαν ενδείξεις που να επιβεβαιώνουν τη συστηματική σχέση μεταξύ των μοντέλων ευημερίας και του βαθμού στήριξης του κράτους ευημερίας, ενώ, σε αντίθεση με τα αναμενόμενα, τα υψηλότερα επίπεδα στήριξης παρατηρήθηκαν σε χώρες που ακολουθούσαν ένα φιλελεύθερο μοντέλο ευημερίας (Gelissen, 2000).

Άλλες μελέτες την ίδια περίοδο οδήγησαν σε διαφορετικά συμπεράσματα, που σε μεγαλύτερο ή σε μικρότερο βαθμό επιβεβαίωσαν την αρχική υπόθεση. Οι Arts και Gelissen (2001) βρήκαν σημαντικές, αν και όχι καθοριστικές, ενδείξεις που συνέδεαν το μοντέλο ευημερίας με τη στήριξη των πολιτών, όμως αν και η μεγαλύτερη στήριξη παρατηρήθηκε στο σοσιαλδημοκρατικό μοντέλο, δεν υπήρξε σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο άλλων μοντέλων. Ο Svallfors (1997) ανέδειξε μία σαφή σχέση μοντέλου ευημερίας - στήριξης, διαπιστώνοντας στήριξη α) της ισχυρής κρατικής παρέμβασης και της εισοδηματικής αναδιανομής που στοχεύει στην ισότητα στο σοσιαλδημοκρατικό μοντέλο, β) της ισχυρής κρατικής παρέμβασης και των εισοδηματικών μεταβιβάσεων που ευνοούν τη διατήρηση της ανισότητας στο κορπορατιστικό/συντηρητικό, και γ) της περιορισμένης κρατικής παρέμβασης στο φιλελεύθερο.

Σε μεταγενέστερη μελέτη, συνδυάζοντας την τυπολογία των μοντέλων ευημερίας με τη θέση περί κριτηρίων που καθορίζουν την εκδήλωση αλληλεγγύης, ο Larsen (2008) κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το μοντέλο ευημερίας επηρεάζει τον βαθμό στήριξης των κοινωνικών πολιτικών από την κοινή γνώμη. Πιο συγκεκριμένα, υποστήριξε ότι το μοντέλο ευημερίας επηρεάζει την υιοθέτηση και την εφαρμογή των κριτηρίων που αναφέρθηκαν στην υποενότητα 2.1.2. Με τη σειρά της, η υιοθέτηση και εφαρμογή των κριτηρίων καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο αξιολογείται η ομάδα που χρήζει στήριξης και τον βαθμό στον οποίο “εγκρίνεται” η στήριξή της.

Αναλυτικότερα, σύμφωνα με τον Larsen (2008), όσο το μοντέλο ευημερίας που εφαρμόζεται τείνει στην καθολικότητα, τόσο μικρότερης σημασίας είναι τα κριτήρια

και αντίστροφα, όσο τείνει στην επιλεκτικότητα, τόσο μεγαλύτερη η σημασία τους. Η εξήγηση για αυτό βρίσκεται, κατ' αρχάς, στο γεγονός ότι όσο πιο καθολικό το μοντέλο, τόσο η ισχύς του κριτηρίου της ανάγκης περιορίζεται, δεδομένου ότι όλοι λαμβάνουν ό,τι χρειάζεται για να καλυφθούν βασικές τους ανάγκες, βάσει της πεποίθησης ότι όλοι χρειάζονται και δικαιούνται τα ίδια. Ως εκ τούτου, αποδυναμώνεται η διάκριση μεταξύ εκείνων που έχουν ανάγκη και εκείνων που δεν έχουν ανάγκη. Επίσης, μειώνονται οι διαφορές στον τρόπο ζωής αναφορικά με την κάλυψη βασικών αναγκών, κάτι που ταυτόχρονα ενισχύει την αίσθηση του "εμείς", την αίσθηση της κοινής ταυτότητας. Ακόμη, σε ένα σύστημα στο οποίο δεν υπάρχουν από τη μία εκείνοι που δεν συνεισφέρουν και ωφελούνται και από την άλλη εκείνοι που κυρίως συνεισφέρουν, αντίθετα, όλοι ωφελούνται, αποδυναμώνεται το κριτήριο της ανταποδοτικότητας. Συνακόλουθα, αποδυναμώνεται και το κριτήριο της στάσης του ωφελούμενου.

Παρόμοια ήταν τα συμπεράσματα έρευνας των Blekesaune και Quadagno (2003), οι οποίοι πραγματοποίησαν συγκριτική ανάλυση 24 κρατών. Αν και δεν χρησιμοποίησαν κάποιο σύστημα ταξινόμησής τους βάσει του μοντέλου ευημερίας που εφαρμοζόταν στο καθένα, από το σύνολο των ευρημάτων τους προέκυψε ότι σε κράτη που προωθούν την ισότητα -κατά κανόνα τα σοσιαλδημοκρατικά-, η κοινή γνώμη εκφράζεται πιο θετικά για τη λήψη μέτρων καθολικής κοινωνικής πολιτικής από ό,τι σε κράτη που δεν προωθείται η ισότητα, αλλά η αρχή της προσωπικής αξίας -κατά κανόνα τα φιλελεύθερα-, τα οποία είθισται να κλίνουν προς την επιλεκτικότητα (Blekesaune & Quadagno, 2003).

Τέλος, πρόσφατη μακροχρόνια μελέτη έδειξε ότι τα μοντέλα ευημερίας επηρεάζουν μερικώς τις στάσεις των πολιτών (Deeming, 2017). Πιο συγκεκριμένα, αν και προέκυψαν οι αναμενόμενες διαφορές, βάσει της αρχικής υπόθεσης, αυτές ήταν ασήμαντες στους τομείς της υγείας και της φροντίδας των ηλικιωμένων, καθώς σε κάθε μοντέλο ευημερίας υπήρχε αυξημένη στήριξη των εν λόγω τομέων. Αντίθετα, στον τομέα της προστασίας των ανέργων παρατηρήθηκαν σημαντικές διαφορές: Η πλειονότητα των πολιτών των σοσιαλδημοκρατικών κρατών τάχθηκε υπέρ της κρατικής παρέμβασης για την προστασία των ανέργων, στα κορπορατιστικά/συντηρητικά, σχεδόν τα δύο τρίτα των πολιτών ήταν επίσης υπέρμαχοι της κρατικής παρέμβασης, ενώ στα φιλελεύθερα, κατά κανόνα, οι πολίτες την απέρριψαν. Τέλος, η μελέτη έδειξε ότι σε κάθε κράτος ευημερίας, η στήριξη στον τομέα της προστασίας των ανέργων έχει ελαττωθεί με το πέρασμα των χρόνων, γεγονός που αποδίδεται στην αποδυνάμωση των

αριστερών κομμάτων, τα οποία είθισται να στηρίζουν περισσότερο το δικαίωμα στην εργασία, και την αυξανόμενη υιοθέτηση της Δεξιάς πολιτικής ιδεολογίας.

Εστιάζοντας το ενδιαφέρον στην Ευρώπη, σε γενικές γραμμές, έχει φανεί ότι οι Ευρωπαίοι πολίτες τάσσονται υπέρ της θεσμοθετημένης αλληλεγγύης - του κράτους ευημερίας, παρά τη διάβρωση των κοινωνικών παροχών και τις προσπάθειες εισαγωγής της αγοράς στην κοινωνική ασφάλεια τα τελευταία χρόνια (Gelissen, 2000• Van Oorschot, 2000• Roosma, Van Oorschot & Gelissen, 2014). Πώς αντανάκλαται, όμως, αυτή η στάση στην Ευρωπαϊκή Ένωση τόσο σε θεσμικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο πολιτών; Αυτό είναι ένα από τα ζητήματα που θα αναπτυχθούν στα επόμενα κεφάλαια, ξεκινώντας από μία γενικότερη συζήτηση περί αλληλεγγύης στην Ένωση.

Κεφάλαιο 3: Αλληλεγγύη στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Πόσο Κοντά - Πόσο Μακριά;

3.1. Η Αλληλεγγύη στα Κείμενα της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Μία επισκόπηση βασικών κειμένων της Ευρωπαϊκής Ένωσης οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, από τη σύστασή της, γίνεται επίκληση στον όρο *αλληλεγγύη*, ως καθοριστικό στοιχείο για τη δημιουργία και την ανάπτυξή της. Επιπλέον, διαπιστώνεται ότι καθώς η Ένωση ωριμάζει, ο όρος εμφανίζεται ολοένα και συχνότερα στα κείμενά της και υπεισέρχεται σε ολοένα και περισσότερους τομείς πολιτικής.

Ο όρος *αλληλεγγύη* απαντάται ήδη από το 1950, στη Διακήρυξη του Schuman, το κείμενο που θεωρείται το σημείο εκκίνησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στην περίφημη αυτή διακήρυξη, ο Schuman υποστήριζε ότι η Ευρώπη¹² «Θα οικοδομηθεί μέσα από συγκεκριμένα επιτεύγματα, τα οποία δημιουργούν κατ' αρχάς μία *de facto* αλληλεγγύη», αναδεικνύοντας την αλληλεγγύη σε πρωτεύον χαρακτηριστικό για την αποτελεσματική συνύπαρξη των χωρών σε ένα ενιαίο σύστημα.

Στη Συνθήκη που ακολούθησε, τη Συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ) περιλαμβανόταν μία μάλλον τυπική αναφορά του όρου - επανάληψη της διατύπωσης του Schuman, σχετικά με τη θεωρητική βάση στην οποία θεμελιώθηκε η ίδρυσή της. Όμοια, σε επόμενες Συνθήκες, αν και η χρήση του όρου έγινε ελαφρώς συστηματικότερη, κατά κανόνα παρέμεινε γενική, υποδηλώνοντας κυρίως το πνεύμα της εκάστοτε Συνθήκης. Ωστόσο, σταδιακά ο όρος εμπλούτισε τις αναφορές στην Εξωτερική Πολιτική και την Πολιτική Ασφαλείας της Ένωσης: «Τα κράτη-μέλη υποστηρίζουν ενεργά και χωρίς επιφύλαξη την κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφαλείας της Ένωσης, με πνεύμα αμοιβαίας πίστης και αλληλεγγύης» (Συνθήκη του Μάαστριχτ, Άρθρο 1.1., Παρ. 4).

Η πιο πρόσφατη εκ των Συνθηκών, η Συνθήκη της Λισαβόνας, και δη η Ενοποιημένη απόδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ) και της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ) του 2012, εμπεριέχει την

¹² Η Ευρώπη υπό την έννοια της Ενωμένης Ευρώπης, δεδομένου ότι η Διακήρυξη διατυπώθηκε 5 χρόνια μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και απέβλεπε πρωτίστως στην εγκαθίδρυση ειρηνικών σχέσεων μεταξύ των χωρών.

πλέον αυξημένη χρήση του όρου, γεγονός που συνδέεται άρρηκτα με την ενίσχυση της αλληλεξάρτησης των κρατών-μελών με την πάροδο των χρόνων.

Ειδικότερα, στο Άρθρο 2 της ΣΕΕ, που σκιαγραφεί τον αξιακό χαρακτήρα της Ένωσης, σημειώνεται πως πρόκειται για μία κοινωνία που χαρακτηρίζεται, μεταξύ άλλων, από την αλληλεγγύη. Στην παράγραφο 3 του Άρθρου 3 της ΣΕΕ γίνεται λόγος για τη διαγενεακή αλληλεγγύη και επιπλέον, λίγο παρακάτω, σημειώνεται πως «Η Ένωση προάγει [...] την αλληλεγγύη μεταξύ των κρατών-μελών». Πέρα από τις ενδοενωσιακές σχέσεις, στην παράγραφο 5 του ίδιου Άρθρου, η οποία αναφέρεται στις σχέσεις με τον υπόλοιπο κόσμο, ορίζεται πως η Ένωση συμβάλλει, μεταξύ άλλων, στην «αλληλεγγύη και τον αμοιβαίο σεβασμό μεταξύ των λαών». Ακόμη, στα άρθρα 21 και 24 της ΣΕΕ προβλέπεται η ύπαρξη, η ενίσχυση και η ανάπτυξη της αλληλεγγύης στην εξωτερική δράση της Ένωσης και στην κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφαλείας της Ένωσης, αντίστοιχα.

Από τα σημαντικότερα άρθρα για την τρέχουσα περίοδο, με τις αυξημένες προσφυγικές - μεταναστευτικές ροές προς την Ευρώπη, είναι το Άρθρο 67 της ΣΛΕΕ, στην παράγραφο 2 του οποίου αναφέρεται πως η Ένωση «αναπτύσσει κοινή πολιτική στους τομείς του ασύλου, της μετανάστευσης και του ελέγχου των εξωτερικών συνόρων, η οποία βασίζεται στην αλληλεγγύη μεταξύ των κρατών-μελών». Ανάλογης σημασίας είναι το Άρθρο 80 της ΣΛΕΕ. Σύμφωνα με αυτό, οι πολιτικές σχετικά με τους ελέγχους στα σύνορα, το άσυλο και τη μετανάστευση και η εφαρμογή τους «διέπονται από την αρχή της αλληλεγγύης και της δίκαιης κατανομής ευθυνών μεταξύ των κρατών-μελών».

Εξίσου επίκαιρη μπορεί να θεωρηθεί η «Ρήτρα Αλληλεγγύης», που περιλαμβάνεται στο Άρθρο 222 της ΣΛΕΕ, ύστερα από τις πρόσφατες τρομοκρατικές επιθέσεις σε διάφορες ευρωπαϊκές πόλεις (Βρυξέλλες, Νίκαια, Βερολίνο κ.ά.). Σύμφωνα με τη Ρήτρα, «Η Ένωση και τα κράτη-μέλη της ενεργούν από κοινού, με πνεύμα αλληλεγγύης, εάν ένα κράτος-μέλος δεχθεί τρομοκρατική επίθεση ή πληγεί από φυσική¹³ ή ανθρωπογενή καταστροφή».

Γενικές διατυπώσεις των υποχρεώσεων των κρατών-μελών για αλληλεγγύη υπάρχουν και αλλού στη Συνθήκη, όπως στο Άρθρο 122 της ΣΛΕΕ, όπου ορίζεται ότι το Συμβούλιο πρέπει να ενεργεί σε «πνεύμα αλληλεγγύης», προκειμένου να βοηθήσει

¹³ Είχε προηγηθεί, το 2002, η δημιουργία του Ταμείου Αλληλεγγύης της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΤΑΕΕ) για την αντιμετώπιση μεγάλων φυσικών καταστροφών.

ένα κράτος-μέλος που υφίσταται σοβαρή έλλειψη στην παροχή βασικών προϊόντων ή υπηρεσιών και ειδικά στον τομέα της ενέργειας. Παρόμοια αναφορά για τον τομέα της ενέργειας γίνεται στο Άρθρο 194 της ΣΛΕΕ.

Στον τομέα της Κοινωνικής Πολιτικής, ουσιαστική αναφορά γίνεται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που κατέστη νομικά δεσμευτικός με τη Συνθήκη της Λισαβόνας¹⁴ και διαθέτει πλέον ίδια νομική ισχύ με τις Συνθήκες. Στο τέταρτο κεφάλαιο του Χάρτη, υπό τον τίτλο «Αλληλεγγύη», περιλαμβάνονται συνολικά 12 Άρθρα, με αναφορές στο δικαίωμα στην εργασία, στα δικαιώματα και τις συνθήκες εργασίας των εργαζομένων καθώς και στην εναρμόνιση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής (Άρθρα 27-33). Ακόμη, υπάρχουν προβλέψεις για την Προστασία της υγείας (Άρθρο 35), την Πρόσβαση στις υπηρεσίες γενικού οικονομικού ενδιαφέροντος (Άρθρο 36), την Προστασία του περιβάλλοντος - υπονοείται εδώ και η διαγενεακή αλληλεγγύη- (Άρθρο 37) και την Προστασία του καταναλωτή (Άρθρο 38).

Στο Άρθρο 34 του Χάρτη, σχετικά με την Κοινωνική ασφάλιση και κοινωνική αρωγή, δηλώνεται πως αναγνωρίζεται το δικαίωμα πρόσβασης στις παροχές κοινωνικής ασφάλισης και στις κοινωνικές υπηρεσίες σε περιπτώσεις μητρότητας, ασθένειας, εργατικού ατυχήματος κ.ά. για τα πρόσωπα που διαμένουν και διακινούνται νόμιμα στην Ένωση. Επίσης, αναφέρεται πως η Ένωση λαμβάνει μέτρα και στην κατεύθυνση της καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού και της φτώχειας (π.χ. στεγαστική βοήθεια σε άτομα χωρίς επαρκείς πόρους).

Τέλος, στην πρόσφατη Διακήρυξη της Ρώμης, που υπογράφηκε στις 25/03/2017, με αφορμή τη συμπλήρωση 60 χρόνων από τη δημιουργία της Ένωσης, οι ηγέτες των κρατών-μελών έκαναν μία ακόμη αναφορά στην αλληλεγγύη: «Θα κάνουμε την Ευρωπαϊκή Ένωση πιο δυνατή και πιο ανθεκτική, μέσω ακόμη περισσότερης ενότητας και αλληλεγγύης ανάμεσά μας και μέσω του σεβασμού των κοινών κανόνων». Με άλλα λόγια, εξέφρασαν την πρόθεσή τους για εγκαθίδρυση πιο αλληλέγγυων σχέσεων, αποβλέποντας στην ισχυροποίηση της Ένωσης.

¹⁴ Ο Χάρτης ανακηρύχθηκε επίσημα στη Νίκαια, τον Δεκέμβριο του 2000. Το κεφάλαιο περί αλληλεγγύης σηματοδοτούσε τότε τον συμβιβασμό των κεντρικών πολιτικών ιδεολογιών στην Ευρώπη, κάτι που διαφαίνεται και στη Συνθήκη της Λισαβόνας, αν και πλέον διακρίνεται ταυτόχρονα η ισχυρότερη επίδραση της χριστιανοδημοκρατικής ιδεολογίας (Stjernø, 2011) (βλ. κεφάλαιο 4).

Η έμφαση που δίνει η Ένωση στην αλληλεγγύη δεν εξαντλείται στα σημεία που παρουσιάστηκαν. Από αυτά, όμως, συμπεραίνεται ότι από τη γέννησή της μέχρι σήμερα, σε επίπεδο πολιτικού λόγου, επιδιώκεται η διαρκής ενίσχυση της αλληλεγγύης μεταξύ των κρατών-μελών. Σαφώς, το νόημα που αποδίδεται στον όρο κατά περιόδους μεταβάλλεται, δεδομένου ότι μεταβάλλονται και οι ιστορικές, κοινωνικοπολιτικές και ιδεολογικές συνθήκες υπό τις οποίες διατυπώνεται. Παράλληλα, όπως κάθε βασική έννοια στα κείμενα της Ένωσης, η αλληλεγγύη είναι μία έννοια διφορούμενη και το περιεχόμενό της μπορεί εύκολα να (ανα)προσαρμόζεται, ανάλογα με τη θέση των εκάστοτε ενδιαφερομένων (Stjernø, 2011). Πέρα από την παρουσία του όρου στον πολιτικό λόγο, πάντως, ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει το κατά πόσο οι πολιτικές που εφαρμόζει η Ένωση καθώς και η συμπεριφορά των πολιτών της συνάδουν με το πνεύμα των κειμένων. Αυτό θα εξεταστεί στη συνέχεια μέσα από τα παραδείγματα δύο πρόσφατων κρίσεων: της οικονομικής και της προσφυγικής.

3.2. Η Αλληλεγγύη στην Πράξη

3.2.1. Η περίπτωση της οικονομικής κρίσης

Βάσει της ΣΕΕ, η Ένωση προάγει την οικονομική συνοχή μεταξύ των κρατών-μελών. Μέχρι το 2010, ο σκοπός αυτός μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωζώνης εξυπηρετείτο κυρίως μέσω της *αρνητικής αλληλεγγύης* (Borger, 2013): Κάθε κράτος-μέλος, επικεντρωμένο στον “εαυτό” του, μεριμνούσε για τη δημοσιονομική πειθαρχία του, συμβάλλοντας στη σταθερότητα των τιμών της Ευρωζώνης και εξυπηρετώντας με τον τρόπο αυτό, έμμεσα, το κοινό συμφέρον της Ένωσης. Το 2010, όταν η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008 έγινε ιδιαίτερα εμφανής στην Ευρώπη, υπήρξε μετάβαση από την αρνητική στη *θετική αλληλεγγύη*: Η στόχευση των δράσεων των κρατών-μελών της Ευρωζώνης επεκτάθηκε στα άλλα κράτη-μέλη και ειδικότερα σε εκείνα που αντιμετώπισαν κρίση χρέους.

Πιο συγκεκριμένα, το 2010, όταν ορισμένες χώρες έπαψαν να έχουν πρόσβαση στις αγορές, η Ένωση προέβη στη λήψη μέτρων για τη στήριξή τους (European Stability Mechanism, χ.η.). Ένα από τα βασικότερα μέτρα ήταν η σύσταση του Ευρωπαϊκού Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (ΕΤΧΣ), μία προσωρινή λύση με στόχο τον δανεισμό με ευνοϊκούς όρους προς τα κράτη που αντιμετώπιζαν οικονομικές δυσκολίες και απώτερο σκοπό τη διατήρηση της οικονομικής σταθερότητας στην Ευρώπη. Τον Οκτώβριο του 2012, συστάθηκε ο Ευρωπαϊκός

Μηχανισμός Σταθερότητας, ένα μόνιμο πρόγραμμα χρηματοδότησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τα μέλη της Ευρωζώνης, που διαδέχτηκε το ΕΤΧΣ. Τα δύο αυτά προγράμματα συνιστούν μέτρα αναδιανομής πόρων, το συνολικό ύψος των οποίων ανερχόταν στα 700 δισεκατομμύρια ευρώ.

Μέτρα όπως αυτά ελήφθησαν λόγω της αναγνώρισης της κοινής μοίρας που δένει τους λαούς της Ένωσης, με άλλα λόγια της μεταξύ τους αλληλεξάρτησης, καθώς η χρεωκοπία ενός κράτους θα είχε αρνητικές επιπτώσεις και για τα υπόλοιπα (Stjernø, 2011· Lengfeld, Schmidt & Häuberer, 2015). Υποστηρίζεται, ωστόσο, ότι η ύπαρξη του κινήτρου της εξυπηρέτησης του “ατομικού” συμφέροντος δεν συνεπάγεται αυτόματα ότι δεν επρόκειτο για πράξεις αλληλεγγύης (Lengfeld, Schmidt & Häuberer, 2015). Υιοθετώντας εδώ τη θέση, σύμφωνα με την οποία «η αλληλεγγύη ως ηθική έννοια μεσολαβεί μεταξύ του ατομικού συμφέροντος και της κοινότητας, καθώς και μεταξύ του αλτρουισμού και της υποχρέωσης», που «μπορεί να γίνει αντιληπτή ως περισσότερο γειτνιάζουσα στο ένα ή το άλλο ανάλογα με τις συνθήκες και τις θεωρήσεις» (Nicolaidis & Viehoff, 2012: 32), συνάγεται ότι, πράγματι, η εξυπηρέτηση του ατομικού συμφέροντος δεν αντίκειται στην έννοια της αλληλεγγύης, εφόσον συνυπάρχει με τα υπόλοιπα στοιχεία που τη συνθέτουν. Στο πλαίσιο αυτό, μπορεί να υποστηριχτεί ότι στην αντιμετώπιση της κρίσης χρέους ορισμένων κρατών-μελών υπήρξε αλληλεγγύη στην Ένωση.

Τη θέση περί αλληλεγγύης, όμως, αποδυναμώνει το γεγονός ότι η παρεχόμενη βοήθεια από την Ένωση συνοδεύτηκε από ιδιαίτερα επώδυνες προϋποθέσεις για τα κράτη που την έλαβαν. Επρόκειτο, ουσιαστικά, για μέτρα οικονομικής λιτότητας, όπως περικοπές συντάξεων, μείωση μισθών στον δημόσιο τομέα και ιδιωτικοποίηση δημόσιων επιχειρήσεων, με πιθανή συνέπεια την αύξηση της ανεργίας κ.ά. Μέτρα που δυνητικά αποδυναμώνουν το κοινωνικό κράτος και δημιουργούν κινδύνους για τις ασθενέστερες κοινωνικές ομάδες (Stjernø, 2011), με αποτέλεσμα, εν τέλει, να εκλείπει η αλληλεγγύη προς εκείνους που την έχουν περισσότερο ανάγκη.

Αναφορικά με τη γενικότερη θέσπιση προϋποθέσεων για τη λήψη στήριξης, οι Fernandes και Rubio (2012) υποστηρίζουν ότι αυτές οι προϋποθέσεις διασφαλίζουν την ανάληψη ευθύνης από τη χώρα που λαμβάνει στήριξη, στο πλαίσιο της σχέσης αλληλεγγύης και ευθύνης. Αυτές οι προϋποθέσεις εξυπηρετούν δύο εν μέρει αντιφατικούς σκοπούς: α) έναν εποικοδομητικό, που συνδέεται με την εξασφάλιση της αποτελεσματικότερης αξιοποίησης της στήριξης και την παρότρυνση της εκάστοτε χώρας να προβεί στις απαραίτητες ενέργειες προκειμένου να εξέλθει από την

κατάσταση ανάγκης και β) έναν τιμωρητικό, προκειμένου να καταστεί η στήριξη όσο το δυνατόν λιγότερο ελκυστική και να μειωθεί ο κίνδυνος η χώρα να συμπεριφερθεί ανεύθυνα στο μέλλον, με την πεποίθηση ότι θα βοηθηθεί και πάλι σε περίπτωση ανάγκης. Η επιτυχία μιας αλληλέγγυας ενέργειας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη σωστή ισορροπία μεταξύ των δύο σκοπών (Fernandes & Rubio, 2012).

Πράγματι, όπως υποστηρίζει και ο Stjernø (2011), τα μέτρα οικονομικής στήριξης που ελήφθησαν χρωματίζονταν από μία ιδεολογία επικεντρωμένη στις έννοιες της ατομικής ευθύνης και της δικαιοσύνης. Στο επίπεδο της Ένωσης, η ατομική ευθύνη αντιστοιχεί στην ευθύνη που φέρει το κάθε κράτος-μέλος για τη δυσχερή κατάστασή του και, ως εκ τούτου, στη δράση που οφείλει να λάβει για την έξοδό του από αυτήν. Η δικαιοσύνη αντιστοιχεί στην ισορροπία μεταξύ της βοήθειας που λαμβάνει ένα κράτος-μέλος και της προσπάθειας που το ίδιο πρέπει να καταβάλει. Εν μέρει, όμως, οι έννοιες αυτές έδρασαν εις βάρος της αλληλεγγύης και όχι σε αρμονία με αυτήν.

Για παράδειγμα, η προαναφερθείσα ιδεολογία αντανakλάται σε ορισμένες αντιδράσεις που έθεσαν υπό αμφισβήτηση την ύπαρξη πνεύματος αλληλεγγύης στην Ένωση.¹⁵ Ενδεικτικά, οι Γερμανοί πολίτες, οι οποίοι επωμίστηκαν το μεγαλύτερο μερίδιο της χρηματοδότησης των κρατών σε κρίση χρέους (Bechtel, Hainmueller & Margalit, 2012), φάνηκαν διστακτικοί να διαθέσουν πόρους για τον συγκεκριμένο σκοπό (Stjernø, 2011• Bechtel, Hainmueller & Margalit, 2012). Αποδίδοντας την κατάσταση που βιώνουν οι πολίτες χωρών σε κρίση, όπως η Ελλάδα, σε στερεότυπες αντιλήψεις για εκείνους, όπως η αντίληψη περί «τεμπέληδων Ελλήνων» (Stjernø, 2011), απέδωσαν ουσιαστικά την κρίση χρέους στην ατομική ευθύνη των πολιτών και μειώθηκε το κίνητρό τους για αλληλέγγυα στάση.¹⁶ Η στάση αυτή καλλιέργησε αρνητικά συναισθήματα και στην πλευρά των Ελλήνων για τους Γερμανούς και, τούτων δοθέντων, είναι αμφίβολο ότι η κρίση συνέβαλε στην αλληλεγγύη σε επίπεδο βάσης στα δύο κράτη-μέλη (Stjernø, 2011). Πέρα από τους Γερμανούς πολίτες, πάντως, τονίζεται ότι η πλειοψηφία των πολιτών της Ένωσης που διαφωνούσαν με την παροχή

¹⁵ Σημειώνεται, πάντως, ότι έρευνα που διεξήχθη στην αρχή της κρίσης έδειξε ότι, με οριακή πλειοψηφία, οι πολίτες της Ένωσης τάσσονταν υπέρ της οικονομικής βοήθειας στις χώρες σε κρίση (Lengfeld, Schmidt & Häuberer, 2015). Παρόμοια ήταν τα ευρήματα του Ευρωβαρόμετρου την ίδια περίοδο, αν και η οριακή υπεροχή των θετικών έναντι των αρνητικών στάσεων μειώθηκε από το 2010 στο 2011 (Eurobarometer 76.1, 2012).

¹⁶ Στο σημείο αυτό γίνεται εμφανής η σημασία του κριτηρίου του έλεγχου - της ευθύνης στην εκδήλωση αλληλέγγυας στάσης (βλ. υποενότητα 2.1.2.).

οικονομικής βοήθειας στις χώρες σε κρίση, θεωρούσαν ότι δεν θα πρέπει να επωμίζονται τρίτοι τα οικονομικά βάρη άλλων χωρών (Eurobarometer 76.1, 2012).

Επιπλέον, οι πολίτες χωρών με πιο αδύναμες οικονομίες, όπως η Σλοβακία, παρουσιάστηκαν πιο απρόθυμοι να προσφέρουν ενίσχυση της οικονομικής στήριξης σε χώρες που ήταν σε κρίση, όπως η Ελλάδα, οι οποίες όμως ήταν πιο εύρωστες οικονομικά (Lengfeld, Schmidt & Häuberer, 2015· Archick, 2016). Γενικότερα, οι χώρες που εισήχθησαν στην Ένωση μετά το 2004 φάνηκαν λιγότερο πρόθυμες να προσφέρουν στήριξη (Eurobarometer 76.1, 2012· Lengfeld, Schmidt & Häuberer, 2015). Η πιθανότερη εξήγηση γι' αυτό εδρεύει στο γεγονός ότι οι εν λόγω χώρες συγκαταλέγονται στις -ανεξαρτήτως κρίσης- φτωχότερες χώρες της Ένωσης. Στο πλαίσιο αυτό, δυσκολεύτηκαν να συμφωνήσουν με τη λήψη μέτρων για τη διάσωση άλλων οικονομιών. Υπό μία έννοια δε, θεωρείται ότι η πρόταση για στήριξη αυτού που είναι σε κρίση, αλλά ταυτόχρονα είναι πιο ισχυρός από αυτόν που καλείται να την παρέχει, αντίκειται στο νόημα της αλληλεγγύης (Lengfeld, Schmidt & Häuberer, 2015). Μήπως, όμως, η στάση τους αυτή θα μπορούσε να σχετίζεται και με το γεγονός ότι, ως νεότερα μέλη της Ένωσης, δεν έχουν ακόμη ενστερνιστεί στον ίδιο βαθμό τις αξίες της; Η στάση των χωρών αυτών στην αντιμετώπιση της προσφυγικής κρίσης, που θα παρουσιαστεί στη συνέχεια, ενισχύει αυτήν την υπόθεση.

3.2.2. Η περίπτωση της προσφυγικής κρίσης

Η ραγδαία αύξηση των αιτούντων άσυλο στην Ευρώπη από το 2015 και έπειτα, με τις αιτήσεις να ξεπερνούν τα 3,5 εκατομμύρια για το διάστημα 2015-2017 (Eurostat, 2018a), είχε ως αποτέλεσμα την ανάδειξη της μεταναστευτικής πολιτικής σε κορυφαία προτεραιότητα για την Ευρωπαϊκή Ένωση (Carrera et al., 2015). Ειδικότερα, από τα μέσα του 2015, στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ατζέντας για τη Μετανάστευση, ξεκίνησε η λήψη άμεσων, βραχυπρόθεσμων μέτρων, ένα εκ των οποίων ήταν το προσωρινό πρόγραμμα επείγουσας μετεγκατάστασης αιτούντων άσυλο, που αποτέλεσε τη «ναυαρχίδα» των παρεμβάσεων της Ένωσης (Trauner, 2016). Παράλληλα, προτάθηκε και η λήψη πιο μακροπρόθεσμων μέτρων, όπως ο μόνιμος μηχανισμός μετεγκατάστασης σε περιπτώσεις κρίσεων (Zaun, 2018).

Το προσωρινό πρόγραμμα επείγουσας μετεγκατάστασης αιτούντων άσυλο προέβλεπε τη μετεγκατάσταση 160.000 ατόμων από την Ιταλία και την Ελλάδα, όπου θα δημιουργούνταν σχετικά κέντρα υποδοχής, καταγραφής και ταυτοποίησης (hotspots), στα υπόλοιπα κράτη-μέλη έως τον Σεπτέμβριο του 2017 (Ευρωπαϊκή

Επιτροπή, 2016).¹⁷ Η μετεγκατάσταση προβλεπόταν να γίνει βάσει κριτηρίων όπως το ΑΕΠ, ο πληθυσμός, το επίπεδο ανεργίας και ο μέσος αριθμός αιτήσεων ανά 1 εκατομμύριο κατοίκους κατά τα έτη 2010-2014 σε κάθε χώρα (Carrera et al., 2015).

Τόσο το μέτρο της προσωρινής μετεγκατάστασης όσο και ο μόνιμος μηχανισμός μετεγκατάστασης κινούνται στην κατεύθυνση της δικαιότερης κατανομής των ευθυνών μεταξύ των κρατών-μελών (Carrera et al., 2015· Trauner, 2016· Zaun, 2018).¹⁸ Συνακόλουθα, η υλοποίησή τους θα συνιστούσε ένδειξη αλληλοϋποστήριξης και, εν τέλει, αλληλεγγύης μεταξύ των κρατών-μελών. Άλλωστε, «Το ζήτημα της αλληλεγγύης και το μοίρασμα του βάρους των προσφύγων αποτελεί παλαιό ζήτημα στην πολιτική για το άσυλο της Ευρωπαϊκής Ένωσης»¹⁹ (Trauner, 2016: 315), που επανέφεραν στο προσκήνιο η πρόσφατη προσφυγική κρίση και η οικονομική κρίση στις κύριες χώρες πρώτης υποδοχής, Ελλάδα και Ιταλία.

Ωστόσο, η εφαρμογή του προσωρινού προγράμματος επείγουσας μετεγκατάστασης έχει αποδειχθεί ιδιαίτερα προβληματική: Ενώ θα έπρεπε ήδη να έχει ολοκληρωθεί, μέχρι τον Μάρτιο του 2018 είχαν μετεγκατασταθεί περίπου 34.000 άτομα (European Commission, 2018). Πέρα από τη βραδεία εξέλιξη της μετεγκατάστασης, ένα σημαντικό ζήτημα που τίθεται είναι ότι, ενώ άλλες χώρες -κυρίως χώρες του Βορρά, με προεξάρχουσες τη Γερμανία και τη Σουηδία- συμφώνησαν με το πρόγραμμα, άλλες -κυρίως χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, με κυρίαρχες την

17 Στις χώρες από τις οποίες θα γινόταν η μετεγκατάσταση, αρχικά είχε συμπεριληφθεί και η Ουγγαρία (Trauner, 2016· Zaun 2018), η οποία, όμως, από χώρα υποδοχής μεγάλου αριθμού αιτούντων άσυλο, τον Σεπτέμβριο του 2015 μετετράπη σε χώρα μη υποδοχής (Zaun, 2018). Η ουγγρική κυβέρνηση απέρριψε την πρόταση δημιουργίας hotspot στη χώρα και προέβη στη λήψη εθνικών μέτρων έκτακτης ανάγκης για την αντιμετώπιση του αυξανόμενου αριθμού αιτούντων άσυλο: Ύψωσε φράχτη στα σύνορά της με την Κροατία και τη Σερβία, προκειμένου να στρέψει την προσφυγική ροή προς τη Σλοβενία (Trauner, 2016).

18 Συνιστούν δε στοιχειώδη πρόοδο σε σχέση με τον Κανονισμό του Δουβλίνου, ο οποίος, βέβαια, παραμένει ο ακρογωνιαίος λίθος της πολιτικής της Ένωσης για το άσυλο (Carrera et al., 2015· Trauner, 2016). Σύμφωνα με τον Κανονισμό, σε περίπτωση αιτούντος διεθνούς προστασίας που διέβη παράνομα τα σύνορα κράτους-μέλους, προερχόμενος από τρίτη χώρα, το κράτος-μέλος στο οποίο ο αιτών εισήλθε παράνομα είναι υπεύθυνο για την εξέταση της αίτησής του (Κανονισμός ΕΕ 604/2013, Άρθρο. 13, Παρ. 1). Ο εν λόγω Κανονισμός έχει αποβεί σαφώς αναποτελεσματικός στον τομέα της ίσης κατανομής των αιτήσεων χορήγησης ασύλου μεταξύ των κρατών-μελών (Zaun, 2018), καθώς ειδικά η Ελλάδα και η Ιταλία, ως πρώτες ασφαλείς χώρες υποδοχής των αιτούντων άσυλο, έχουν αντιμετωπίσει δυσανάλογες πιέσεις.

19 Προτάσεις μετεγκατάστασης αιτούντων άσυλο είχαν γίνει και στο παρελθόν από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς, ωστόσο απορρίφθηκαν από τα κράτη-μέλη (Trauner, 2016).

Ουγγαρία, την Τσεχία, τη Ρουμανία και τη Σλοβακία- αρνήθηκαν την εφαρμογή του. Οι τελευταίες, ως χώρες που αποτελούνται από πολιτισμικά και εθνικά ομοιογενείς κοινωνίες και που παραδοσιακά έχουν χαμηλό ποσοστό φιλοξενούμενων προσφύγων (Zaun, 2018), επικαλέστηκαν πρωτίστως τον κίνδυνο αλλοίωσης της εθνικής τους κουλτούρας από την υποδοχή Μουσουλμάνων (Archick, 2016· Zaun, 2018) και τον κίνδυνο της τρομοκρατίας, που συνέδεσαν με το Ισλάμ (Zaun, 2018).

Όμοια, η πρόταση για μόνιμο μηχανισμό μετεγκατάστασης σε περιπτώσεις κρίσεων βάσει ποσόστωσης απέτυχε, διχάζοντας τα κράτη-μέλη. Από τη μία, οι χώρες με υψηλό ποσοστό αιτήσεων ασύλου, όπως η Γερμανία, η Αυστρία και η Σουηδία στήριξαν την πρόταση, προκειμένου να μειώσουν τον όγκο των αιτήσεων που είχαν δεχτεί.²⁰ Μαζί τους, αλλά πιο μετριοπαθώς, στήριξαν την πρόταση η Ιταλία, η Ελλάδα, και η Σλοβενία, δηλαδή κυρίως χώρες πρώτης υποδοχής ή χώρες διέλευσης, με τις χώρες πρώτης υποδοχής ουσιαστικά να επιθυμούν τη διαφαινόμενη μετατροπή των όρων του Κανονισμού του Δουβλίνου, που είχαν ως αποτέλεσμα την ανάθεση δυσανάλογης ευθύνης σε αυτές (Zaun, 2018).

Από την άλλη, χώρες μη υποδοχής, όπως οι χώρες του Βίσεγκραντ²¹, επικαλούμενες και πάλι επιχειρήματα περί αλλοίωσης της κουλτούρας και μία γενικότερη ισλαμοφοβία, αντιτάχθηκαν στην πρόταση (Zaun, 2018). Επιπλέον, οι χώρες αυτές υποστήριξαν ότι η Γερμανία και η Σουηδία, με τις πολιτικές ανοιχτών συνόρων που υιοθέτησαν κατά την έναρξη της προσφυγικής κρίσης, ουσιαστικά παρακίνησαν τους πρόσφυγες να μεταβούν στην Ευρώπη (Archick, 2016· Zaun, 2018). Επομένως, είχαν ένα μερίδιο ευθύνης που όφειλαν να διαχειριστούν μόνες τους και όχι να το συνδιαχειριστούν με χώρες που δεν τήρησαν παρόμοια στάση.²² Τέλος, αρνητικές

²⁰ Για τη Zaun (2018), η στάση αυτή καθορίστηκε από την αυξανόμενη δημοφιλία της Λαϊκιστικής Δεξιάς. Για παράδειγμα, στη Γερμανία, τη χώρα με τον μεγαλύτερο όγκο αιτήσεων ασύλου στην Ένωση, η σημαντική αύξηση των αιτήσεων οδήγησε σε πιέσεις των πολιτών για μείωσή τους. Οι πιέσεις κινητοποιήθηκαν και ενισχύθηκαν από την αντιμεταναστευτική ρητορική και τις κατηγορίες για επιεικείς κυβερνητικές πολιτικές της Λαϊκιστικής Δεξιάς, η οποία είχε ήδη αυξήσει την εκλογική της δύναμη. Υπό τον φόβο της περαιτέρω αύξησης της εκλογικής δύναμης της Λαϊκιστικής Δεξιάς και της απώλειας της δικής της δύναμης, η γερμανική κυβέρνηση υποχώρησε στις πιέσεις των πολιτών και τάχθηκε υπέρ των πολιτικών για την ελαχιστοποίηση της υποδοχής αιτούντων άσυλο, όπως ο μόνιμος μηχανισμός μετεγκατάστασης προσφύγων.

²¹ Πρόκειται για την Τσεχία, την Ουγγαρία, την Πολωνία και τη Σλοβακία. Σημειώνεται ότι και στις τέσσερις χώρες, τα κόμματα της Λαϊκιστικής Δεξιάς συμμετέχουν στην κυβέρνηση (Zaun, 2018).

²² Και πάλι είναι εμφανής η επίδραση του κριτηρίου του ελέγχου - της ευθύνης.

στην πρόταση ήταν αρκετές ακόμη χώρες, όπως η Ισπανία, υπό τον φόβο να δεχτούν μεγάλο όγκο αιτήσεων και την ανησυχία ότι αυτό θα δημιουργούσε δυσαρέσκεια και πιέσεις από το εκλεκτορικό σώμα (Zaun, 2018).

Εν κατακλείδι, η προσφυγική κρίση συνιστά μία πρόκληση που θα μπορούσε να βλάψει το σχέδιο ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης (Zaun, 2018). Η απροθυμία για συνεργασία στον τομέα του καταμερισμού των ευθυνών μεταφράζεται σε απροθυμία της Ένωσης να είναι πραγματικά ενωμένη. Κυρίως, όμως, αναδεικνύει τη διαφορά που υπάρχει όχι μόνο στα συμφέροντα, αλλά και στην εθνική νοοτροπία των κρατών-μελών. Όπως παρατηρεί η Zaun (2018: 58) αναφορικά με τη στάση των χωρών του Βίσεγκραντ: «Καμία άλλη ομάδα κρατών-μελών δεν είχε τόσο ανοιχτά και έντονα αντιρρήσεις στο σύστημα των ποσοτώσεων και αμφισβήτησε την ιδέα της υποδοχής προσφύγων από διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο, αμφισβητώντας έτσι την ιδέα της ίδιας της προστασίας των προσφύγων. Αυτό υπογραμμίζει ότι η ένταξη 13 κρατών-μελών από το 2004 έχει σαφώς διαφοροποιήσει την Ε.Ε., με όρους αξιών όσο και διασπάσεων».

Συμπερασματικά, η κρίση χρέους, και ειδικά η περίπτωση της Ελλάδας, καθώς και η προσφυγική κρίση έχουν προκαλέσει έλλειψη εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών-μελών και απειλούν την αλληλεγγύη στην Ένωση (Archick, 2016). Το κατά πόσο η αλληλεγγύη θα αντέξει αυτούς τους κλυδωνισμούς θα εξαρτηθεί από το πόσο γερά είναι τα θεμέλιά της. Το ζήτημα αυτό θα προσεγγιστεί στη συνέχεια.

3.3. Πού Στηρίζεται η Αλληλεγγύη Μεταξύ των Πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης;

3.3.1. Το ζήτημα της ευρωπαϊκής ταυτότητας

Τα στοιχεία που ενισχύουν ή αποδυναμώνουν την αλληλεγγύη μεταξύ των Ευρωπαίων πολιτών σχετίζονται, μεταξύ άλλων, με τα κριτήρια που καθορίζουν την εκδήλωση αλληλεγγύας συμπεριφοράς εν γένει (βλ. υποενότητα 2.1.2.). Στην παρούσα ενότητα το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στο κριτήριο της ταυτότητας, που αποτελεί το πιο δομικό από όλα τα κριτήρια. Επιχειρείται, δηλαδή, να διαφανεί αν οι Ευρωπαίοι πολίτες μοιράζονται μία κοινή, ευρωπαϊκή ταυτότητα. Αν αυτό ισχύει, τότε οι πιθανότητες για εκδήλωση αλληλεγγύων στάσεων μεταξύ τους αναμένεται να είναι αυξημένες.

Κάνοντας μία αναγωγή του ορισμού που δίνει ο Easton για την εθνική ταυτότητα, οι Ruiz-Jiménez et al. (2004: 5) ορίζουν την *ευρωπαϊκή ταυτότητα* ως «ένα αίσθημα του εμείς ή “μία αίσθηση κοινότητας” που συνίσταται στο αίσθημα του ανήκειν σε μία ομάδα από κοινού, η οποία, επειδή μοιράζεται μία πολιτική δομή, μοιράζεται επίσης και μία κοινή πολιτική μοίρα». Η δημιουργία και η σταδιακή ενίσχυση μίας παρόμοιας ταυτότητας και η μετακίνηση από την προσκόλληση στην εθνική, στην ευρωπαϊκή ταυτότητα, αποτέλεσε το όραμα των ιδρυτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ως συνθήκη για την αποτροπή νέων συγκρούσεων μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών (Duchesne & Frogner, 2008). Παρά την πάροδο 61 ετών από τη δημιουργία της Ένωσης, αυτό το όραμα δεν φαίνεται να έχει υλοποιηθεί: Η ελπίδα μίας αποκλειστικής ή μίας ισχυρής ευρωπαϊκής ταυτότητας παραμένει ανεκπλήρωτη (Kaelble, 2009· Lengfeld, Schmidt & Häuberer, 2015), ενώ ταυτόχρονα η εθνική ταυτότητα φαίνεται να ενισχύεται, όπως φανερώνει η άνοδος του εθνικισμού σε διάφορες χώρες της Ευρώπης (Duchesne & Frogner, 2008· Archick, 2016).

Ωστόσο, η αίσθηση της ευρωπαϊκής ταυτότητας δεν είναι ανύπαρκτη. Ενδεικτικά, μελέτη του Ευροβαρόμετρου έδειξε ότι, την άνοιξη του 2016, στο μεγαλύτερο ποσοστό τους οι πολίτες των κρατών-μελών της Ένωσης αισθάνονταν Ευρωπαίοι πολίτες, με το ποσοστό εκείνων που απάντησε θετικά σε σχετική ερώτηση²³ (59%)²⁴ να υπερέχει εκείνου που απάντησε αρνητικά (39%) (Eurobarometer, 85 - Wave EB85.2, 2016). Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι οι πολίτες των χωρών της Ευρωζώνης απάντησαν σε μεγαλύτερο ποσοστό ότι αισθάνονται Ευρωπαίοι πολίτες από ό,τι οι πολίτες των χωρών εκτός Ευρωζώνης (64% έναντι 50%). Μία πιθανή ερμηνεία γι' αυτό είναι ότι το στοιχείο του κοινού νομίσματος ενισχύει την αίσθηση κοινής ταυτότητας.

Σε μία σύντομη επισκόπηση των παραγόντων που παρακωλύουν την ευρωπαϊκή ταυτότητα διακρίνεται η σημασία των πολιτισμικών και κοινωνικοοικονομικών διαφορών μεταξύ των κρατών-μελών, που εμποδίζουν τους Ευρωπαίους να ταυτιστούν μεταξύ τους (Gerrits, 2015). Παράλληλα, το πολύπλοκο, πολυεπίπεδο και, ουσιαστικά, απρόσιτο πολιτικό σύστημα της Ένωσης, που απομακρύνει τους πολίτες από τους

²³ Η ερώτηση ήταν «Θεωρείς τον εαυτό σου: α) Αποκλειστικά μέλος του -εκάστοτε- έθνους, β) Μέλος του -εκάστοτε- έθνους και Ευρωπαίο, γ) Ευρωπαίο και μέλος του -εκάστοτε- έθνους, δ) Αποκλειστικά Ευρωπαίο, ε) Τίποτα από τα δύο, στ) Δεν γνωρίζω;».

²⁴ Το ποσοστό αποτελεί το άθροισμα των πολιτών που δήλωσαν ότι αισθάνονται α) πρωτίστως μέλη του έθνους τους και δευτερευόντως Ευρωπαίοι (51%), β) πρωτίστως Ευρωπαίοι και δευτερευόντως μέλη του έθνους τους (6%) και γ) μόνο Ευρωπαίοι (2%).

ευρωπαϊκούς θεσμούς, επηρεάζει δυσμενώς την αίσθηση συμπερίληψης σε μία ενιαία πολιτική κοινότητα (ό.π.). Σημαντικός εκτιμάται ότι είναι και ο ρόλος του χάσματος μεταξύ των χωρών της Δυτικής και ορισμένων χωρών της Κεντρικής και κυρίως της Ανατολικής Ευρώπης, ύστερα από τη διεύρυνση της Ένωσης το 2004. Όπως γράφει ο Delanty για τις νεοεισελθείσες χώρες (2008: 681): «Ο Εξευρωπαϊσμός συνδέεται συχνά με την ανάκτηση της εθνικής κυριαρχίας. [...] Οι στάσεις απέναντι στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι σε μεγάλο βαθμό καθοριστικές και, σε πολλές περιπτώσεις, το όραμα μιας διακρατικής Ευρώπης δεν είναι παρά κυρίως ένα μέσο αποστασιοποίησης από τη Ρωσία». Τέλος, σημαντικό ρόλο φαίνεται να διαδραματίζει και ο τρόπος με τον οποίο γίνεται αντιληπτή η ευρωπαϊκή ταυτότητα σε σχέση με την εθνική και αυτό θα συζητηθεί στη συνέχεια.

3.3.2. *Ευρωπαϊκή ταυτότητα: Ανταγωνιστική ή συμπληρωματική της εθνικής;*

Αφού παρατηρήσουν ότι η ισχυρότερη εδαφική ταυτότητα είναι η εθνική, οι Hooghe και Marks (2004, 2005) σημειώνουν το εξής παράδοξο γύρω από το ζήτημα της ταυτότητας, όταν αυτή αφορά εδαφικές οντότητες: από τη μία, οι άνθρωποι υιοθετούν πολλαπλές ταυτότητες (π.χ. Αθηναίος, Έλληνας, Ευρωπαίος), αλλά από την άλλη, η εθνική ταυτότητα, και πιο συγκεκριμένα η αποκλειστική εθνική ταυτότητα²⁵, μειώνει τη στήριξη στην ιδέα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης - αυξάνει τον Ευρωσκεπτικισμό, υπό τον φόβο του πλήγματος στη δυνατότητα εθνικού αυτοκαθορισμού. Την άποψη ότι η αποκλειστική εθνική ταυτότητα αυξάνει τον Ευρωσκεπτικισμό έχουν υποστηρίξει και άλλοι μελετητές (π.χ. Serricchio, Tsakatika & Quaglia, 2013). Σε παρόμοιο ύφος, κάποιοι μελετητές κάνουν λόγο για τον φόβο ορισμένων ότι η υιοθέτηση ευρωπαϊκής ταυτότητας θα οδηγήσει στην κυριαρχία της επί της εθνικής, η οποία σταδιακά θα αλλοιωθεί ή θα απολεσθεί (Ruiz-Jiménez et al., 2004). Αυτός ο φόβος συγκαταλέγεται στους λόγους για τους οποίους οι πολίτες ανθίστανται ή είναι επιφυλακτικοί απέναντι στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Παράλληλα, εμποδίζει τους Ευρωπαίους πολίτες να αισθανθούν εγγύτητα και μέλη της ίδιας κοινότητας.

Ωστόσο, σύμφωνα με τους Ruiz-Jiménez et al. (2004), η ευρωπαϊκή ταυτότητα είναι πρωτίστως «εργαλειακή», ενώ η εθνική «πολιτισμική». Αυτό σημαίνει ότι η

²⁵ Οι πολίτες με αποκλειστική εθνική ταυτότητα αισθάνονται συνδεδεμένοι μόνο με το έθνος τους και όχι με την Ευρώπη.

ευρωπαϊκή ταυτότητα βασίζεται κυρίως στην αναγνώριση του κοινού συμφέροντος που έχουν οι πολίτες, όπως αυτό εκφράζεται μέσω της χρήσης του κοινού νομίσματος, της κοινής αμυντικής πολιτικής κλπ. Χωρίς να αποκλείονται οι κοινές πολιτισμικές καταβολές μεταξύ των κρατών-μελών, κατά κανόνα, υπερέχει η αναγνώριση του κοινού συμφέροντος. Αντίθετα, στην περίπτωση της εθνικής ταυτότητας είναι η γλώσσα, τα έθιμα και οι παραδόσεις, η κοινή καταγωγή, η κοινή ιστορία κλπ. που πρωτίστως δένουν τους πολίτες. Εφόσον, λοιπόν, θεμελιώνονται σε διαφορετικές βάσεις, οι δύο ταυτότητες θεωρούνται συμβατές μεταξύ τους και η μία δεν απειλεί την άλλη.

3.3.3. Τελικά, σε τι αντιστοιχεί η αλληλεγγύη στην Ευρωπαϊκή Ένωση;

Αν και η αίσθηση της ταυτότητας αποτελεί βασικό κριτήριο αλληλεγγύης, η απουσία ισχυρής ευρωπαϊκής ταυτότητας δεν θα πρέπει να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι στην Ένωση δεν υπάρχει αλληλεγγύη. Θα πρέπει, όμως, να ληφθεί υπόψη στην κατανόηση του είδους και του βαθμού της υφιστάμενης αλληλεγγύης. Όπως παρατηρούν οι Fernandes και Rubio (2012), με δεδομένη την έλλειψη ισχυρής ταυτότητας, η αλληλεγγύη μεταξύ των κρατών-μελών δεν αντιστοιχεί στη *μηχανική*, αλλά στην *οργανική* αλληλεγγύη κατά Durkheim: Ενώ τα κράτη-μέλη μοιράζονται κάποιες κοινές αξίες, αυτό που τους συνδέει πρωτίστως είναι η συνειδητοποίηση ότι είναι στενά συνδεδεμένα και αμοιβαία υπεύθυνα για τη διατήρηση ενός κοινού σχεδίου. Τα κράτη-μέλη, λοιπόν, δεσμεύονται σε αμοιβαία στήριξη επειδή γνωρίζουν ότι η μοίρα του ενός εξαρτάται από τη μοίρα του άλλου.

Από την άποψη αυτή, μπορεί να γίνει διάκριση μεταξύ δύο διαφορετικών κινήτρων αλληλεγγύης στην Ένωση (Fernandes & Rubio, 2012• Gerrits, 2015): το κίνητρο της *άμεσης αμοιβαιότητας* και το κίνητρο του *πεφωτισμένου ίδιου συμφέροντος*. Σύμφωνα με τις Fernandes και Rubio (2012), όταν η αλληλεγγύη βασίζεται στην άμεση αμοιβαιότητα, μία χώρα παρέχει στήριξη, ώστε να μπορέσει με τη σειρά της να λάβει στήριξη μελλοντικά, σε περίπτωση ανάγκης οφειλόμενης σε κάποιο γεγονός που δεν είναι υπό τον έλεγχό της. Παράδειγμα που εμπίπτει σε αυτήν την κατηγορία αποτελεί η σύσταση του ΤΑΕΕ, το οποίο βοηθά οποιοδήποτε κράτος-μέλος πλήττεται από φυσική καταστροφή, έναν τυχαίο κίνδυνο που μπορεί να πλήξει οποιαδήποτε χώρα. Επομένως, κάθε χώρα συνδράμει σε αυτό, προσβλέποντας σε ενδεχόμενο δικό της όφελος στο μέλλον. Εδώ, η αλληλεγγύη πηγάζει από τη διαπίστωση ότι όλα τα κράτη-μέλη είναι εκτεθειμένα απέναντι σε ορισμένους κινδύνους. Ως εκ τούτου, οι σχετικές παρεμβάσεις είναι ευρέως αποδεκτές.

Αντίθετα, όταν η αλληλεγγύη βασίζεται στο πεφωτισμένο ίδιο συμφέρον, μία χώρα παρέχει στήριξη, επειδή, ενεργώντας προς το συμφέρον άλλων μελών της Ένωσης ή προς το συμφέρον της Ένωσης στο σύνολό της, τελικά εξυπηρετεί το δικό της συμφέρον (Fernandes & Rubio, 2012). Ειδικότερα, οι πλουσιότερες χώρες βοηθούν τις φτωχότερες να αναπτύξουν τις οικονομίες τους, με αντάλλαγμα τη δέσμευση των δευτέρων στη διαδικασία οικονομικής ολοκλήρωσης και γνωρίζοντας ότι η ανάπτυξη των πιο αδύναμων οικονομιών έχει θετικές επιπτώσεις για αυτές (π.χ. αυξανόμενες επενδυτικές ευκαιρίες αλλά και μείωση της ανάγκης για παροχή στήριξης στο μέλλον). Εδώ, η αλληλεγγύη πηγάζει από την αναγνώριση της διαφορετικής ισχύος. Σε αντίθεση με την προηγούμενη περίπτωση, οι χώρες που λαμβάνουν βοήθεια δεν θεωρούνται πάντα άμοιρες ευθυνών για τη δυσχερή κατάστασή τους. Τέλος, η εκδήλωση της αλληλεγγύης μπορεί να είναι πολιτικά δύσκολη, καθώς η εθνική κοινή γνώμη ενδέχεται να δυσκολεύεται να εντοπίσει τα οφέλη από την παροχή βοήθειας σε άλλες χώρες.

Σταχυολογώντας ορισμένα στοιχεία από ό,τι αναφέρθηκε στο παρόν κεφάλαιο, η προστασία των εθνικών συμφερόντων αποτελεί μέρος της πολιτικής εντός της Ένωσης, που δεν αναιρεί την ύπαρξη της αλληλεγγύης μεταξύ των κρατών-μελών. Το πρόβλημα που έχει ανακύψει σήμερα είναι ότι οι εθνικές ατζέντες αποκτούν όλο και μεγαλύτερη προτεραιότητα έναντι των λύσεων σε ευρωπαϊκό επίπεδο (Archick, 2016) και αυτή η διευρυνόμενη απόσταση εθνικού - ευρωπαϊκού είναι επόμενο να αποδυναμώνει την αλληλεγγύη μεταξύ των κρατών-μελών.

Κεφάλαιο 4: Ευρωπαϊκή Ένωση - Κοινωνική Πολιτική - Αλληλεγγύη: Πώς Συμβαδίζουν;

4.1. Περί Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Πολιτικής

Ο λόγος περί κοινωνικής πολιτικής στην Ευρωπαϊκή Ένωση συνδέεται συνειρμικά με τον όρο «Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Μοντέλο» (ΕΚΜ). Η σύλληψη του ΕΚΜ αποδίδεται στον σοσιαλδημοκράτη Jacques Delors, Πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής την περίοδο 1985-1995 (Hermann & Hofbauer, 2007). Ο Delors, χωρίς να διαφωνεί με το όραμα της ενιαίας αγοράς και της οικονομικής - νομισματικής ένωσης, υποστήριξε ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση πρέπει να είναι κάτι περισσότερο από μία οικονομική ένωση. Επί των ημερών του, λοιπόν, τέθηκε επί τάπητος η κοινωνική διάσταση της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης (Ferrera, 2013). Στο πνεύμα αυτό, σε Λευκή Βίβλο για την κοινωνική πολιτική που εξεδόθη εκείνη την περίοδο (1994), αναφερόταν ότι το ΕΚΜ ενσωμάτωνε τη δημοκρατία, τα ατομικά δικαιώματα, τις ελεύθερες συλλογικές διαπραγματεύσεις, την οικονομία της αγοράς, την ισότητα ευκαιριών για όλους, το κράτος ευημερίας και την αλληλεγγύη (Hermann & Hofbauer, 2007).²⁶

Στη δημόσια συζήτηση, πάντως, ο όρος *ΕΚΜ* έχει χρησιμοποιηθεί επίσης για να δηλώσει εμφατικά τις διαφορές της Ευρώπης από τον υπόλοιπο καπιταλιστικό κόσμο - και ιδίως τις ΗΠΑ- σε επίπεδο κοινωνικής πολιτικής (Hermann & Hofbauer, 2007). Αυτό δεν σημαίνει ότι στην Ευρώπη υπάρχει ένα ενιαίο μοντέλο κοινωνικής πολιτικής. Κάτι τέτοιο, άλλωστε, θα ήταν αδύνατο, τουλάχιστον στην παρούσα φάση, εφόσον η κοινωνική πολιτική εξακολουθεί να αντιμετωπίζεται πρωτίστως ως εθνικό ζήτημα και να αποτελεί ευθύνη κάθε κράτους-μέλους. Επομένως, δεν υπάρχει ένα, αλλά διάφορα ευρωπαϊκά μοντέλα ευημερίας (βλ. υποενότητα 2.2.1.), που ενίοτε διαφέρουν αρκετά μεταξύ τους: Για παράδειγμα, οι κοινωνικές παροχές είναι αισθητά χαμηλότερες στη Νότια από ό,τι στη Βόρεια Ευρώπη (Hermann & Hofbauer, 2007).

²⁶ Εκ διαμέτρου αντίθετα αποτελέσματα είχαν, ωστόσο, εκείνη την περίοδο οι περικοπές στις κοινωνικές παροχές από τα κράτη-μέλη, στο πλαίσιο των επιταγών της Συνθήκης του Μάαστριχτ (Hermann & Hofbauer, 2007). Αυτή ήταν μία ένδειξη ότι πρωταρχική σημασία δεν είχαν το κράτος ευημερίας και η αλληλεγγύη, αλλά η οικονομία της αγοράς.

Παρά τις διαφορές τους, τα ευρωπαϊκά -κυρίως τα δυτικά- κοινωνικά μοντέλα μοιράζονται ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά, που τα διακρίνουν από εκείνα του υπόλοιπου καπιταλιστικού κόσμου (Hermann & Hofbauer, 2007)²⁷: Πρώτον, στα ευρωπαϊκά συστήματα κοινωνικής πρόνοιας η πλειοψηφία των πολιτών δικαιούται, κατά κανόνα, να λάβει στήριξη σε περίπτωση ανάγκης. Δεύτερον, το κράτος διαδραματίζει σημαντικό ρόλο, όχι μόνο όταν πολίτες χρήζουν υποστήριξης, αλλά και μέσω της παροχής υπηρεσιών όπως οι δημόσιες συγκοινωνίες, το δημόσιο σύστημα υγείας και η δημόσια εκπαίδευση. Ένα τρίτο χαρακτηριστικό αποτελεί η θέσπιση προοδευτικών ορίων στην εμπορευματοποίηση. Τέλος, εργασιακές ρυθμίσεις (π.χ. προστασία από απολύσεις, συλλογικές συμβάσεις για τους μισθούς, τυποποιημένο ωράριο εργασίας) προστατεύουν τους εργαζόμενους από τις αστάθειες που συνδέονται με την αγορά.²⁸ Τα χαρακτηριστικά αυτά δεν είναι απαραίτητα ανύπαρκτα στον υπόλοιπο καπιταλιστικό κόσμο, αλλά παρατηρούνται σε σαφώς μικρότερο βαθμό.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι στην Ένωση, υπάρχουν κάποια συγγενικά συστήματα κοινωνικής προστασίας. Παράλληλα, η ίδια η Ένωση διακηρύσσει ότι επιδιώκει τη διασφάλιση της κοινωνικής προστασίας για τους πολίτες της, σεβόμενη σε κάθε περίπτωση την εθνική κοινωνική πολιτική κάθε κράτους-μέλους. Στην κατεύθυνση μίας κοινής στόχευσης, από την εποχή του Delors μέχρι σήμερα, διάφορα έχουν ειπωθεί σε λιγότερο ή περισσότερο δεσμευτικό τόνο. Για την τρέχουσα περίοδο, οι κοινωνικοί στόχοι της Ένωσης έχουν αποτυπωθεί στη δεκαετή Στρατηγική «Ευρώπη 2020», που προτάθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 2010, με απώτερο σκοπό την «έξυπνη», «βιώσιμη» και «χωρίς αποκλεισμούς» ανάπτυξη (Φερόνας, 2013).

Ειδικότερα, στο πλαίσιο της κοινωνικής διάστασης της Στρατηγικής, η Ένωση διατείνεται πως στοχεύει σε μία ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς, που συνεπάγεται την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Αποτιμώντας τα πρώτα χρόνια εφαρμογής της Στρατηγικής, ωστόσο, ο Φερόνας (2013) συμπεραίνει ότι η πραγματικότητα δεν συμβαδίζει με τη ρητορική γύρω από αυτήν. Οι στατιστικές επαληθεύουν τη θέση αυτή. Ειδικότερα, ένας από τους διακηρυγμένους στόχους της Στρατηγικής είναι η μείωση κατά τουλάχιστον 20 εκατομμύρια των ατόμων που αντιμετωπίζουν κίνδυνο φτώχειας ή/και κοινωνικού αποκλεισμού στην Ευρώπη.

²⁷ Παραπλήσια, αν και χωρίς αναφορά στην αποεμπορευματοποίηση, είναι τα διακριτά χαρακτηριστικά του ΕΚΜ κατά τον Κουκιάδη, όπως παρατίθενται στον Σωτηρόπουλο (2010).

²⁸ Σύμφωνα με τον Κουζή (2015), πάντως, παρατηρείται πλέον απορρύθμιση της εργασίας στην Ευρώπη.

Εντούτοις, το ποσοστό των ατόμων αυτών από το 2010 στο 2015 παρέμεινε αμείωτο (23,8%), ενώ για το 2016²⁹ παρουσίασε μικρή μείωση (23,5%) (Eurostat, 2018b).

Σαφώς, δεν μπορεί να παραβλεφθεί το γεγονός της οικονομικής κρίσης ως ένας από τους παράγοντες που έχουν επηρεάσει τον προαναφερθέντα στόχο. Για τον Φερόνα (2013), πάντως, εμπόδια για την επιτυχία της Στρατηγικής και τη γενικότερη ενδυνάμωση της κοινωνικής διάστασης της Ένωσης συνιστούν, πέρα από τις εγγενείς αδυναμίες της ίδιας της Στρατηγικής, τόσο η διεθνής οικονομική κρίση όσο και η κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Το φαινομενικό (;) χάσμα μεταξύ της νεοφιλελεύθερης σκέψης και της αλληλεγγύης είναι ο λόγος που στην επόμενη ενότητα θα διερευνηθεί η επίδραση του συγκεκριμένου παράγοντα στην κοινωνική πολιτική της Ένωσης.

4.2. Κυρίαρχη Ιδεολογία και Κοινωνική Πολιτική στην Ευρωπαϊκή Ένωση

4.2.1. Η επίδραση του νεοφιλελευθερισμού στην κοινωνική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Σύμφωνα με διάφορους μελετητές, στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο, τείνουν να κυριαρχήσουν οι νεοφιλελεύθερες ιδέες (Lorenz, 2005· Στεργίου, 2006· Φερόνας 2013 κ.ά.). Επιχειρώντας συνοπτική περιγραφή των εν λόγω ιδεών με επίκεντρο το πεδίο της Κοινωνικής Πολιτικής, κρίνεται σκόπιμη αρχικά μία αναφορά στον φιλελευθερισμό, από τον οποίο πηγάζει ο νεοφιλελευθερισμός. Κατά τον Jessop (2002), σε ιδεολογικό επίπεδο, το κυρίαρχο στοιχείο για τον φιλελευθερισμό, όπως μαρτυρά η ίδια η λέξη, είναι η ελευθερία: Οι οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές σχέσεις οργανώνονται καλύτερα μέσω των ελεύθερων επιλογών, ελεύθερων και ορθολογικών ατόμων που επιδιώκουν τη βέλτιστη εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους, εντός ενός θεσμικού πλαισίου το οποίο προάγει τις ελεύθερες επιλογές. Σε οικονομικό επίπεδο, ο φιλελευθερισμός διακηρύσσει την επέκταση της οικονομίας της αγοράς. Τέλος, σε πολιτικό επίπεδο, πρεσβεύει την περιορισμένη παρέμβαση του κράτους στο πεδίο της οικονομίας και της δημόσιας σφαίρας και τη λήψη μέτρων για τη διασφάλιση της μέγιστης ελευθερίας στα δύο πεδία.

Περνώντας στον νεοφιλελευθερισμό και εξετάζοντας τη σχέση που συνδέει το άτομο, το κράτος και την αγορά στην προσπάθεια για ευημερία, το ενδιαφέρον

²⁹ Η Eurostat δεν διαθέτει σχετικά δεδομένα για το 2017, παρά μόνο για 5 χώρες.

εστιάζεται στην αγορά και το άτομο, καθώς βασικές αρχές του συγκεκριμένου ρεύματος είναι «λιγότερο κράτος, περισσότερη αγορά, περισσότερη ατομική ευθύνη» (Lorenz, 2005: 93). Η άποψη περί λιγότερου κράτους πηγάζει από αντιλήψεις όπως εκείνη περί της αναδιανεμητικής λειτουργίας του κράτους, λειτουργία που θεωρείται ότι προσβάλλει την ιδιοκτησία και την ατομική ελευθερία (Στεργίου, 2006). Η αναδιανομή, δηλαδή, δεν συνδέεται με τη μείωση των ανισοτήτων, αλλά με την αύξηση της κρατικής κυριαρχίας. Επίσης, στον νεοφιλελευθερισμό θεωρείται πως δεν υπάρχουν υποχρεώσεις απέναντι σε εκείνους που δεν μπορούν να συμμετάσχουν στην αγοραία διανομή πλούτου και αγαθών (Στεργίου, 2006). Η θέση αυτή κλείνει το μάτι στην εμπορευματοποίηση. Τέλος, σύμφωνα με τη συνήθη νεοφιλελεύθερη κριτική για το κράτος ευημερίας, αυτό είναι, μεταξύ άλλων, ακριβό, αναποτελεσματικό, ανίκανο να εξαλείψει τη φτώχεια και προσανατολισμένο κυρίως στη χορήγηση επιδομάτων παρά στην ενδυνάμωση των ατόμων (Jessop, 2002).

Με δεδομένο ότι το κλασικό παράδειγμα νεοφιλελεύθερης χώρας είναι οι ΗΠΑ (Lorenz, 2005· Hermann & Hofbauer, 2007 κ.ά.), η φιλελευθεροποίηση της Ένωσης δυνητικά οδηγεί στην άρση της μέχρι πρότινος διάκρισης μεταξύ του ΕΚΜ από το μοντέλο κοινωνικής προστασίας των ΗΠΑ. Με βάση την περιγραφή του ΕΚΜ στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, κάτι τέτοιο συνιστά απειλή για την ευημερία των Ευρωπαίων πολιτών, οι οποίοι είθισται να έχουν υψηλότερες προσδοκίες από το κράτος και από το κοινωνικό σύστημα σε σχέση με άλλους λαούς, λόγω της “προνομιακής” παράδοσης που έχουν αποκτήσει μεταπολεμικά στον τομέα των κοινωνικών δικαιωμάτων (Hermann, 2007).

Σύμφωνα με ορισμένους μελετητές, η απομάκρυνση από τον απώτερο σκοπό του ΕΚΜ για ισόρροπη ανάπτυξη οικονομίας και κοινωνικής συνοχής έχει ξεκινήσει εδώ και χρόνια (Hermann & Hofbauer, 2007).³⁰ Ενώ, λοιπόν, αρχικά το ΕΚΜ έδινε έμφαση στην κοινωνική διάσταση της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, από το 2000 - Στρατηγική της Λισαβόνας- και έπειτα, το ενδιαφέρον στράφηκε στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της Ευρώπης σε μία παγκοσμιοποιημένη οικονομία (Hermann &

³⁰ Για τον Hermann (2007), σε αντίθεση με τη ρητορική του ΕΚΜ, η διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης από νωρίς οδήγησε στην υιοθέτηση βασικών νεοφιλελεύθερων πολιτικών. Θέματα πολιτικής, όπως η στρατηγική για την ενιαία αγορά, η ευρωπαϊκή πολιτική ανταγωνισμού, η οικονομική και νομισματική ολοκλήρωση κ.ά., συνδέονται με την υιοθέτηση πολιτικών λιτότητας, την ελαστικοποίηση των αγορών εργασίας, τη διάβρωση της ασφάλειας της απασχόλησης κ.ά.

Hofbauer, 2007). Σύμφωνα με τους Hermann και Hofbauer (2007), η φιλοσοφία πίσω από αυτή τη στροφή ήταν η εξής: υπό τη σκιά της παγκοσμιοποίησης, η Ευρώπη καλείται να είναι πιο ανταγωνιστική και, ως εκ τούτου, το ΕΚΜ θα πρέπει να υπαχθεί στον γενικό στόχο της ανταγωνιστικότητας. Αυτή η φιλοσοφία έθεσε την εργασία στο επίκεντρο, «περιορίζοντας» ουσιαστικά την κοινωνική πολιτική σε πολιτική απασχόλησης (Hermann & Hofbauer, 2007). Η κοινωνική πολιτική στην Ένωση μετατράπηκε από ασπίδα προστασίας για τους πολίτες από τους κινδύνους της αγοράς σε «παραγωγικό συντελεστή» που μπορεί να συμβάλει στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας (Στεργίου, 2006· Hermann & Hofbauer, 2007· Ferrera, 2013· Φερόνας, 2013).

Η συγκεκριμένη φιλοσοφία εξακολουθεί να επικρατεί και σήμερα. Σύμφωνα με τη νεοφιλελεύθερη προσέγγιση, λοιπόν, οι σύγχρονοι στόχοι της Ένωσης στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής, όπως αποτυπώνονται στη Στρατηγική «Ευρώπη 2020», θα επιτευχθούν μέσω της ένταξης στην αγορά εργασίας. Εντούτοις, χωρίς να αναιρεί τη σημασία της απασχόλησης ή/και των ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης, ο Φερόνας (2013) κάνει λόγο για την ανάγκη άλλου τύπου ενεργητικών πολιτικών από αυτές που προτείνει η Στρατηγική. Ειδικότερα, εξηγεί ότι η θέση - θεωρητικό υπόβαθρο της Στρατηγικής πως η ένταξη στην αγορά εργασίας είναι αυτή που πρωτίστως απαντά στο πρόβλημα της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, είναι παραπλανητική. Αυτό γιατί δεν αγγίζει το ευαίσθητο ζήτημα της χαμηλής ποιότητας των θέσεων απασχόλησης (χαμηλόμισθες, προσωρινές ή μερικής απασχόλησης), που δεν συμβάλλει στην πραγματική μείωση της φτώχειας. Παράλληλα, παραβλέπει κάποιους παράγοντες που εμποδίζουν την ένταξη στην αγορά εργασίας για ορισμένες πληθυσμιακές ομάδες (π.χ. των μονογονέων, λόγω έλλειψης δομών παιδικής φροντίδας).

Μία ακόμη ένσταση για τις ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης προκύπτει αναφορικά με τον απώτερο σκοπό της προσπάθειας για ενεργοποίηση των ανέργων. Χρησιμοποιώντας ένα παράδειγμα από τον χώρο της Κοινωνικής Εργασίας, ενός κλάδου που αποτελεί εφαρμοσμένη Κοινωνική Πολιτική, ο Lorenz (2005), καλεί σε επαγρύπνηση τους κοινωνικούς λειτουργούς, που, κατά κανόνα, συμμετέχουν πλέον σε δράσεις ενεργοποίησης ανέργων. Εξηγεί σχετικά ότι από τη μία, οι δράσεις αυτές μπορούν να προσληφθούν ως θετικές, δεδομένου ότι επιχειρούν να ισχυροποιήσουν τα άτομα και να τα βοηθήσουν να εξέλθουν από την κατάσταση εξάρτησης, μέσω του καταμερισμού των ευθυνών μεταξύ θεσμών και ατόμων. Από μία άλλη σκοπιά, όμως, μπορούν να θεωρηθούν και ως «τιμωρητικό μέτρο», ένα είδος αξιολόγησης

σχεδιασμένο να αναγνωρίζει και να διαχωρίζει τους «ανάξιους» και «εκείνους που ζουν εις βάρος των άλλων» και εκμεταλλεύονται το κράτος ευημερίας³¹, μεταβιβάζοντάς τους την αποκλειστική ευθύνη για την κατάστασή τους.

Εν κατακλείδι, υπό την επιρροή του νεοφιλελευθερισμού, η οικονομική ανάπτυξη και η απασχόληση προωθούνται ακόμη και εις βάρος της κοινωνικής προστασίας. Στο πλαίσιο αυτό, οι πολίτες δεν μπορούν πλέον να απορρίπτουν θέσεις εργασίας με μη συμφέροντες όρους όπως δεν μπορούν να βασίζονται σε μακροπρόθεσμη κρατική βοήθεια για να αντιμετωπίσουν ξαφνικές και απρόβλεπτες αλλαγές στη ζωή τους. Επιπλέον, στο πνεύμα της ιδιωτικοποίησης, δεν γίνεται να εξαρτώνται αποκλειστικά από τις δημόσιες συντάξεις και θα πρέπει να αναμένουν να πληρώσουν για υπηρεσίες εκπαίδευσης και υγείας. Ακόμη, στο πνεύμα της ανταγωνιστικότητας, που συνδέεται και με τη μείωση του κόστους εργασίας, θα πρέπει να αναμένουν μείωση των δαπανών για την κοινωνική ασφάλιση (Στεργίου, 2006). Εν ολίγοις, η αγορά έχει πλέον την πρωτοκαθεδρία και «Αντί να προστατεύει τους ανθρώπους από την αγορά, η κοινωνική πολιτική θεωρείται ολοένα και περισσότερο ένα μέσο για να τους βοηθήσει να προσαρμοστούν στην αγορά ή, ακόμα καλύτερα, να πετύχουν στην αγορά» (Hermann & Hofbauer, 2007: 133).

4.2.2. Πέρα από τον νεοφιλελευθερισμό

Για τον Ferrera, οι νεοφιλελεύθερες ιδέες, ύστερα από την αυξημένη δημοφιλία τους τη δεκαετία του 1980 (περίοδος Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης και Συνθήκης του Μάαστριχτ) και την επακόλουθη στασιμότητα γύρω στα μισά της δεκαετίας του 1990, έχουν πλέον μειωμένη επιρροή στη συζήτηση για την κοινωνική πολιτική στην Ένωση. Ο ίδιος κάνει λόγο για την ανάδυση ενός νέου ρεύματος. Πρόκειται για μία ιδεολογική σύνθεση, που ενσωματώνει περιορισμένα στοιχεία από τη νεοφιλελεύθερη ιδεολογία. Στα στοιχεία αυτά συγκαταλέγει τη χρηματοοικονομική σταθερότητα, την ανταγωνιστικότητα, την οργανωτική αποτελεσματικότητα, την ατομική ευθύνη και την παροχή κινήτρων εργασίας.

³¹ Ο ήρωας της ταινίας «I, Dany Blake» υφίσταται μία παρόμοια κατάσταση: Βρίσκεται αντιμέτωπος με ένα κοινωνικό σύστημα που απαξιώνει τα προβλήματα υγείας που αντιμετωπίζει, τα οποία καθιστούν αδύνατη την άσκηση είτε του επαγγέλματος που ασκούσε για χρόνια είτε οποιουδήποτε άλλου. Ως εκ τούτου, του αρνείται τη χορήγηση επιδόματος και επιχειρεί πειστικά να τον (επαν)εντάξει στην αγορά εργασίας. Δεν θα πρέπει να θεωρηθεί τυχαίο ότι η ιστορία εκτυλίσσεται στο Νιουκάστλ της Μεγάλης Βρετανίας, το ισχυρότερο παράδειγμα νεοφιλελεύθερης χώρας στην Ευρώπη.

Ονομάζει το ρεύμα αυτό *φιλελεύθερο νεο-προστατευτισμό (liberal new-welfarism)* (Ferrera, 2013). Ο επιθετικός προσδιορισμός *φιλελεύθερο* υποδηλώνει τη στήριξη στον κοινωνικό φιλελευθερισμό αλλά και δύο δεσμεύσεις: α) τη δέσμευση για ατομικότητα, ορθολογισμό και “ανοικτοσύνη” (π.χ. ανοικτές - λειτουργικές αγορές) και β) τη δέσμευση για μία ισορροπία μεταξύ των ανταγωνιστικών αξιών και των αντίθετων κανονιστικών ρυθμίσεων. Παράλληλα, η έννοια της *ελευθερίας* συνδέεται με την αυτο-ανάπτυξη, την αρχή της μη διάκρισης, με αποτέλεσμα τη δημιουργία νέων ειδών πολιτικών δικαιωμάτων (π.χ. γάμος ομόφυλων), και την ενίσχυση της σχέσης μεταξύ ελευθερίας και άλλων θεμελιωδών δικαιωμάτων.

4.3. Η Επίδραση της Σύγχρονης Ιδεολογίας στην Αλληλεγγύη στο Όραμα για μία Κοινωνική Ευρώπη

Αν η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει ενδυθεί τον μανδύα του νεοφιλελευθερισμού, τότε μοιάζει εύλογο η αλληλεγγύη στους κόλπους της να βάλλεται. Όπως υποστηρίζει ο Lorenz (2005), ο νεοφιλελευθερισμός επιφέρει διάβρωση της αλληλεγγύης. Ο λόγος για αυτό έγκειται στο χάσμα μεταξύ αλληλεγγύης και αγοράς, που αποτελεί θεμέλιο λίθο του νεοφιλελευθερισμού: Η αλληλεγγύη «είναι μία αρχή “ασύμμετρης αμοιβαιότητας”, σύμφωνα με την οποία οι συνεισφορές αυξάνονται ανάλογα με την ικανότητα του ατόμου να δουλεύει, αλλά η βοήθεια χορηγείται ανάλογα με την ανάγκη... Η αγορά δεν μπορεί να προσφέρει τέτοια ασύμμετρη αμοιβαιότητα, διότι ανταποκρίνεται αποκλειστικά στα μηνύματα της αγοραστικής δύναμης και της ικανότητας εργασίας» (Hermann & Hofbauer, 2007: 134).

Σε ένα ανάλογο σύστημα, η αρχή της αναδιανομής, θεμελιώδης αρχή της Κοινωνικής Πολιτικής, που έχει τη βάση της στην αξία της αλληλεγγύης, απορρίπτεται. Η αναδιανομή αντιβαίνει στη λογική της αγοράς, καθώς στοχεύει στη μείωση των ανισοτήτων, μέσω κρατικής ρύθμισης. Αντίθετα, η αγορά στοχεύει στη συγκέντρωση πλούτου, με την κρατική ρύθμιση της αναδιανομής να συνιστά εμπόδιο στην ατομική ικανότητα και την επιλογή για οικονομική ανάπτυξη. Εν ολίγοις, σε ένα σύστημα που αποβλέπει στον πλούτο, η αναδιανομή και η μείωση των ανισοτήτων προσκρούουν στην κεντρική ιδέα του συστήματος αυτού (Στεργίου, 2006) και, ουσιαστικά, την αναιρούν.

Ο Στεργίου (2006), πάντως, υποστηρίζει ότι οι υποστηρικτές των φιλελεύθερων ιδεών δεν απορρίπτουν την αλληλεγγύη, αλλά τη διαχωρίζουν από τις υποχρεώσεις που

οφείλει να αναλάβει το κράτος. Η στήριξη προς εκείνον που έχει ανάγκη θεωρείται αμιγώς ηθική υποχρέωση. Έτσι, η αλληλεγγύη επαφίεται στην ηθική των φιλόνητων. Μολαταύτα, η συνθήκη αυτή δεν επαρκεί για ένα ανεπτυγμένο κοινωνικό σύστημα, καθώς αυτό δεν μπορεί να στηρίζεται στην ηθική της φιλανθρωπίας, που συντηρεί τις ανισότητες. Σε ανάλογο πνεύμα, η ίδια συνθήκη θέτει υπό αμφισβήτηση το αν πρόκειται για “πραγματική” αλληλεγγύη, καθώς η αλληλεγγύη, τουλάχιστον ως αξία της κοινωνικής πολιτικής, συνδέεται με την υπέρβαση των ανισοτήτων.

Πιο “αισιόδοξη” θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η οπτική του Ferrera (2013), για τον οποίο άλλωστε η εποχή του νεοφιλελευθερισμού έχει παρέλθει. Ο ίδιος κάνει λόγο για τη διαφαινόμενη προοπτική της *παραγωγικής αλληλεγγύης*, η οποία «αναφέρεται στην ιδέα ότι η συλλογική εγγύηση και η παροχή κοινωνικών παροχών και υπηρεσιών είναι [...] παραγωγικός παράγοντας που μπορεί να ενισχύσει τις οικονομικές επιδόσεις υπό τον όρο ότι βασίζεται στην αμοιβαιότητα, την ετοιμότητα για εργασία και τη συμμετοχή στην κοινωνία» (Ferrera, 2013: 8). Αυτή είναι η μορφή αλληλεγγύης που απαντάται στις Σκανδιναβικές, σοσιαλδημοκρατικές χώρες, που, παρά τις όποιες εκπώσεις (Stjernø, 2011), διατηρούν ένα σύστημα αυξημένης κοινωνικής προστασίας.

Πιο ακριβής και πιο λεπτομερής για το ζήτημα της αλληλεγγύης στην Ένωση φαίνεται να είναι η προσέγγιση του Stjernø (2011), ο οποίος αξιοποιεί στην ανάλυσή του τα δύο πιο ισχυρά κόμματα της Ένωσης: τους Χριστιανοδημοκράτες και τους Σοσιαλδημοκράτες. Σε αρμονία με την ιδεολογία των αντίστοιχων εθνικών κομμάτων, οι εκπρόσωποι και των δύο κομμάτων έχουν εντάξει στην ορολογία του πολιτικού τους λόγου τον όρο *αλληλεγγύη*. Αναγνωρίζοντας και οι δύο πολιτικές ομάδες την αλληλεξάρτηση μεταξύ των πολιτών, θέτοντας ως στόχο την κοινωνική ενσωμάτωση και ένταξη και προασπίζοντας την ιδέα ενός κράτους που προστατεύει τους πολίτες από τους κοινωνικούς κινδύνους, έχουν κάποια κοινά σημεία στην αναφορά τους στην αλληλεγγύη (Stjernø, 2011). Ωστόσο, η χρήση του όρου παρουσιάζει και ορισμένες βασικές διαφορές, που προκύπτουν από τον τρόπο με τον οποίο η αξία της αλληλεγγύης αλληλεπιδρά με τις υπόλοιπες αξίες που πρεσβεύει κάθε ομάδα.

Ειδικότερα, όπως εξηγεί ο Stjernø (2011), η αλληλεγγύη για τους Σοσιαλδημοκράτες συμπορεύεται με τις αξίες της δικαιοσύνης και της ισότητας. Για τους Χριστιανοδημοκράτες, η αλληλεγγύη συμπορεύεται με τη δικαιοσύνη, την ατομική ευθύνη και την επικουρικότητα. Η έμφαση στην ισότητα, σε αντιδιαστολή με την έμφαση στην ατομική ευθύνη και την επικουρικότητα, διαμορφώνουν ένα αρκετά διαφορετικό μήνυμα. Στην περίπτωση των Σοσιαλδημοκρατών, η ισότητα

μεταφράζεται στην πολιτική θέληση για ενεργοποίηση πολιτικών δυνάμεων στην κατεύθυνση της αναδιανομής μέσω της φορολογίας και την προτεραιότητα στις συλλογικές αξίες. Αντίθετα, στην περίπτωση των Χριστιανοδημοκρατών, η ατομική ευθύνη και η επικουρικότητα υποδηλώνουν τη διστακτικότητα για πολιτική δέσμευση για κοινωνικές υπηρεσίες και την προώθηση μίας φορολογικής πολιτικής που θα ενεργοποιεί την ατομική πρωτοβουλία και υπευθυνότητα.

Η διαφορά αυτή τα τελευταία χρόνια έχει μειωθεί, καθώς η σοσιαλδημοκρατική ιδεολογία τείνει να συγκλίνει με τη χριστιανοδημοκρατική. Έτσι, οι Σοσιαλδημοκράτες δίνουν πλέον λιγότερη έμφαση στην αναδιανομή, ενώ έχουν αυξήσει την έμφαση στην ισορροπία μεταξύ ατομικής προσπάθειας ή συνεισφοράς και προνομίων (Stjernø, 2011).

Εν κατακλείδι, στη σχετική συζήτηση είναι η ιδέα της ατομικής ευθύνης που κερδίζει έδαφος. Σαφώς, η ιδέα των υπεύθυνων Ευρωπαίων πολιτών χρήζει επιδοκιμασίας. Το θέμα είναι η ευθύνη να μη βαραίνει υπέρμετρα τους μεμονωμένους πολίτες, ελαχιστοποιώντας τη συλλογική και τη θεσμική ευθύνη. Το ζητούμενο είναι η ισομερής κατανομή της ευθύνης: μεταξύ πολιτών, μεταξύ πολιτών - κράτους και, εν τέλει, μεταξύ των κρατών-μελών της Ένωσης. Διαφορετικά, όσο η ευθύνη θα βαραίνει πρωτίστως το άτομο, τόσο θα μειώνεται το κίνητρο της αλληλεγγύης. Παράλληλα, θα αποδυναμώνεται η αίσθηση της αλληλεξάρτησης: Καθένας μπορεί και είναι υπεύθυνος για τη μοίρα του, δεν μπορεί να επαφίεται στη συλλογική προσπάθεια ή τους θεσμούς για την ευημερία του. Αντίστοιχα, η ευθύνη ή μέρος αυτής για την αντιμετώπιση των κοινωνικών κινδύνων (ασθένεια, γηρατειά κ.ά.) θα μετατεθεί από το θεσμικό επίπεδο στο άτομο (π.χ. μέσω της ιδιωτικής ασφάλισης). Με τον τρόπο αυτό, το έδαφος που κερδίζει η ατομική ευθύνη, κινδυνεύει να το χάσει η αλληλεγγύη.

Συμπεράσματα

Στον τίτλο του παρόντος είναι ευδιάκριτες δύο θέσεις. Σύμφωνα με την πρώτη, που απαντά στο ερώτημα «Χρειάζεται αλληλεγγύη στην Ευρωπαϊκή Ένωση;», η αλληλεγγύη αποτελεί κρίσιμη (δηλαδή καθοριστική) αξία για την Ένωση. Το βασικό επιχείρημα που στηρίζει αυτήν τη θέση είναι σχετικά απλό και σαφές: Θεωρώντας την Ένωση ένα σύστημα κρατών-μελών εντός του οποίου υπάρχει αλληλεξάρτηση, προκύπτει ότι στη διατήρηση και την περαιτέρω ανάπτυξη αυτού του συστήματος, η αλληλεγγύη μεταξύ των κρατών-μελών διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο. Στο πλαίσιο αυτό, εύλογα οι επίσημες φωνές της Ένωσης την επικαλούνται επανειλημμένα. Η συγκεκριμένη επίκληση, βέβαια, συνδέεται και με το θετικό περιεχόμενο του όρου, με αποτέλεσμα να χρησιμοποιείται και ως ένα ισχυρό ρητορικό όχημα.

Σύμφωνα με τη δεύτερη θέση του τίτλου, η αλληλεγγύη στην Ένωση διέρχεται κρίση. Η συγκεκριμένη θέση προκύπτει κατά την επεξεργασία του ερωτήματος «Υπάρχει αλληλεγγύη στην Ευρωπαϊκή Ένωση;», η απάντηση στο οποίο δεν είναι το ίδιο απλή με το προηγούμενο. Κατ' αρχάς, για την απάντηση σε αυτό, η αλληλεγγύη πρέπει να οριστεί σαφέστερα, καθώς δεν αρκεί ο χαρακτηρισμός της ως «κρίσιμης αξίας» εντός ενός συστήματος στο οποίο υπάρχει αλληλεξάρτηση μεταξύ των μελών. Για τον σκοπό αυτό θα πρέπει κανείς να απομακρυνθεί από ορισμούς που συνδέουν την αλληλεγγύη πρωτίστως με φιλάνθρωπα και αλτρουιστικά συναισθήματα. Αν και αυτά δεν αποκλείονται, δεν αποτελούν βασικές προϋποθέσεις στην εκδήλωση της αλληλεγγύης. Ορισμοί που πρέπει να αξιοποιηθούν είναι εκείνοι που μαρτυρούν ότι η αλληλεγγύη αφορά τη στήριξη που α) εκδηλώνεται σε μία σχέση αλληλεξάρτησης και αμοιβαιότητας και, συνακόλουθα, β) ωφελεί κάθε εμπλεκόμενο μέλος, καθότι το συμφέρον όλων εξυπηρετείται βραχυπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα.

Μολονότι οι ορισμοί αυτοί θέτουν τη βάση για μία ουσιαστική συζήτηση γύρω από το παραπάνω ερώτημα, δεν βοηθούν στο να δοθεί μία σαφής απάντηση, θετική ή αρνητική. Αυτό γιατί, ενώ γίνονται παρεμβάσεις που δείχνουν να υπάρχει αλληλεγγύη στην Ένωση, την ίδια στιγμή, υπάρχουν ενδείξεις που, χωρίς να αναιρούν αυτήν τη θέση, την αμφισβητούν. Για παράδειγμα, μέχρι σήμερα, έχουν υπάρξει είτε εκδηλώσεις είτε απόπειρες εκδήλωσης αλληλεγγύης για την αντιμετώπιση της σύγχρονης οικονομικής και προσφυγικής κρίσης. Ωστόσο, μία πιο προσεκτική ματιά αποκαλύπτει αντιφάσεις (π.χ. λήψη μέτρων οικονομικής βοήθειας που συνοδεύτηκαν από αυστηρές

πολιτικές λιτότητας) και ενστάσεις (π.χ. χώρες που αρνούνται σαφώς να στηρίξουν άλλες σε ανάγκη).

Προκύπτει, λοιπόν, το συμπέρασμα ότι στην Ένωση υπάρχει ασθενής αλληλεγγύη. Ασθενής υπό την έννοια τόσο της μειωμένης ισχύος όσο και της διαφαινόμενης “νόσου” - κρίσης που διέρχεται. Η κρίση αυτή είναι το αποτέλεσμα ισορροπιών που δεν έχουν επιτευχθεί ακόμη στην Ένωση: α) Ισορροπία μεταξύ εθνικών και υπερεθνικών συμφερόντων, με την εντύπωση ότι αυτά αντικρούονται να είναι πιο ισχυρή από εκείνη που τα θέλει σε σύμπνοια και την ενισχυόμενη τάση να προστατευτούν τα εθνικά, β) ισορροπία μεταξύ εθνικής και ευρωπαϊκής ταυτότητας, με τους Ευρωπαίους πολίτες να μην αντιλαμβάνονται πλήρως την κοινή μοίρα που τους δένει γ) ισορροπία μεταξύ ατομικής και συλλογικής ευθύνης³², με τη συλλογική να εξασθενεί εις βάρος της ατομικής.

Αν η αλληλεγγύη είναι ένα ζήτημα διαφορούμενο στην Ένωση, σε επίπεδο Κοινωνικής Πολιτικής όπου η αλληλεγγύη αποτελεί θεμελιακή αξία, φαίνεται να υπάρχει αρκετός δρόμος να διανυθεί ακόμη. Παρά το γεγονός ότι στην Ευρώπη η ιδέα της κοινωνικής προστασίας υποστηρίζεται πιο θερμά από ό,τι στον υπόλοιπο καπιταλιστικό κόσμο, από τα στοιχεία που παρουσιάστηκαν σε αυτές τις σελίδες, η θεσμοθετημένη αλληλεγγύη μεταξύ των κρατών-μελών δεν φαίνεται να μπορεί ακόμη να εδραιωθεί: Πώς να νοιαστούν οι πολίτες ενός κράτους-μέλους για την ευημερία των υπόλοιπων Ευρωπαίων, αν θεωρούν ότι εθνικά και υπερεθνικά συμφέροντα βρίσκονται σε ανταγωνιστική σχέση; Πώς να κινητοποιηθούν να στηρίξουν τους “αδύναμους” της Ένωσης και να ταχθούν υπέρ της αναδιανομής, αν δεν έχουν καλλιεργήσει μία κοινή ταυτότητα και αν θεωρούν ότι για τις δυσχέρειες μίας χώρας οι ευθύνες βαραινούν αποκλειστικά τους πολίτες της και την κυβέρνησή της;

Αναφορικά με την έννοια της ευθύνης, γύρω από την οποία περιστρέφεται το βασικότερο από τα κριτήρια που καθορίζουν την εκδήλωση (ή μη) της αλληλεγγύας συμπεριφοράς, είναι σημαντικός ο ρόλος που έχει ασκήσει η επίδραση της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας στην Ένωση. Μία από τις βασικές αρχές του συγκεκριμένου ρεύματος είναι «περισσότερη ατομική ευθύνη». Η έμφαση που δίνεται στην ατομική ευθύνη χρήζει προσοχής: Η ανάθεση υπέρμετρης ευθύνης στους πολίτες και μεμονωμένα στα κράτη-μέλη απομακρύνουν την Ένωση από την αλληλεγγύη.

³² Υπονοείται εδώ μία αναλογία μεταξύ της ισορροπίας ατομικού - συλλογικού και της ισορροπίας μεταξύ εθνικού - υπερεθνικού.

Η ίδια ιδεολογία έχει θέσει στο επίκεντρο της Ένωσης τον οικονομικό ανταγωνισμό και την απασχόληση και έχει μετατρέψει την κοινωνική πολιτική της Ένωσης σχεδόν αποκλειστικά σε πολιτική της απασχόλησης. Η αλόγιστη υιοθέτησή της λοιπόν, φαίνεται να συνιστά κίνδυνο για την αλληλεγγύη, επαληθεύοντας τον ισχυρισμό περί διαβρωτικής επίδρασής της.

Πλησιάζοντας στην ολοκλήρωση του παρόντος κειμένου, δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ότι δεν υπάρχει αλληλεγγύη στην Ένωση ή ότι έχουν εκλείψει εξολοκλήρου οι πρακτικές σε αυτήν την κατεύθυνση, τόσο σε θεσμικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο πολιτών. Άλλωστε, η πλήρης απουσία αλληλεγγύης εντός της Ένωσης θα συνιστούσε λόγο διάσπασής της ή ριζικής μετατροπής της φύσης και της στόχευσής της. Ωστόσο, η παράθεση των καταστάσεων που υποδηλώνουν κενά αλληλεγγύης στην Ένωση καθώς και ορισμένων επαπειλούμενων κινδύνων για την αλληλεγγύη εντός αυτής αναδεικνύει την κρισιμότητα του ζητήματος και, επομένως, την ανάγκη να προστατευθεί και να ενδυναμωθεί η αλληλεγγύη μεταξύ των κρατών-μελών.

Η κρίση της αλληλεγγύης στην Ευρωπαϊκή Ένωση, τέλος, συνδέεται με σειρά προκλήσεων, ορισμένες μόνο από τις οποίες αναπτύχθηκαν στο παρόν κείμενο. Άλλες απλώς αναφέρθηκαν ή υπαινίχθηκαν. Σε αυτές συγκαταλέγονται προκλήσεις όπως η άνοδος της Λαϊκιστικής Δεξιάς στην Ευρώπη και η συνοδή προωθούμενη ιδέα της αλληλεγγύης με βάση το έθνος, το δημοκρατικό έλλειμμα στην Ένωση, το διαφορετικό επίπεδο κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης μεταξύ των κρατών-μελών (Σκανδιναβικές χώρες - χώρες του Νότου), η ενίσχυση του ατομικισμού κ.ά. Η καθολική κάλυψη του ζητήματος, όμως, είναι ανέφικτη στις σελίδες ενός κειμένου που αποτελεί μεταπτυχιακή διατριβή. Σε κάθε περίπτωση, λοιπόν, τα κενά αυτής της μελέτης συνδυαστικά με τη ρευστή κατάσταση που υπάρχει αυτήν τη στιγμή στην Ένωση (επικείμενη αποχώρηση Ηνωμένου Βασιλείου από την Ένωση, σχέσεις Ένωσης με Τουρκία και ΗΠΑ κ.ά.) υποδηλώνουν την ανάγκη για περαιτέρω διερεύνηση του ζητήματος. Εξάλλου, για ένα ζήτημα όπως η αλληλεγγύη, που έχει απασχολήσει διάφορους μελετητές διαχρονικά, προβλέπεται να γραφτούν πολλές σελίδες ακόμη.

Βιβλιογραφία

- Archick, K., 2016. The European Union: current challenges and future prospects. *Washington, D.C.: Congressional Research Service*. Διαθέσιμο στο: <https://www.swsu.ru/sbornik-statey/pdf/R44249.pdf> [Πρόσβαση 13 Μαρτίου 2018].
- Arnsperger, C. & Varoufakis, Y., 2003. Toward a theory of solidarity. *Erkenntnis*, 59(2), pp. 157-188.
- Arts, W. & Gelissen, J., 2001. Welfare states, solidarity and justice principles: Does the type really matter?. *Acta Sociologica*, 44(4), pp. 283-299.
- Βενιέρης, Δ., 2009. *Ευρωπαϊκή κοινωνική πολιτική και κοινωνικά δικαιώματα: Το τέλος των όμνων*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Βενιέρης, Δ., 2015. *Κοινωνική πολιτική: Έννοιες και σχέσεις*. Αθήνα: Τόπος.
- Baldwin, P., 1990. *The politics of social solidarity: Class bases of the European welfare state, 1875-1975*. New York: Cambridge University Press.
- Bechtel, M., Hainmueller, J. & Margalit, Y.M., 2012. Sharing the pain: What explains public opinion towards international financial bailouts. *MIT Political Science Department, Working Paper*, No. 2012-5. MIT Political Science Department: Cambridge MA.
- Beer, P.D. & Koster, F., 2009. *Sticking together or falling apart?: Solidarity in an era of individualization and globalization*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Béland, D., 2009. Back to Bourgeois? French social policy and the idea of solidarity. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 29(9/10), pp. 445-456.
- Béland, D. & Hansen, R., 2000. Reforming the French welfare state: Solidarity, social exclusion and the three crises of citizenship. *West European Politics*, 23(1), pp. 47-64.
- Bengtson, V.L. & Oyama, P.S., 2007. *Intergenerational solidarity: Strengthening economic and social ties*. New York: United Nations Headquarters.
- Blekesaune, M. & Quadagno, J., 2003. Public attitudes toward welfare state policies: A comparative analysis of 24 nations. *European Sociological Review*, 19(5), pp. 415-427.

- Borger, V., 2013. How the debt crisis exposes the development of solidarity in the Euro area. *European Constitutional Law Review*, 9(1), pp. 7-36.
- Carrera, S., Blockmans, S., Gros, D. & Guild, E., 2015. *The EU's response to the refugee crisis: Taking stock and setting policy priorities*. Centre for European Policy Studies, Essay No. 20/16. Διαθέσιμο στο: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2715460> [Πρόσβαση 13 Μαρτίου 2018].
- Crow, G., 2002. *Social solidarities: Theories, identities and social change*. Buckingham: Open University Press.
- Δεμερτζιάν, Μ., 2014. Αναζητώντας τους Αγανακτισμένους της πλατείας σήμερα... *Huffington Post*, [online] 19 Νοεμβρίου. Διαθέσιμο στο: http://www.huffingtonpost.gr/2014/11/19/story_n_6177356.html [Πρόσβαση 25 Οκτωβρίου 2017].
- Dean, H., 2006. *Social policy*. Cambridge: Polity.
- Deeming, C., 2017. The politics of (fractured) solidarity: A cross-national analysis of the class bases of the welfare state. *Social Policy & Administration*, doi: 10.1111/spol.12323.
- Delanty, G., 2008. Fear of others: Social exclusion and the European crisis of solidarity. *Social Policy & Administration*, 42(6), pp. 676-690.
- Duchesne, S. & Frogner, A.P., 2008. National and European identifications: A dual relationship. *Comparative European Politics*, 6(2), pp. 143-168.
- Fernandes, S., & Rubio, E., 2012. *Solidarity within the Eurozone: How much, what for, for how long?*. Notre Europe. Paper No 51. Διαθέσιμο στο: <http://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2018/01/solidarityemus.fernandes-e.rubionefeb2012.pdf> [Πρόσβαση 2 Μαρτίου 2018].
- Ferrera, M., 2013. Liberal neo-welfarism: New perspectives for the European social model. *Opinion paper: Observatoire social européen*, 14.
- Ζέγκερ, Ι., 1977. *Εισαγωγή στην κοινωνιολογία*. 4^η έκδοση. Αθήνα: Μπουκουμάνη.
- Gelissen, J., 2000. Popular support for institutionalised solidarity: A comparison between European welfare states. *International Journal of Social Welfare*, 9(4), pp. 285-300.
- Gerrits, A.M.W., 2015. Solidarity and the European Union: From the welfare state to the Euro crisis. *Shaping a different Europe: Contributions to a critical debate*. Bonn: Dietz Verlag J.H.W. Nachf. pp. 63-71.

- Hermann, C., 2007. Neoliberalism in the European Union. *Studies in Political Economy*, 79(1), pp. 61-90.
- Hermann, C. & Hofbauer, I., 2007. The European social model: Between competitive modernisation and neoliberal resistance. *Capital & Class*, 31(3), pp. 125-139.
- Hooghe, L. & Marks, G., 2004. Does identity or economic rationality drive public opinion on European integration?. *PS: Political Science & Politics*, 37(3), pp. 415-420.
- Hooghe, L. & Marks, G., 2005. Calculation, community and cues: Public opinion on European integration. *European Union Politics*, 6(4), pp. 419-443.
- Jessop, B., 2002. Liberalism, neoliberalism, and urban governance: A state-theoretical perspective. *Antipode*, 34(3), pp. 452-472.
- Κουζής, Ι., 2015. Η εργασία στο απόσπασμα κατά την περίοδο της κρίσης και των Μνημονίων. *Κοινωνική Πολιτική*, 3, σσ. 7-18.
- Kaelble, H., 2009. Identification with Europe and politicization of the EU since the 1980s. In: J.T. Checkel & P.J. Katzenstein, eds. 2009. *European identity*. New York: Cambridge University Press. pp. 193-212.
- Larsen, C.A., 2008. The institutional logic of welfare attitudes: How welfare regimes influence public support. *Comparative Political Studies*, 41(2), pp. 145-168.
- Lengfeld, H., Schmidt, S. & Häuberer, J., 2015. Is There a European solidarity? Attitudes towards fiscal assistance for debt-ridden European Union Member States. Διαθέσιμο στο papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2597605 [Πρόσβαση 9 Φεβρουαρίου 2018].
- Lorenz, W., 2005. Social work and a new social order-challenging neo-liberalism's erosion of solidarity. *Social Work & Society*, 3(1), pp. 93-101.
- Μανδραβέλης, Π., 2012. Η άνοδος και η εξαφάνιση των Αγανακτισμένων. *Η Καθημερινή*, [online] Νοέμβριος 25. Διαθέσιμο στο: <http://www.kathimerini.gr/732818/opinion/epikairothta/arxeio-monimes-sthles/h-anodos-kai-h-e3afanish-twn-aganaktismenwn> [Πρόσβαση 25 Οκτωβρίου 2017].
- Nicolaïdis, K. & Viehoff, J., 2012. The choice for sustainable solidarity in post-crisis Europe. In: G., Bajnai, T., Fischer, S., Hare, S., Hoffmann, K., Nicolaïdis, V., Rossi, J., Viehoff, & A., Watt, eds. 2012. *Solidarity: For sale? The Social Dimension of the New European Economic Governance* (Europe in Dialogue, No. 2012/1). Güterloh: Bertelsmann Stiftung. pp. 23-44.

- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development - Ministerial Meeting on Social policy), 2011. *Paying for the past, providing for the future: Intergenerational solidarity*. Paris, 2-3 May 2011. Διαθέσιμο στο: <http://www.oecd.org/els/public-pensions/47711990.pdf> [Πρόσβαση 16 Δεκεμβρίου 2017].
- Prainsack, B. & Buyx, A., 2012. Solidarity in contemporary bioethics - towards a new approach. *Bioethics*, 26(7), pp. 343-350.
- Ροζανβαλόν, Π., 2003. *Το νέο κοινωνικό ζήτημα: Επανεξετάζοντας το κράτος πρόνοιας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Ροζανβαλόν, Π., 2014. *Η κοινωνία των ίσων*. Αθήνα: Πόλις.
- Ρόρτν, Ρ., 2002. *Τυχειότητα, ειρωνεία και αλληλεγγύη*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- ReflActionist collective, 2016. Beyond voluntourism and holidarity? White German activists on the “Balkanroute” - (Self)Reflections. ReflActionist collective blog, [blog] 18 Ιουνίου. Διαθέσιμο στο: <https://reflactionistcollective.noblogs.org/post/2016/06/18/beyond-voluntourism-and-holidarity/> [Πρόσβαση 30 Οκτωβρίου 2018].
- Roosma, F., Van Oorschot, W. & Gelissen, J., 2014. The preferred role and perceived performance of the welfare state: European welfare attitudes from a multidimensional perspective. *Social Science Research*, 44, pp. 200-210.
- Ruiz-Jiménez, A.M., Górnjak, J.J., Kopic, A., Kiss, P. & Kandulla, M., 2004. European and national identities in EU’s old and new Member States: Ethnic, civic, instrumental and symbolic components. *European Integration online Papers (EIoP)*, 8(11).
- Στεργίου, Α., 2006. Να ξανασκεφτούμε τις αξίες της κοινωνικής ασφάλισης. *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*, 1(2), σσ. 15-30.
- Σωτηρόπουλος, Δ.Α., 2010. Ευκαιρίες και προβλήματα της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Πολιτικής: Η ευρωπαϊκή πολιτική απασχόλησης και η ανοιχτή μέθοδος συντονισμού. Στο: Μ., Πετμεζίδου και Χ., Παπαθεοδώρου (επιμ.) 2010. *Κοινωνική μεταρρύθμιση και αλλαγές στο μείγμα «δημόσιου - ιδιωτικού» στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. σσ. 133-152.
- Serricchio, F., Tsakatika, M. & Quaglia, L., 2013. Euroscepticism and the global financial crisis. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 51(1), pp. 51-64.
- Stjernø, S., 2011. The idea of solidarity in Europe. *European journal of social law*, 3, pp. 156-176.

- Svallfors, S., 1997. Worlds of welfare and attitudes to redistribution: A comparison of eight western nations. *European Sociological Review*, 13(3), pp. 283-304.
- Τσόμσκι, Ν., 2015. *Occury: Σκέψεις πάνω στην ταξική πάλη, στην επανάσταση και στην αλληλεγγύη*, Αθήνα: Κέδρος.
- Trauner, F., 2016. Asylum policy: The EU's 'crises' and the looming policy regime failure. *Journal of European Integration*, 38(3), pp. 311-325.
- Van Oorschot, W., 2000. Who should get what, and why? On deservingness criteria and the conditionality of solidarity among the public. *Policy & Politics*, 28(1), pp. 33-48.
- Van Oorschot, W., 2002. Individual motives for contributing to welfare benefits in the Netherlands. *Policy & Politics: Studies of local government and its services*, 30(1), pp. 31-46.
- Van Oorschot, W., 2006. Making the difference in social Europe: Deservingness perceptions among citizens of European welfare states. *Journal of European Social Policy*, 16(1), pp. 23-42.
- Van Oorschot, W. & Komter, A., 1998. What is it that ties..? Theoretical perspectives on social bonds. *Sociale Wetenschappen*, 41(3), pp. 4-24.
- Wilde, L., 2007. The concept of solidarity: Emerging from the theoretical shadows?. *The British Journal of Politics and International Relations*, 9(1), pp. 171-181.
- Φερόνας, Α., 2013. Η κοινωνική διάσταση της «Ευρώπης 2020»: Ρητορική και πραγματικότητα. *Κοινωνική Πολιτική*, 1, χ.σ.
- Χουλιαράκη, Λ., 2017. *Ο ειρωνικός θεατής: Η αλληλεγγύη χτες και σήμερα*. Αθήνα: Νήσος.
- Zaun, N., 2018. States as gatekeepers in EU asylum politics: Explaining the non ~~admission of irregular refugees to the system~~
Studies, 56(1), pp. 44-62.

Κείμενα Ευρωπαϊκής Ένωσης

Διακήρυξη της Ρώμης (The Rome Declaration). Διαθέσιμο στο: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/03/25/rome-declaration/pdf> [Πρόσβαση 26 Φεβρουαρίου 2018].

- Διακήρυξη του Schuman (The Schuman Declaration of 9 May 1950). Διαθέσιμο στο: <http://www.europarl.europa.eu/greece/resource/static/files/the-schuman-declaration-of-9-may-1950.pdf> [Πρόσβαση 23 Φεβρουαρίου 2018].
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016. *Μετεγκατάσταση και επανεγκατάσταση: τα κράτη-μέλη της ΕΕ πρέπει να αναλάβουν επειγόντως δράση*. Διαθέσιμο στο: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-1343_el.htm [Πρόσβαση 27 Μαρτίου 2018].
- Eurobarometer 76.1., 2012. *Crisis*. Διαθέσιμο στο: http://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/2011/decembre/rapport_en.pdf [Πρόσβαση 1 Απριλίου 2018].
- Eurobarometer 85 - Wave EB85.2 2016. *European citizenship*. Διαθέσιμο στο: <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/search/85/surveyKy/2130> [Πρόσβαση 27 Μαρτίου 2018].
- European Commission, 2018. *Member States' support to emergency relocation mechanism*. Διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/press-material/docs/state_of_play_-_relocation_en.pdf [Πρόσβαση 27 Μαρτίου 2018].
- European Stability Mechanism (χ.η.). *About us: History*. Διαθέσιμο στο: <https://www.esm.europa.eu/about-us/history> [Πρόσβαση 14 Μαρτίου 2018].
- Eurostat, 2018a. *Asylum statistics*. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_statistics#Main_trends_in_the_numbers_of_asylum_applicants [Πρόσβαση 25 Μαρτίου 2018].
- Eurostat, 2018b. *People at risk of poverty or social exclusion*. Last update of data: 03/05/2018 Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=t2020_50&language=en [Πρόσβαση 18 Απριλίου 2018].
- Κανονισμός ΕΕ 604/2013. *Κανονισμός για τη θέσπιση των κριτηρίων και μηχανισμών για τον προσδιορισμό του κράτους-μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας που υποβάλλεται σε κράτος-μέλος από υπήκοο τρίτης χώρας ή από απάτριδα (αναδιאτύπωση)*. Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R0604&from=EL> [Πρόσβαση 27 Μαρτίου 2018].

- Συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (Trattato istitutivo della Comunità Europea del Carbone e dell' Acciaio). Διαθέσιμο στο: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/IT/TXT/PDF/?uri=CELEX:11951K/TXT&from=EL> [Πρόσβαση 23 Φεβρουαρίου 2018].
- Συνθήκη της Λισαβόνας (Ενοποιημένη απόδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης). Διαθέσιμο στο: https://www.ecb.europa.eu/ecb/legal/pdf/c_32620121026el.pdf [Πρόσβαση 23 Φεβρουαρίου 2018].
- Συνθήκη του Μάαστριχτ (Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση). Διαθέσιμο στο: https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_on_european_union_el.pdf [Πρόσβαση 23 Φεβρουαρίου 2018].
- Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Διαθέσιμο στο: https://www.ecb.europa.eu/ecb/legal/pdf/c_32620121026el.pdf [Πρόσβαση 23 Φεβρουαρίου 2018].